

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Кафедра всесвітньої історії

БУРАЧОК Лілія Василівна

**ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
ОСИПА НАЗРУКА (1883-1940рр.)**

Івано-Франківськ
2008

УДК 94(477)092.“1883/1940”

Бурачок Л. В. Громадсько-політична діяльність Осипа Назарука (1883-1940 рр.): Монографія. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. – 191с.

У книзі висвітлюється діяльність Осипа Назарука в національному русі галичан на початку ХХ століття та в роки Першої світової війни, його державотворчі кроки в Українській національній раді та уряді ЗУР, а також у складі уряду Директорії УНР; розкрито внесок у виконання місії “Позички національної оборони” в Канаді та у формуванні клерикально-монархічно-консервативного напрямку в середовищі української еміграції Канади і США, а також (після 1928 р.) у Західній Україні; проаналізовано внесок у спроби консолідувати політичні сили Західної України в 1930-х рр.

Для науковців, викладачів, студентів та всіх, хто цікавиться новітньою історією України.

Рецензенти:

- доктор історичних наук, професор **Кугутяк М. В.**
- доктор історичних наук, професор **Лисенко О. Є.**
- доктор історичних наук, професор **Жерноклєєв О. С.**

Рекомендовано до друку вченою радою Прикарпатського національного університету (протокол № від “ ___ ” _____ 2007 року).

ВСТУП

За роки утвердження української державності наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. вченими заповнено певний вакуум в українській історичній науці. Розширено тематику досліджень, повернуто українському народові його визначні постаті – науковців, політиків, громадських діячів. Історична персоналістика стала важливим напрямком наукових досліджень сучасності. Саме в цей період з'явилися розвідки, присвячені Михайлу Грушевському, В'ячеславу Липинському, Івану Крип'якевичу, Дмитру Дорошенку, Степану Рудницькому, Михайлу Галущинському, Ісидору Шараневичу, Антону Петрушевичу та ін. Проте сотні забутих імен ще чекають своїх дослідників.

Серед них – постать Осипа Назарука, який належить, без сумніву, до найвизначніших українських діячів першої половини ХХ ст. Його громадсько-політична діяльність припала на час національного руху початку ХХ ст., Першої світової війни та української революції 1917-1920 рр., міжвоєнний період перебування Західної України у складі Другої Речі Посполитої та початок Другої світової війни. Він завжди опинявся в епіцентрі українського громадського та політичного життя, був активним учасником подій, нерідко особисто впливав на їхній перебіг. Відомий політик і громадський діяч Мілена Рудницька дивувалась Назаруковою розсудливістю, особистою обережністю, дотепністю і спритністю на всіх етапах життя. “Погляди Назарука мінялися, – підкреслювала вона, – але він сам не мінявся – він залишався той самий (...), з нього був дуже небезпечний полеміст. Міг бути грубим, коли йому хтось ступив на ногу. Подиву гідна його щирість, з якою розповідав про свої переживання, зокрема про еволюцію своїх поглядів. Самовпевненість і цілковита незалежність від opinii – це також його прикмети” [202; 437-438]. Як письменник, політичний діяч, публіцист, юрист він був непересічною особистістю. Проте політика і публіцистика, на нашу думку, стали його визначальними й основними заняттями.

Сьогодні постає необхідність об'єктивного дослідження громадсько-політичної діяльності Осипа Назарука в контексті українського суспільно-політичного життя першої половини ХХ ст., зокрема з'ясувати особливості формування світогляду та перші політичні кроки О. Назарука в студентському русі та Українській радикальній партії, охарактеризувати його політичну діяльність в роки Першої світової війни, проаналізувати державотворчу роботу на Наддніпрянщині і в Галичині у складі урядів Директорії УНР та ЗУНР, простежити причини та зміст світоглядної еволюції О. Назарука в еміграції, проаналізувати суть державно-політичних поглядів О. Назарука, його політичну діяльність на Західній Україні, з'ясувати його роль і місце у спробах українсько-польського порозуміння та консолідації політичних сил краю.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють увесь період життя і діяльності Осипа Назарука: 31 серпня 1883 р. – 31 березня 1940 р. Цілісний хронологічний підхід дає змогу максимально з'ясувати і визначити внесок О. Назарука у громадсько-політичне життя України, окреслити його місце в національній історії. Територіальні межі охоплюють територію Західної України і Наддніпрянщини першої половини ХХ ст., а також – Німеччини, США і Канади у міжвоєнний період.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше в українській історіографії досліджено громадсько-політичну діяльність О. Назарука – відомого політика, журналіста, письменника – на тлі суспільних процесів у Західній Україні, Наддніпрянщині, в українському еміграційному середовищі Канади і

США. У монографії, зокрема, охарактеризовано діяльність О.Назарука в національному русі галичан на початку ХХ ст. та в роки Першої світової війни; висвітлено його державотворчі кроки в Українській національній раді та уряді ЗУНР, а також – в складі уряду Директорії УНР; розкрито внесок у виконання місії “Позички національної оборони” в Канаді та у формуванні клерикально-монархічно-консервативного напрямку в середовищі української еміграції Канади і США, а також (після 1928 р.) у Західній Україні; проаналізовано внесок у спроби консолідувати політичні сили Західної України в 1930-х рр.

Отримали подальший розвиток такі проблеми, як студентський рух в боротьбі за український університет, діяльність політичних партій та організацій як у краї, так і в еміграції, утвердження консервативного напрямку в українській суспільно-політичній думці ХХ ст.

Теоретичне і практичне значення дослідження полягає в тому, що конкретно-історичні матеріали й висновки праці можуть бути використані в подальшій науково-дослідній роботі істориків, політологів, журналістів, релігієзнавців, у процесі розробки та викладання нормативних та спеціальних курсів у вузах, а також – у практично-політичній діяльності (для використання політичними партіями, що сповідують консервативну ідеологію). Пропоновані результати є важливими для теоретичного узагальнення уроків національно-визвольного руху у першій половині ХХ ст.

В основу структури праці покладено проблемно-хронологічний принцип. Її структура обумовлена логікою історичного дослідження, що впливає з його мети й основних завдань, і складається зі вступу, п’яти розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури, англомовного резюме.

РОЗДІЛ 1

ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

1.1. Огляд джерел

Джерельну базу дослідження насамперед становлять неопубліковані архівні та опубліковані документи і матеріали.

До неопублікованих належать матеріали й документи, що зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (далі – ЦДАУЛ). Документи 359 фонду “Назарук Осип (1883-1940), адвокат, журналіст і публіцист, письменник, громадський і політичний діяч” можна умовно поділити на кілька груп.

До першої належать особисті документи: свідоцтва про народження та освіту, паспорти, посвідчення, медичні книжки, фінансові документи, які дають змогу дослідникові уточнити певні епізоди біографії О. Назарука [5, с.6]

До другої відносимо щоденники і записні книжки. Де б не був О. Назарук, він усюди вів записи – хроніки приватних бесід під час подорожей, перебігу різних засідань (за столом, на коліні) тощо. Вести ці записи його спонукало бажання „записати, аби не забути”. Він занотовував подробиці щоденного життя загалом і в деталях, зрідка включаючи в них своє бачення. Коментував здебільшого політичні події, робив записи візитів та приватних бесід. Ці записи зроблені різним чорнилом, з масою аббревіатур та скорочень, почерком, який не так легко прочитати. Можливо, й тому вони ще не стали надбанням масового читача.

У фонді зберігаються 43 записні книжки і щоденники. Першу він розпочав вести у 1914 році, а в останній – описав нараду 31 березня 1940 р. „із надією на розпочате добре діло на полі об’єднання української еміграції”. У цьому відтинку часу (з 1914 по 1940 рр.) жодного року не пропущено. Поряд із вищевикладеним змістом, у багатьох цих записних книжках містяться виписки автора, що стосуються історії Росії, лекцій з історії України, різних історичних наукових праць, філософських і літературних творів, вірші В. Сосюри, М. Бажана та критичні зауваження до них [7-23].

Третю групу становлять матеріали, що відображають героїчний шлях легіону Українських січових стрільців (УСС). Поряд із порадами О. Назарука тим, хто буде описувати спогади стрільців, його планом зберігання матеріалів до історії УСС [25], можна знайти характеристики на старшину УСС О. Степанівну і старшого десятника М. Гаврилка [27], різні оповідання, а також спогади, хроніки О. Назарука, що вийшли окремими виданнями [28-32; 85-86].

До четвертої групи слід віднести окремі праці з проблем розв’язання українського питання, українсько-польських взаємин. Значна їх частина ще не побачила світ окремими виданнями. Серед них необхідно відзначити такі праці О. Назарука: „Україна та Східна Європа” [33], „Слова і дійсність. Польські відповідальні чинники та українська проблема” [35], „Експериментальна політика” [36] та ін. Окремо зберігаються у фонді більше 50 статей, написаних з актуальних проблем політичного та релігійного життя Західної України і Наддніпрянщини в 1917-1939 рр. Значна їх частина побачила світ окремими виданнями та у газетних публікаціях автора [34, с. 37-58].

П’яту групу складає епістолярна спадщина О. Назарука. Із кореспондентів, з якими найінтенсивніше вів листування, можна виділити А. Бойчука [62-63], С. Лося

[64], П. Скоропадського [66] та його родину [67], Г. Хомишина [68-69; 80], о. І. Чернодолю [70].

До шостої групи належать матеріали службової діяльності О. Назарука – як редактора „Нової зорі” та адвокатської роботи [73; 82-83; 91].

До сьомої групи доцільно віднести матеріали громадсько-політичної діяльності. Це протоколи засідань Української Національної Ради ЗУНР [86-87], статuti, програми і резолюції політичних партій – Української радикальної партії (УРП), Української католицької народної партії (УКНП), Української народної обнови (УНО); документи Гетьманської управи об'єднаних хліборобських та інших класових організацій, групи українських консерватистів у Львові, комісії з підготовки Всеукраїнського національного конгресу у Львові, товариства „Скала” у м. Станіславі, виступи на засіданнях їх керівних органів, з'їздах. Ці документи дають можливість охарактеризувати політичну еволюцію О. Назарука, його внесок в діяльність окремих політичних сил як у краї, так і в еміграції [84; 88-90; 92-95].

Окрему групу становлять матеріали літературної діяльності. О. Назарук – автор історичних романів, які сам називав „повістями”: „Роксолана”, „Проти орд Джінгісхана”, „Князь Ярослав Осмомисл: історична повість з 12 століття з генеалогічним деревом князів Рюрикового роду”. Деякі оповідання („Гуцульський ярмарок”, „Один з роду Шкрібляків”) є незавершеними. Частина повістей (про козацького отамана Морозенка), легенд („Кий, Щек і Хорив”, „Про золоту корону в Дністрі”) знаходяться в рукописному варіанті. Проте численні історичні етюди й есеї, оповідання („Суд Олекси Довбуша”, „Огні Срібної Землі”, „Улюблена жінка Володимира Великого”, „Київ і значення традицій”, „Про карпатських опришків”) побачили світ ще за життя автора.

Загалом жоден громадсько-політичний діяч краю першої половини ХХ ст. не може похвалитись аналогічною збереженою документальною спадщиною. Вона вражає глибоким аналізом досвіду національно-визвольних змагань, політичного та релігійного життя Західної України, Наддніпрянщини, української еміграції, унікальною інформацією про життєві дороги не тільки О. Назарука, а й усіх, із ким йому доводилось зустрічатись і працювати.

Надзвичайно цікава інформація знаходиться і в інших фондах ЦДІАУ у м. Львові. Зокрема, у 406 фондi (Редакція газети „Нова Зоря”) збереглися матеріали, що розкривають журналістську діяльність О. Назарука, його погляди на проблеми суспільно-політичного життя Західної України в 1928-1939 рр.; редакційні „портфелі”, газети [100-102].

Матеріали 201 фонду (Греко-католицька митрополіча консисторія) та 358 фонду (Шептицький Андрей – уніатський митрополит) висвітлюють взаємини групи Г. Хомишина (до якої входив О. Назарук) і митрополита А. Шептицького, їхні погляди на організацію клерикальних політичних партій, напрямки діяльності УГКЦ [1, с. 3-4].

Фонди державних архівів Львівської та Івано-Франківської областей дозволяють з'ясувати візію політичної ситуації польськими владними чинниками в Західній Україні наприкінці 1920-х – 1930-х рр., конкретизувати діяльність Української християнської організації (УХО), Української католицької народної партії (УКНП), Української народної обнови (УНО), вплив на ідеологію та діяльність яких значною мірою мав і О. Назарук [103-116].

При дослідженні громадсько-політичної діяльності О. Назарука не можна обійтись без використання матеріалів періодичних видань. Насамперед, ідеться про ті газети, в яких він працював: „Громадський голос” (Львів) [210], „Стрілець” (Кам'янець-Подільський-Станіславів) [227], „Український прапор” (Львів) [230],

„Січові вісті” (Чикаго) [226], „Америка” (Філадельфія) [206], „Нова зоря” (Львів-Станіславів) [218]. У їхніх редакційних статтях відображено позицію О. Назарука щодо насущних проблем міжнародного, політичного та релігійного життя. В інших виданнях – „Діло” [211], „Свобода” [223], „Воля” [209] він вміщував свої статті, присвячені найактуальнішим проблемам розвитку українського політичного руху. Часто редакції газет, що перебували під впливом політичних партій, вступали в полеміку з О. Назаруком. Жодна політична подія як у світі, так і в краї, не проходила повз його увагу. Частина його статей з’являлась окремими публікаціями у серіях „Бібліотека „Стрільця”, Бібліотека „Громадського голосу” та інших періодичних видань, накладом багатьох політичних організацій. Усі ці матеріали також становлять джерельну базу даного дослідження.

Серед опублікованих документів передусім використано видання Східно-європейського дослідного інституту ім. В. К. Липинського, в якому опубліковані листи Осипа Назарука до В. Липинського за редакцією І.Лисяка-Рудницького [192]. Вони характеризують не тільки взаємини двох політичних діячів, але дають можливість розкрити еволюцію політичних поглядів кожного з них. Листи містять цікаву інформацію про окремі політичні події, характеристику громадських діячів цієї доби. У 147 листах, опублікованих у названому виданні, найкраще можна простежити світоглядний злам Осипа Назарука, адже більшість їх припадає хронологічно на еміграційний період.

М.Антонович у своїй рецензії на цей том ретельно проаналізував листи О. Назарука. Він зауважив, що в них багато повторень, деякі з них надто довгі й тому часто „нудили Липинського” [251, с. 174]. Автор вказав, що „у листах О. Назарука перемішана полова з зерном. Він любив писати, а делікатний Липинський не завжди мав настрій спиняти цей потік монологів. Все ж таки інколи він тратив терпеливість і питався Назарука, наприклад, нащо він своїми словами популярно переказує його (Липинського) ідеї” [251; 174]. Також із усмішкою В.Липинський, на думку М.Антоновича, сприймав тиради О. Назарука про те, що столицею України треба зробити Одесу [251, с.174].

М.Антонович закидає редакції тому те, що вона вирішила не публікувати паралельно листів В.Липинського до О. Назарука, які збереглися. На думку автора рецензії, видання тільки виграло б, оскільки науковець мав би змогу ознайомитися хоч із деякими реакціями В.Липинського [251, с. 174].

Певні епізоди політичної діяльності (студентський рух, підготовка програми УКНП) розкриває збірник документів і матеріалів „Українська суспільно-політична думка в 20 столітті”, упорядкований Т. Гунчаком і Р. Сольчаником [204].

Участь Осипа Назарука у консолідаційних процесах у 1930-х роках, погляди на жіночий рух в Західній Україні висвітлено частково в збірнику, присвяченому Мілені Рудницькій [202].

Важливий матеріал для з’ясування політичних позицій О. Назарука можна почерпнути із пастирських послань Г. Хомишина [196, 197, 198, 199]. Обидва часто листувались, зустрічались, тому їх взаємовпливи – надзвичайно цінний матеріал для наукової роботи.

Важливим джерелом даного дослідження є публіцистична та мемуарна спадщина О. Назарука, опублікована ще за його життя.

Творча спадщина О. Назарука велетенська. Для широкого загалу західноукраїнського суспільства він був передусім відомим публіцистом, автором кількох тисяч статей у різних українських та зарубіжних періодичних виданнях. Кілька десятків праць О. Назарука за проблемним принципом можна поділити на декілька груп.

До першої доцільно віднести роботи, пов'язані з його перебуванням у лавах радикальної партії: „Що се є суспільні кляси, боротьба кляс, буржуазія, пролетаріат, капіталізм і організація” [171], „Що то є нарід або нація” [172], „Як називається наш рідний край і нарід” [174]. У них автор, насамперед, розтлумачує галицькій суспільності теоретичні основи програми УРП, характеризує програму та діяльність впливової польської ендецької партії, аналізує результати перших виборів в Австро-Угорщині на підставі загального виборчого права 1907 р. та силу і тактику українських партій [151, 153].

У другу групу можна об'єднати праці, присвячені героїчному шляху легіону УСС: „З кривавого шляху УСС” [133], „Над Золотою Липою”, „В таборах українських січових стрільців” [146], „Слідами українських січових стрільців” [164] та ін. Серед них виділяється остання праця, видана Союзом визволення України у 1916 р. в друкарні Наукового товариства імені Шевченка. У вступі О. Назарук зазначив, що, не знаючи, коли йому доведеться завершити цю працю, він змушений її писати у формі щоденника вражень („дневника вражінь”). Цю працю він вважав „сирим матеріалом для будучого історика” [164, с.2]. Праця, яка збагачена 21 ілюстрацією, складається зі вступу, 19 розділів та кінцевого слова. Слід звернути увагу, що О. Назарук розпочав роботу наприкінці травня 1915 р., а вийшла вона у світ вже у квітні 1916 р. Автор вважав своїм обов'язком подякувати за допомогу і поради отаману Січового Коша д-ру Н. Гірнякові, членам „Пресової Квартири УСС”, д-ру І. Крип'якевичу („за перечитанне цілого скрипту і поробленне різних уваг, з яких я скористав у великій мірі”), вістунам УСС І. Озаркевичеві та В. Панькову („за поміч при коректі”). Майбутнім дослідникам О. Назарук порадив детально переглянути архів Союзу визволення України, виключаючи рукописи і друковані праці.

Третю групу становлять праці, написані О. Назаруком у період національно-визвольних змагань 1917-1923 рр. Їхня проблематика надзвичайно широка – військо і політика [120], корупція в державному управлінні [124], роль політичних партій в державно-політичній системі [156], студентство й політика [167] тощо. Надзвичайно цінними є спогади „Рік на Великій Україні” [165], в яких, насамперед, проаналізовано політичні події в Наддніпрянщині на завершальному етапі національної революції.

Еміграційний період діяльності (у Канаді й США) багатий на публіцистичні праці, які відносимо до четвертої групи. У них, насамперед, відображено світоглядний злам О. Назарука. Це такі праці: „Робітництво і релігія: ідея-преса-вкладка” [160], „Світогляд Івана Франка. Чи може християнський нарід прийняти і ширити культ його?” [163], „Наш єпископат в Америці і боротьба проти нього” [148], „В'ячеслав Липинський – відновитель державної ідеології України і монархізм український і французький” [123].

До п'ятої групи належать роботи, написані після повернення в Західну Україну. Їх проблемний спектр достатньо широкий, про що говорять самі назви: „Галичина й Велика Україна” [125], „Жінка і суспільність” [130], „Замах на церкву” [136], „Значіння партій. Про різницю між партійністю і партійництвом” [137], „Ідеологічні основи української Народної католицької партії” [138], „Греко-католицька Церква й українська ліберальна інтелігенція” [126].

У праці „Значіння партій” [137] О. Назарук намагався з'ясувати питання сутності політичних партій та їх значення у боротьбі українського народу за державний суверенітет. Під партіями автор розумів „групи людей, які мають: а) однакові погляди або інтереси; б) охоту до спільної боротьби за ті погляди або інтереси; і в) проявляють ту охоту до боротьби в організованій спосіб” [137, с.17].

На відміну від більшості дослідників цієї теми О. Назарук вважав, що вік політичних партій такий самий, як і вік держави.

О. Назарук дотримувався думки, що партії – важливий фактор у житті кожної держави, однак їм притаманні й негативні ознаки. Він поділяв партії на „здорові” та „нездорові”. „Здоровими” називав партії, які проводять діяльність в інтересах тієї частини суспільства, що делегувала їм свої повноваження, відсуваючи партійні інтереси на задній план [137, с. 18]. Діяльність „нездорових” партій, на його думку, була спрямована передусім на задоволення потреб партійної олігархії.

Автор також розрізняв два поняття – „партійність” та „партійництво”. Якщо партійність була продуктом „здорових” партій і позитивно впливала на розвиток демократичних процесів у суспільстві, то партійництво виростало у „нездорових” партіях і було регресом у житті демократичних суспільств.

У 1930-х рр. О. Назарук висловив низку цікавих думок, актуальних і сьогодні. Так, він вважав, що партії найкраще можуть розвиватися лише у демократичних суспільствах. Найменш пристосованими до партійного життя він називав тоталітарні держави, зокрема СРСР. В умовах абсолютизму, вважав він, пануючою є лише одна партія чи ідеологія, всі інші, які стоять в опозиції, повинні діяти нелегально. Після перебування у Канаді й США у 1922-1927 рр., О. Назарук став прихильником двопартійної системи, що вносила у суспільство дух здорової конкуренції між партією влади та опозицією. Багатопартійність, як і однопартійність, вважав небезпечними для держави, оскільки вони породжували хаос та роздрібнювали суспільство на велику кількість малих груп [137, с. 21].

О. Назарук обґрунтував роль політичних партій у житті „недержавних” народів: якщо народ, котрий має власну державу, може певний час існувати без партій, то „недержавний” народ у цьому випадку буде приречений на національну загибель. „Нація, – зазначав він, – яка не має своєї держави, не може створити інакшого політичного проводу, як партійний” [137, с. 16].

Йому належить також спроба класифікації галицьких політичних партій. У часи української революції О. Назарук до центру зараховував Українську народно-трудову партію, теоретиком якої вважав В. Будзиновського. Цю партію називав продуктом польського гніту в Галичині. І цим пояснював той факт, що вона об’єднала найширші соціальні групи українського населення, розпочавши „від духовенства, скінчивши на значній частині робітництва по містах”. На лівім крилі центру стояла українська радикальна партія, яку називав селянською партією із соціалістичною програмою [156, с. 6-7]. До лівих в Західній Україні зараховував УСДП – найменшу і найслабшу, хоча мала досить інтелігенції в своїх рядах. Слабкість її вбачав у малочисельності українського пролетаріату в Галичині [156, с. 8].

О. Назарук звертав увагу на те, що будь-який політичний рух не може витворитися без відповідної літератури, без політичної традиції. „Коли не підемо сим шляхом, яким ідуть всі європейські народи та взагалі всякі рухи (...), то вічно матимемо тільки якісь групки з шумними назвами, з невідомими загалови провідниками, без трівкої традиції, – групки, про які все буде можна сумніватися, чи се клуби, чи просто спілки акул для вимушування субвенцій від держави” [156, с. 12].

О. Назарук чітко виступав за об’єднання УПР та УПР Волині. На засіданні Головної Управи УНО ухвалили „всіма силами до того, щоб Українська Парляментарна Репрезентація Галичини получила в одно національне представництво з Українською Парляментарною Репрезентацією Волині, що не виключає окремих регіональних організацій для місцевих потреб”. Проти цього

виступив В.Мудрий в „Неділі” 5 січня 1936 р. О. Назарук назвав його Українцем, який не має „ніякої виробленої політичної думки про змагання своєї нації” [129, с. 10-12].

Особливо цікавими є спогади Осипа Назарука після приходу Червоної Армії в Західну Україну [135]. Рукопис спогадів був одним з останніх значних творів О. Назарука. Хоча в тексті основне місце займає опис подорожніх вражень та переживань автора, все ж за своїм змістом він виходить за межі звичайного репортажу. О. Назарук подав конкретні події, свідком і учасником яких довелося бути, у контексті тогочасних великих воєнних та політичних потрясінь. Власне бачення тих чи інших подій він намагається поєднувати із аналізом суспільно-політичних явищ, звертається до історичних екскурсів. Звичайно, авторові не завжди вдається зберегти належну об’єктивність і безсторонність. Та попри це спомини (а саме так відомий вітчизняний історик Михайло Швагуляк називає нотатки Осипа Назарука) являють безперечний інтерес як джерело з історії Західної України та українського суспільно-політичного життя початку Другої світової війни [135].

Цінним джерелом для дослідження громадсько-політичної діяльності О. Назарука є спогади В. Кучабського [243], І. Кедрина [241], І. Крип’якевича [242], Є. Коновальця [241], І. Макуха [244], А. Чернецького [245]. У них О. Назарука згадують як відомого студентського політика, вмілого вічевого промовця, фахового адвоката, редактора „Громадського голосу”.

А. Чернецький у своїх спогадах відзначав, що О. Назарук вважав себе соціалістом на початку ХХ ст., коли видавав у Бучачі з д-ром А. Мазлером польсько-український двотижневик „Двірська служба” [245, с. 29]. Автор спогадів відзначав „фатальний” вплив на Є. Петрушевича восени 1919 р. В. Панейка та О. Назарука. А. Чернецький називав О. Назарука „диніком”, який свідомо поширював наклепи. Відзначаючи талант журналіста, автор стверджував, що О. Назарук „... в засобах не перебирав”. Що нині хвалив, то завтра опльовував” [245, с. 71]. Як доказ, А. Чернецький підкреслював, що О. Назарук „пустив, наприклад, байку, немовби Б. Мартос сказав: „Як не буде соціалістичної України, то нехай не буде ніякої”. О. Назарук це зробив з помсти, що Мартос відмовив виплатити йому гроші, на які Назарук не мав права” [245, с. 71]. Іншим доказом вищезгаданого твердження А. Чернецький вважав елегійний опис О. Назаруком похорону Івана Франка у формі листа до матері. Проте пізніше – 1923-1927 рр., перебуваючи в США і Канаді, між католиками він „повів брутальну нагінку на покійного Франка, як на безбожника” [245, с. 71].

Підсумовуючи огляд джерел, можна зробити висновок, що нині маємо велику кількість архівних документів про громадську та політичну діяльність О. Назарука. Щоб здійснити відбір архівних матеріалів, довелося провести значну пошукову роботу. Часто доводилося працювати з рукописними документами, написаними українською та польською мовами. Вони потребували всебічного аналізу, зіставлення фактів, які в них наводилися. Проведена пошукова робота дала можливість виявити велику кількість нових документів, які введено в науковий обіг уперше. Використання їх у комплексі з широким колом інших джерел сприяло досягненню поставленої мети – дати всебічну картину громадської та політичної діяльності О. Назарука.

1.2. Історіографія проблеми

У вітчизняній і зарубіжній історичній науці суспільно-політична діяльність О. Назарука є малодослідженою. Окремих спеціальних праць, присвячених цій проблемі, немає.

Лише після Другої світової війни громадсько-політична та публіцистична діяльність О. Назарука зацікавила окремих дослідників вітчизняної історії в діаспорі. Першим звернув увагу на спадщину О. Назарука І. Лисяк-Рудницький. У найважливіших його працях, вміщених у збірнику „Між історією і політикою” [320] та у більш повному збірнику статей „Нариси з нової історії України”, що видані посмертно Канадським інститутом українських студій та Інститутом державного управління та місцевого самоврядування при Кабінеті Міністрів України („Історичні есе” у 2-х томах [319]), автор основну увагу зосередив на дослідженні феномена відродження і становлення української нації ХІХ-ХХ ст., простежив еволюцію української суспільно-політичної думки, розкриваючи державотворчі ідеї визначних діячів – В. Липинського, С. Томашівського, О. Назарука. Останньому він присвятив статтю „Назарук і Липинський: історія їхньої дружби та конфлікту” [321]. У вступі до неї автор підкреслив: „Історія взаємовідносин між Осипом Назаруком і В’ячеславом Липинським становить драму, що її текст написало саме життя” [321, с.25]. Автор справедливо відзначив, що О. Назарук не дочекався належної оцінки, хоч як публіцист, журналіст, літератор і політичний діяч був непересічною особистістю.

І. Лисяк-Рудницький, крізь призму взаємин із В. Липинським, намагався простежити його вплив на еволюцію світогляду О. Назарука. Основним джерелом дослідження даної проблеми для автора була епістолярна спадщина обох визначних постатей української історії першої половини ХХ ст. [192].

М. Антонович у згаданій вище рецензії [251] не в усьому згідний з концепцією статті І. Лисяка–Рудницького. На думку автора рецензії, І. Лисяк–Рудницький був свідомий того, що писав цю статтю „так би мовити з назаруківської перспективи”, а тому, хоч стаття написана з великим знанням справи і використанням неопублікованих матеріалів, її можна назвати лише „зовнішньо об’єктивною”. Основною помилкою автора статті, на переконання М. Антоновича є те, що він писав про цих двох людей, ставлячи їх на тому самому рівні, тоді як „це люди двох зовсім різних світів, різних темпераментів, різної етики, різного інтелектуального рівня, різного походження і різного психічного складу” [251, с. 175].

Інший діаспорний дослідник (В. Верига), підсумувавши свої спостереження у праці „Визвольні змагання в Україні 1914-1923 рр.” (виданій в Україні у 1998 р.), лише згадує О. Назарука як члена Загальної Української Ради у Відні [254, с.50] та делегації уряду ЗУНР (були ще Г. Коссак та А. Бурачинський) на переговорах із Директорією у червні 1919р. [254, с. 479]. Аналізуючи революційні події на Наддніпрянщині 1918- 1919 рр., автор часто послуговується працею О. Назарука „Рік на Великій Україні”.

Радянські дослідники історії України першої половини ХХ ст. у своїх розвідках здебільшого оминали особистість О. Назарука з ідеологічних причин. Лише в пропагандистських працях, основною метою яких було викриття „антинародної, контрреволюційної суті клерикалізму і буржуазного націоналізму”, згадували О. Назарука як представника української еліти, що намагалася прищепити робітникам і селянам „любов до Польщі, тобто до буржуазного ладу” [267, с. 27]. Зокрема, В. Добрецова вважала О. Назарука творцем та виразником ідей християнського націоналізму, який підтримував „націоналістичну теорію

еліти”. На її думку, О. Назарук „поділяв українське суспільство на націоналістичну „еліту” та трудящі маси, за його словами, – „праву частину” та „великанський скорпіон”, який задурманений виключно лівими ідеями, виром крутиться на місці, сам себе жалить своїм затруєним жалом” [267, с. 52].

М.Олексюк, який простежував „закономірність” консолідації прогресивних сил Західної України під керівництвом комуністів у боротьбі проти „українського буржуазного націоналізму, польського шовінізму та реакційного уніатства”, вважав, що пропілсудчівські прокламації Хомишина (йдеться про пастирські листи – Л.Б.) проголошувалися канонам політики української буржуазії. Самого Хомишина називав „національним вождем”, до якого „по-собачому” підлабузнювалася вся зграя „світочів” томашівських, назаруків і їм подібних, не говорячи вже про цілу армію ультрамонтонського кліру” [342, с.162-163]. Зрозуміло, що у таких дослідженнях (їх можна навести ще кілька десятків) про об’єктивну оцінку постатей національної історії, їх внеску в суспільно-політичне життя краю не могло бути й мови.

Вітчизняні дослідники в унісон називали Українську народну обнову і Українську католицьку народну партію, до яких належав О. Назарук, реакційними клерикальними організаціями.

Після відновлення незалежності України постать О. Назарука зацікавила істориків, політологів, літераторів, журналістів. Найґрунтовніше його діяльність на сьогодні висвітлили М. Швагуляк, М. Дядюк, В. Качкан.

М. Швагуляк – один із перших дослідників архіву О. Назарука – проаналізував окремі епізоди його життєвого шляху у статті „Осип Назарук: сторінки біографії” [398]. Основну увагу в ній зосереджено на діяльності О. Назарука в роки Першої світової війни та утвердженні в західноукраїнській політичній думці ідеології консерватизму в 1928-1939 рр. Ознайомившись із громадсько-політичною діяльністю, величезною публіцистичною спадщиною, дослідник дійшов висновку, що О. Назарук належав до найвизначніших постатей української політичної арени першої половини ХХ ст. У статтях „Українські консерватори і справа українсько-польських взаємин 1921-1939 рр.” [403] та „Степан Томашівський і український консерватизм” [401] охарактеризував розвиток консервативної ідеї в Україні та взаємини між С. Томашівським та О. Назаруком. На основі записів, зроблених О. Назаруком, М. Швагуляк проаналізував діяльність Контактного Комітету наприкінці 1930-х рр., участь у ньому самого О. Назарука як представника УНО [397].

Сучасна дослідниця М.Дядюк пролила світло на історію взаємин двох визначних історичних постатей – В. Липинського і О. Назарука. У багатьох моментах авторці вдалося деталізувати та доповнити невідомі факти за допомогою документальної спадщини, що збереглася у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Львові [268]. Крім цього, дослідниці вдалося ширше висвітлити галицький період життя О. Назарука (після 1927 р.), розкрити зв’язки з гетьманським центром у Берліні та гетьманом П. Скоропадським.

В. Качкан, коротко описавши основні етапи життя та діяльності О. Назарука, ґрунтовніше зупинився на аналізі його творчого доробку. На його думку, численні історичні етюди й есеї, оповідання, повісті та романи „розкривають могутнє гілля мистецького древа творчої особистості” [287, с. 169]. З культурно-просвітницького пласта О. Назарука автор називає непересічною за своїм унікальним історико-статистичним матеріалом студію „Хроніка руху української академічної молодіжи у Львові” [287, с. 170]. З політолого-публіцистичного доробку О. Назарука В. Качкан зупинився на характеристиці брошури „На калиновім мості” [287, с. 177].

Також автор конспективно описав нарисово-мемуарні та подорожні праці О. Назарука.

Постать О. Назарука згадується чи не в кожному дослідженні тих чи інших проблем історії України першої половини ХХ століття. В. Потульницький у посібнику „Нариси з української політології”, аналізуючи консервативний напрям, не вважає О. Назарука репрезентантом консервативної ідеології, як-от В. Липинського, С. Томашівського та В. Кучабського. Проте автор, аналізуючи політичні концепції останніх, неодноразово згадує О. Назарука як дискусанта і симпатика консервативної ідеології. Характеризуючи консервативні концепції побудови української державності В. Липинського, автор проаналізував листування останнього з О. Назаруком. В. Липинський неодноразово наголошував, що основною умовою здійснення української державності той вважав єдність – релігійну, регіональну, політичну, національну, організаційну. Він застерігав Осипа Назарука від захоплення галичансько-наддніпрянським антагонізмом, пропагандою регіоналізму і підкреслював, що „об’єднання українських земель мусить бути провідною ідеєю, шукайте по-справжньому освічених людей” [355, с. 185].

Аналізуючи релігійний аспект „Листів до братів-хліборобів” В. Липинського, В. Потульницький наголосив, що вчений розглядав релігію як ідею, яка може примирити українство, спрямувати його до зміцнення, а не зруйнування держави. Автор наводить лист В. Липинського до О. Назарука від 30 грудня 1927 р., в якому перший застерігає від надмірної прихильності до римського католицизму [355, с. 184].

Розмірковуючи над поглядами С. Томашівського, В. Потульницький описує його спробу разом із О. Назаруком створити монархічну організацію католицького напрямку, яка б функціонувала на території Галичини [355, с. 204].

В. Потульницький, відзначаючи внесок В. Кучабського у розвиток консервативної ідеї, проаналізував його листування з О. Назаруком. Автор процитував лист до О. Назарука від 28 лютого 1928 р., в якому В. Кучабський підкреслював, що Західна Україна перестала бути політичним центром, залишаючись водночас дуже важливим і необхідним помічником Наддніпрянської України в її державотворчій діяльності, як це було під час Хмельниччини [355, с. 211].

На відміну від В. Потульницького, С. Гелей називає О. Назарука визначною постаттю в українському консервативному русі [259, с. 15]. На думку дослідника, О. Назарук називав учення В. Липинського утопічним, що не має великих шансів на застосування у реальному житті [259, с. 15]. На відміну від В. Липинського, який волів працювати з обмеженим колом особистостей, О. Назарук надавав важливого значення пропаганді, якою, на його думку, повинні займатися не лише інтелігенти, але й „пани”. Занеханість пропаганди консервативних ідей серед широких мас він назвав історичною провиною української шляхти.

С. Гелей звернув увагу на гостру критику О. Назаруком націоналістичних поглядів донцовського зразка. Автор відзначив важливу роль О. Назарука у згуртуванні консерваторів навколо „Нової зорі”, редактором якої він був з 1928 до 1939 рр. Саме О. Назарук зі своїми однодумцями написав програмну заяву, опублікував серію статей, у яких висвітлив основи ідеології створеної у вересні 1930 р. Української католицької народної партії [259, с. 15-16].

На думку С. Гелея, позиція О. Назарука щодо розв’язання українського питання в Польській державі вирізнялася сміливістю, послідовністю у відстоюванні життєво важливих інтересів українців Галичини, незважаючи на те, що вона не

мала такого глибокого, науково обґрунтованого характеру, як, скажімо, концепції В. Кучабського чи С. Томашівського [259, с. 16].

Аналізуючи погляди В.Кучабського, автор не міг оминати його взаємин з О. Назаруком. Зокрема, останньому була не до вподоби радикальна позиція щодо політичних ідей та програм (радив українським революціонерам викинути на сміття усі „програми” і замінити їх українською традицією, державною мрією й почуттям українського державного інтересу). О.Назарук у листі до В.Липинського 1 листопада 1925 р. солідаризувався з критикою останнім брошури В. Кучабського „Шляхи і цілі (Замітки про сучасне національно-політичне становище українського Заходу)” і додав, що в першому числі „Політики” за 1925 р. В.Кучабський принизив роль теорії, заявляючи, що „великі справжні державні мужі й державотворчі суспільності не керуються у своїм будівництві держав ніякими теоріями...” [259, с. 98]. С.Гелей вважає, що О.Назаруку здалося, нібито ці злісні й скриті кольки спрямовані проти В.Липинського, що „Кучабський хоче сам блистити, як „перший” муж на нашій смітці, хоч не має потрібної освіти і праці над собою та внутрішнього стриму, який можливий тільки при глибокій, релігійній світогляді” [259, с.98]. О.Назарук назвав В. Кучабського „анархічним” публіцистом, що не має врівноваженої психіки, а його праці, хоч і написані блискуче, є поверховими, несистемними, без органічного зв'язку.

Твердження про те, що погляди двох відомих представників консервативного напрямку в українській політології не в усьому збігалися, С. Гелей аргументує ще листом В. Кучабського до О. Назарука від 17 лютого 1928 р., в якому В. Кучабський відмовляється друкувати працю „Епохи української історії” (рукопис її не знайдено) на тій підставі, що часопис „Нова зоря”, редагований О. Назаруком, мав католицький характер. В „Епохах...” В. Кучабський стверджував, що в політичній сфері західні впливи на Галичину відіграли в основному негативну роль [259, с. 99].

Проте не можна погодитись із твердженням С.Гелея, що Українська християнська організація (УХО), яка ставила за мету виховувати українців у християнському дусі, виступала лояльною до Польської держави, була політичною партією. Та й у 1930 р. партії „Українська національна обнова” не було [259, с. 72].

С. Гелей вважає, що ідеологія січового стрілецтва наочно була відображена в „Декларації Січових Стрільців”, яку 12 березня 1919 р. разом із О. Назаруком підписали Є. Коновалець і А. Мельник. Таке твердження підходить лише до одного з епізодів збройної боротьби Січових Стрільців на завершальному етапі національної революції. Адже лише в умовах відступу Директорії, анархії і хаосу, певної безвиході, січові стрільці могли заявити про підтримку радянської влади на місцях, „яка заводить лад і порядок” [259, с. 139].

О.Реєнт у монографічному дослідженні „Павло Скоропадський” неодноразово згадує О.Назарука як прихильника гетьмана (у монографії всюди О.Назарчук замість О.Назарук – Л.Б.). Характеризуючи поширення гетьманської ідеї в Північній Америці, автор відзначив зусилля О. Назарука, спрямовані на еволюцію „Січей” у бік гетьманського руху. Підкреслено, що у квітні 1926 р. П. Скоропадський надіслав О. Назаруку листа в формі офіційної подяки за зусилля, які той спрямовував на поширення консервативної ідеї в українському середовищі Сполучених Штатів Америки. [363, с. 250]. О.Реєнт відзначав, що, повернувшись із Північної Америки у Галичину, О. Назарук став редактором „Нової Зорі”, надавши їй католицько-клерикального, консервативного спрямування, що спричинило його полеміку з В.Липинським, який хотів бачити в особі О.Назарука послідовного провідника гетьманської ідеї у західноукраїнському регіоні. Проте не можна

погодитись із твердженням, що „Нова Зоря” О.Назарука була германофільського спрямування [363, с. 260].

Автор детально охарактеризував напружені стосунки між українськими націоналістами та гетьманцями напередодні Другої Світової війни, аргументуючи свої висновки листуванням П.Скоропадського і О.Назарука. Зокрема, у листі до О.Назарука (січень 1938 р.) П.Скоропадський скаржився: „За останні часи „Націоналісти” табору Коновальця й УНР у пресі ведуть страшенну боротьбу проти нас. Казна-що вони пишуть у „Тризубі”, „Націоналістові” й „Новім Шляху” [363, с. 264].

О.Ресент проаналізував позицію О.Назарука щодо перспектив гетьманського руху, його організаційних та ідеологічних основ. Зазначимо, що П.Скоропадський цінував думку О.Назарука з тих чи інших питань розвитку гетьманського руху, тому постійно у листах радився з ним. Для опрацювання програмних документів Союзу гетьманців-державників П. Скоропадський залучив О.Назарука, який вказував, що виключні повноваження й повнота влади гетьман повинен мати у підготовчий період та під час безпосереднього державного будівництва [363, с. 269]. Останній також пропонував замість слова „гетьманці” вживати у назві об'єднання „монархісти” – „Союз українських монархістів” чи „Організація монархістів в Україні»” [363, с. 271-272].

Аналізуючи монархізм як політичну течію, що оформилася остаточно на еміграції, В. Трощинський у монографії „Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище” [383] згадує про те, що О. Назарук разом із С. Томашівським, Т. Кострубою, Т. Галушинським належав „до так званої католицької групи гетьманців”. Останні не сприймали однієї з центральних ідей В.Липинського про доцільність мирного співіснування в українській державі двох світів, двох релігій: католицизму і православ'я. На думку автора, ця ідея відкидалась як з релігійних, так і політичних причин [383, с. 166-167]. В. Трощинський наголошує, що О. Назарук (як М. Кочубей, В. Залозецький, А. Монтрезор, М. Забаревський та ін.) вніс свій вклад в ідеологічне та політичне обґрунтування позицій українського монархізму [383, с. 168].

Проблему взаємин О.Назарука та гетьманського руху напередодні Другої світової війни дослідила Т. Сидорчук-Потульницька [370]. Авторка, насамперед, проаналізувала деталі розриву О.Назарука з гетьманськими організаціями на початку 1930-х рр. та відновлення їхніх стосунків в 1934 р. у зв'язку з реорганізацією гетьманського руху й опрацюванням статутних документів Союзу гетьманців-державників. Особлива увага Т.Сидорчук-Потульницької зосереджена на листуванні О.Назарука з П.Скоропадським та його родиною [370, с. 144-147].

Г.Папакін проаналізував неопубліковане листування галицького діяча О.Назарука із П.Скоропадським, яке відтворює підготовку зустрічі митрополита з гетьманом у 1938-1939 рр., що не відбулася через трагедію Карпатської країни та початок Нової Світової війни [345].

О.Рубльов констатував, що перші публікації, в яких висвітлювалася участь інтелігенції західноукраїнських земель у загальнонаціональних політичних і культурних процесах 1914-1939 рр., назагал змальовували добу Першої світової війни та Української революції 1917-1921 рр. крізь призму спогадів, які належали перу не фахових істориків (за винятком мемуаристики М.С.Грушевського, Д.І.Дорошенка та деяких інших), а безпосередніх учасників подій – вітчизняних політичних та культурно-освітніх, громадських діячів, військових – як наддніпрянців, так і уродженців західних теренів національної території. Серед

перших називає працю О.Назарука „Рік на Великій Україні. Конспект споминів з української революції” [366, с. 11].

Розповідаючи про керівника друкарні часів УЦР, однопартійця М. Грушевського по УПСР, члена її ЦК Івана Лизанівського (1892-1937), який народився у м.Золочеві (тепер Львівська обл.), О. Рубльов наводить характеристику, дану О. Назаруком: „До Києва прибув ще давно перед війною й зовсім „знаддніпрянщився” [366, с. 70].

Характеризуючи позицію корінних жителів західноукраїнських земель, які у роки визвольних змагань мали вплив на ухвалення урядових рішень щодо деколонізації, дерусифікації національної території, дослідник наводить дискусію О. Назарука з С. Єфремовим, в якій перший зауважував: „Шановний український письменник не хотів бачити того, що довге й страшне насильство чужої влади спричинило те, що столиця української держави мала чужий вигляд, який разив до неможливості око й думку кожного українця, що не виріс під царським обухом” [366, с. 79-80].

В.Марчук двічі у своїй монографії згадує О.Назарука як редактора „Нової Зорі”, що стояла в „обороні католицького світогляду (...) перед напором більшовизму” і „модерно-новомодерного сектантства”. Можна погодитись із твердженням автора про те, що УХО виступала за автономію українських земель і певний час співпрацювала з УНДП [328, с. 174; 184].

У більшості праць, присвячених історії України першої половини ХХ ст., постать О.Назарука згадується лише епізодично.

Дослідники М.Литвин, К.Науменко, що вивчають історію Легіону УСС, не оминають вищезгаданих праць О.Назарука на аналогічну тему [323].

М.Литвин у монографії „Українсько-польська війна 1918-1919 рр.”, роблячи історіографічний огляд, вважає, що для розуміння духу доби, тонкощів тогочасної геополітичної ситуації необхідно звернутись до споминів дипломатів, представників військових місій та експертів уряду і УГА, серед яких називає і О. Назарука [322]. Автор коротко охарактеризував діяльність військової комісії громадсько-політичних діячів, у якій поряд з О. Назаруком працювали І. Кивелюк, В. Охримович, С. Томашівський, С. Баран, В. Панейко, М. Лозинський, що була створена наприкінці вересня 1918 р. з ініціативи К.Левицького. Члени комісії регулярно брали участь у засіданнях ЦВК; інформували військових про становище у краї, а через мережу своїх партійних структур сприяли розбудові підпільних осередків у Галичині та на Буковині [322, с. 33].

М.Литвин описує переговори галицької делегації (сотників В. Гадзінського, Г. Давида і С. Магальяса) з командуванням XII Червоної Армії, яке пропонувало Є.Петрушевичу укласти союз на таких умовах: порвати з С.Петлюрою, відкликати з нього січових стрільців Є. Коновальця, створити спільну армію зі збереженням автономії УГА та невтручанням у внутрішні справи ЗУНР [322, с. 287].

Автори „Історії суспільних рухів і політичних партій України (XIX – ХХ ст.)” зарахували УХО, УКНП і УНО до угодовських партій українського партійного табору Західної України 1920-30-х рр. Дослідники відзначають редакторство О.Назарука в „Новій Зорі”, активність в УКНП, УНО, „Скалі”, які виражали інтереси „ортодоксальної частини греко-католицького духовенства” і спиралися на політичну платформу свого духовного наставника та опікуна станіславського єпископа Григорія Хомишина [284, с.327].

Внесок О.Назарука у розвиток українського християнсько-суспільного руху в Галичині у 1920 – 1930-х рр. проаналізував у своїх дослідженнях М.Москалюк [332 – 336].

Стосунки Г.Хомишина і О.Назарука достатньо ґрунтовно висвітлено у праці О.Єгрешія [270, 69 с.].

У польській історіографії післявоєнного періоду українська проблематика розглядалась переважно у контексті національної політики різних урядових таборів. Концепції національної політики періоду парламентської демократії і санації досліджувались у працях А. Айненкеля [407], А. Хойновського, [414], Т. Піотркевича [424], Я. Тиміцького [428], В. Кулеші [419], М. Пап'єжинської-Турек [422]. та ін. На особливу увагу заслуговують дослідження Р. Тожецького [429, 430], у яких ґрунтовно проаналізовано розстановку українських політичних сил, у тому числі УКНП і УНО, до яких належав О.Назарук. Автор відзначив симпатії О.Назарука до Г.Хомишина, їх бажання через католицьку релігію, як основу загальнолюдської культури та національного прогресу, поступово консервативним шляхом досягнути соціальної і національної гармонії [430, с.51-52].

З 1989 р. для польської історіографії склалися нові, необмежені цензурою, умови для розвитку, однак біографічних досліджень українських постатей першої половини ХХ ст. досі немає.

Таким чином, як свідчить аналіз стану наукової розробки проблеми, громадсько-політична діяльність О. Назарука залишається недостатньо дослідженою. Саме тому вона стала предметом нашої наукової праці. Аналіз джерельної бази, зокрема неопублікованих документів і матеріалів ЦДІАУЛ, у якому є окремий фонд О. Назарука, засвідчує, що наявні документи дають можливість по-новому розкрити проблему.

Громадсько-політична діяльність О.Назарука, його суспільно-політичні погляди, творча спадщина та біографія залишаються маловідомими, вивченими фрагментарно. Це зумовлювалось, головним чином, заборонаю на дослідження життя і спадщини діячів національного руху в період панування комуністичної влади в Україні, а також засекреченням відповідних архівних збірок.

Найбільше вивченими в даній темі є проблема взаємовідносин О. Назарука і Липинського (у працях І. Лисяка-Рудницького та М. Дядюк); окремі епізоди біографії О. Назарука, пов'язані з діяльністю у роки Першої світової війни та його громадсько-політичною працею у 1930-ті рр. (у дослідженнях М. Швагуляка).

Отож, вже давно визріла потреба окремого, цілісного, на широкій джерельній базі дослідження громадської та політичної діяльності О.Назарука.

РОЗДІЛ II

ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ. СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ОСИПА НАЗРУКА (1883-1918 рр.)

2.1. Участь у студентському русі та робота в УРП

О. Назарук народився 31 серпня 1883 р. в галицькому містечку Бучач у незаможній ремісничій родині. Батько – кушнірський майстер Тадей Назарук – розповідав синові, що ремісником-ткачем був дід Осипа – Данило. Мати – Анастасія, з дому Чекановських, жінка дуже лагідної вдачі, виховувала сина в дусі високої національної свідомості, патріотизму, толерантного ставлення до інших національностей, зокрема до євреїв, які становили більшість населення Бучача. Настанови матері, як писав пізніше О. Назарук, значно полегшували йому взаємини з політиками різних ідейних напрямків, польськими та єврейськими діячами, що мали вплив на його життя [5, арк. 155].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. процес формування української нації, на думку історика І.Лисяка-Рудницького, вступив у модерну добу, характерною ознакою якої було творення політичної нації. Започаткований народовцями 1860-х років розвиток громадської самоорганізації українського суспільства тісно переплітався з утвердженням української національної ідеї. Реалізувати її були покликані українські політичні партії, національно-культурні товариства. Відстоювання ідеї національної самобутності та єдності всього українського народу, захист його національних та соціально-економічних прав були визначальними для цього періоду.

Мілена Рудницька у своїх спогадах, написаних у квітні 1974 р. на прохання сина Івана Лисяка-Рудницького для передмови до збірника „Назарук і Липинський: Історія їхньої дружби та конфлікту”, відзначила найбільш характерні риси „Назарукової фізіономії”: „З нього „бухала” стихійна сила, джерелом якої був тісний зв'язок з народом. А може краще сказати – зв'язок із землею, з її побутом і традицією. Соматологічні й психічні властивості Назарука коренилися десь глибоко в надрах бучацької землі” [202, с. 437]. За її словами, О. Назарук від селянських предків успадкував „здоровий бистрий розум, прагматичний спосіб мислення, реалізм, невгамовний темперамент. Також його розсудливість, особиста обережність, його дотепність і спритність мали мужицьку закрутку” [202, с. 437].

Навчався в Бучачі у народній школі та гімназії. За участь в учнівських протестах проти антиукраїнської позиції дирекції та деяких учителів у 1900 році його виключили з місцевої гімназії без права навчатися в середніх школах Галичини. Врешті записався до Золочівської гімназії, де закінчив курс навчання за 8-ий клас.

Формування світогляду та становлення О. Назарука відбувалося в нелегких, суперечливих умовах Галичини в складі Австро-Угорщини і, зокрема, колонізаційної політики польської крайової влади, антиукраїнської позиції вчителів; численної переваги поляків серед учнів, студентів та викладачів галицьких середніх та вищих навчальних закладів.

Так, аналізуючи життя гімназії в Золочеві у 1900-1901 рр., Осип Назарук насамперед охарактеризував її професорів. Особливу увагу він звернув на Івана Саноцького, якого називав „українським ренегатом” і „московським шовіністом”. Порівнюючи його з польським шовіністом О. Сендзіміром, підкреслював: „Хоча вони в дечім від себе різняться, то в однім зійшлися і один другому не уступає,

іменно в ненависти до всього українства... [188]. „Саноцький намагався всіма силами, – за словами автора, – збудити у своїх учениках погорду до свого народу, ненависть до всего поступового, а робить се в спосіб простака-неука, не то „ученого” професора всесвітньої історії” [188]. Причину появи козаччини вбачав у соціалізмі й радикалізмі, а Богдана Хмельницького називав „вихрещеним жидом”. Із прикрістю О. Назарук констатував, що „може кому буде видаватися неймовірним, щоби в ХХ столітті найшовся такий оказ і то з університетським образованием” [188]. Пропагуючи свої ідеали („самодержав’є, абсолютизм, ненависть до всего прогресивного, навіть до конституційної форми держави”), цей „професор” деморалізував українську молодь, ображав її ідеали, фальсифікував історію. Маючи нагляд за гімназійною бібліотекою, він не допускав учнів до книжок, які йому не подобались.

Описуючи життя гімназистів, О. Назарук спостеріг недобрі тенденції: „...в учеників, особливо молодших, вироджується якась апатія, брак цікавості та інтересу до своєї літератури, та що вони замість читати слабші твори з гімназійної бібліотеки, волять гратись в „кічку” та волочитись по улицах” [188]. З жалем повідомляв, що кількість учнів-українців у гімназії, особливо в старших класах, невелика. Він зауважував, що в кожному класі були „свої ренегати”, які походили з української родини, а „признавались” і виступали як поляки-шовіністи.

Прискіпливе око молодого гімназиста знайшло цікавий факт, що не стосувався безпосередньо українського студентського життя, але викликав між учнями обурення проти різкої несправедливості. Йшлося про бідного учня ІV класу, єврея Брумера, який змушений був заробляти на навчання грою на скрипці, за що його вигнали з гімназії.

Зацікавлення громадською працею пробудилося у О. Назарука в старших класах гімназії. То був час національного піднесення серед українців Галичини. Відомий дослідник національного руху українців у Росії та Галичині А. Каппелер, користуючись трифазовою схемою М. Гроха [418, с. 185-191], підкреслював, що протягом 90-х рр. ХІХ ст. у Галичині завершився перехід до фази В, тобто до масового національного руху українців. Вдалося розбудити національну самосвідомість у частини українських селян, і вони мобілізували свої зусилля заради національної справи, „гуртуючись у національних організаціях”, – підкреслював А. Каппелер [285, с. 107-108]. Платформою цього руху стала боротьба за виборчу реформу, розширення українського представництва у вищих органах влади та створення українського університету.

Нового імпульсу політичним змаганням українців надало влиття в національний рух нового покоління молоді – учнів старших класів гімназій та студентів. Назарук став одним із лідерів молодіжного руху, брав участь у діяльності юнацьких відділень радикальної партії – драгоманивських гуртках. Такий таємний гурток було засновано і в Золочівській гімназії, до якого, до речі, входив Василь Панейко – майбутній відомий політик. Саме активна громадська позиція Осипа Назарука щодо захисту прав українських гімназистів та студентів не давала йому можливості скласти випускні екзамени в Золочівській гімназії. Він був змушений зробити це у Львові.

Можна припустити, що О. Назарук після переїзду до Львова став прихильником (можливо, й членом) „Молодої України”. До її засновників, перших організаторів та ідейних провідників належали Євген Косевич, Лонгин Цегельський, Теофіл Мелень, Остап Грабовський, Сень Горук, Михайло Галущинський, Антін Крушельницький, Володимир Темницький, Лев Ганкевич, Степан Баран та ін. За словами С. Ріпецького, „була це високоідейна, характерна

група, що мала в своїм середовищі багато людей великого інтелекту, високоосвічених у всіх галузях людського знання, а зокрема основно ознайомих із сучасними світовими суспільними рухами та поступовими теоріями й умовними течіями” [365, с. 7].

Уже навчаючись у Золочівській гімназії Осип Назарук дізнався про діяльність „Академічної громади”, створеної 26 січня 1896 р., після об’єднання студентських товариств „Академічне братство” і „Ватра”. На перших установчих загальних зборах Михайло Грушевський чітко визначив мету і завдання новоутвореного товариства: „Ще найважливіше є спільна мета для всіх: приготувати себе якнайліпше до цієї служби народної – виробити собі міцні підвалини моральні, загартувати в собі волю, розвинути енергію, здобути якнайширшу освіту, щоби зі своїми ідеалами правди і добра в обставинах життя якнайліпше зорієнтуватися. В цьому мета всякого академічного товариства – помагати в тім приготуванню цьому товариству, поставити високий рівень моральний та культурний і вести до нього, а такому, слабому і з громадського й культурного і матеріального погляду народів, як ми, власне треба як найбільше загартованої морально, високо освіченої інтелігенції. В тім лиш надія на подвиження народу, на поступ, на перемогу над невідрадними обставинами. А дорога до того – праця, неустанна, невисипуща праця коло свого морального й розумового усовершення” [170, с. 10].

Студентська молодь, у тому числі й „Академічна громада”, одним із першорядних завдань ставила боротьбу за український університет. Ця справа стала консолідуючим чинником не тільки студентства, але й всього українства краю. Сам О. Назарук пізніше писав, що „найгарячішим” періодом життя української академічної молоді були роки діяльності „Академічної громади”. Саме тоді „наша молодіж видала більшу масу енергії, чим в усіх попередніх періодах разом” [170, с. 14].

Відправним моментом у змаганнях галицьких українців за власний університет слід вважати 1899 рік. На цей час ідея організації української вищої школи у Галичині вже набула суспільного резонансу, була значною мірою обґрунтована теоретично й навіть подана у 1898 р. урядові в кількох меморандумах НТШ, „Просвіти”, Народної Ради, а також депутатський запит посла Данила Тянякевича у віденському парламенті 20 грудня 1898 р. По-справжньому загальнонаціональної ваги університетська справа почала набувати в результаті виходу на арену політичної боротьби української академічної молоді.

Перше віче українських студентів Австро-Угорщини в справі заснування українського університету, що відбулося 13 липня 1899 р., активізувало та сколихнуло громадськість краю. Учасники віча звернулися до української громади з проханням підтримати ухвалені на ньому резолюції: 1) заснування окремого українського університету в м. Львові; 2) створення паралельних кафедр з українською мовою викладання в існуючому університеті; 3) рівноправність української мови в університетському управлінні [289, с. 9].

Резолюції та ухвали наступних студентських віч свідчили про те, що традиційно радикальніша, ніж решта громадськості, молодь зневірилася в можливість добровільних поступок на користь українців з боку влади.

Цікаво, що студентське віче збіглося в часі з реорганізацією Русько-української радикальної партії (РУРП), утворенням УНДП, УСДП. Усі партії відразу внесли домагання українського університету в свої програмні документи, але жодна з них не була тоді готовою підтримати студентські акції політичними засобами.

Перебування Осипа Назарука у Львові (для здачі матури) в 1901 р. сприяло ще більшому зацікавленню громадсько-політичною роботою, формуванню його світогляду. Активізація українського студентського руху в Львівському університеті та вимоги щодо проведення іспитів українською мовою з окремих предметів і її запровадження до університетських формулярів викликали посиленій наступ університетських властей на права українців. Ректор університету не дав дозволу на проведення віча 19 листопада 1901 р. Він вимагав змінити час і місце його проведення, а також порядок денний, до якого було внесено питання про засудження систематичного порушення прав української мови в Львівському університеті академічним сенатом і окремими професорами. У результаті цього віче відбулося 19 листопада 1901 року нелегально. Опісля студентська демонстрація пройшла вулицями Львова. Ректор розпочав слідство у справі віча і тимчасово, до 3 грудня припинив заняття. Внаслідок цього п'ять українських студентів було виключено з університету за „здичавіння” [204, с. 23].

Відверта зневага університетськими властями вимог українських студентів змусила їх вдатися до такого рідкісного виду протесту в історії європейського вищого шкільництва, як масовий вихід студентів з університету (сецесія). На початку грудня 1901 р. більше чотирьохсот студентів-українців залишили Львівський університет і переїхали на навчання в інші вузи Австрії. Покидаючи його, українські студенти сподівалися змусити австрійський уряд й академічний сенат задовольнити їхні вимоги, активізувати суспільну думку в університетській справі.

Позитивним наслідком студентського руху в листопаді-грудні 1901 р. була консолідація української громадськості у Галичині. Українське громадянство „забурлило” вічами [306, с. 18-19]. Щодо оцінки сецесії та її наслідків, то О. Назарук солідаризувався з позицією УРП і УСДП, які назвали її хибним кроком молоді. Один із лідерів УРП – Михайло Павлик зазначав, що „вихід наших академіків з Львівського університету був (...) помилкою, з огляду на практичні результати, які можна було б добитись лише на місці – боротьбою” [204, с. 26].

Студентські роки життя і зокрема активна участь в українському студентському русі відіграли велику роль у становленні О. Назарука як громадсько-політичного діяча. У 1902 р. він вступив на юридичний факультет до Віденського університету. Саме у Відні у 1904-1905 рр. очолив славетне товариство української студентської молоді „Січ”.

Навчаючись в університеті, О. Назарук глибше знайомився з працями Михайла Драгоманова, Івана Франка, Михайла Павлика, Карла Маркса і Фрідріха Енгельса та ін., популярними брошурами українських партій, зацікавився австромарксизмом, був членом соціалістичного просвітнього товариства. Усе це зумовило політичний вибір О. Назарука на користь радикальної партії, яка утворилась 4-5 жовтня 1890 р. і була першою політичною організацією галицьких українців, що відповідала європейським партійним зразкам.

Щодо самої партії, то у популярній брошурі „Радикали і радикалізм”, виданій у серії „Хлопська бібліотека”, зазначалось, що термін „радикал” походить від латинського слова *radix*, тобто – корінь. Отже, радикал – це людина, котра повинна доходити до кореня або ж основи якоїсь речі, а не обмежуватись її поверховим вивченням. Прихильники цієї течії стверджували, що необхідно бути „радикалом” у всіх питаннях [362, с. 6].

У Русько-українській радикальній партії (РУРП) цей термін вживався в розумінні „поступового радикала”, тобто такого, що дбав про покращення життя народу, вимагав для нього якнайбільших прав, працював для створення нових

установ і збільшення робочих місць, не допускав зловживань з боку владних органів [362, с.6]. Програма змальовувала радикала як просту і чесну людину.

Однак РУРП називала себе не просто радикальною партією, а „русько-українською”, тобто виступала не лише за „кращу долю” русинів, які проживали в Австрійській державі, а й усього українського народу Австро-Угорщини і підросійської України. У програмі партії вказувалося: „На Україні, т.є. в полудневій частині російської держави, живе близько 20 мільйонів такого самого народу, як наш руський, що говорить тою самою бесідою, має однакові звичаї, однакові обставини життя і одну минувшість. Наша партія хоче, отже, щоби також і наш нарід на Україні тою самою дорогою, що у нас, добився до ліпшої долі. Там, на Україні, де нема свободи, навіть такої, як у нас, між мужиками нема ще вправді ніякого життя політичного, але зате між інтелігенцією українською чимраз більше радикалів і є надія, що колись і вони зорганізують свій нарід на наш взір і що у них також стануть мужики до класової боротьби політичної” [264, с. 27-28].

Але першорядним фактором членства О. Назарука в радикальній партії, на нашу думку, була активна студентська громадська діяльність. Відомо, що українські студенти, зокрема члени товариства „Академічна громада”, перебували під впливом і співпрацювали з РУРП (документально засвідчено, що Осип Назарук брав участь у VIII загальнопартійному з’їзді СДРПА 9-13 листопада 1903 р. у Відні в числі шести делегатів від УСДП Галичини і Буковини як делегат від виборчого округу Станіславів). Більше згадок про співпрацю з УСДП ні в спогадах О. Назарука, ні в інших джерелах не знайдено) [205, с. 204-205].

Можна із впевненістю припустити, що Осип Назарук в Русько-Українській радикальній партії перебував не з 1905 р. (як про це говорять Богдан Кравців і Степан Ріпецький) [365, с. 350], а принаймні – з 1904 р. Беручи участь в роботі XV з’їзду УРП (20-21 листопада 1904 р.), саме він, на наш погляд, опублікував звіт про нього у „Новому громадському голосі”.

Осип Назарук вміло роз’яснив читачам важливість з’їзду, його хід та наслідки, виступив у дискусії. Сам з’їзд обговорив ряд основних проблем: 1) політичне становище; 2) реорганізацію УРП; 3) діяльність руського клубу в Галицькому сеймі; 4) стан партійної преси. Цілком очевидно, що його автор солідаризувався з усіма резолюціями з’їзду [210, 1904, 25 падолиста].

В умовах загострення політичної боротьби навколо парламентської виборчої реформи О. Назарук зробив свої перші публічні кроки як політик. 2 грудня 1906 р. Осип Назарук взяв участь в українському вічі у Львові, скликаному головою українського посольського клубу Юліаном Романчуком. Необхідно зазначити, що українські послы заявили в парламенті, що у подальших нарадах над виборчою реформою не братимуть участі, бо „переконалися остаточно, що є безсильними супроти подавляючої більшости, яка коштом руського народу сповняє усі шовіністичні забаганки панів з польського кола” [210, 1906, 10 грудня].

На вічі обговорювався звіт про діяльність руського клубу і ситуація напередодні чергових виборів до австрійського парламенту. Після двогодинної промови Ю.Романчука розпочались дебати, в яких першим взяв слово Володимир Охримович. Він закликав усіх до „спільної акції”, суть якої висловив так: „Кожний нехай держиться своїх партійних засад, але нехай йде рука в руку з нашою партією” [210, 1906, 10 грудня].

Після В. Охримовича виступив Осип Назарук, який гостро розкритикував діяльність українського посольського клубу: „Дивіться на такого Гломбінського, на Старжинського, як вони являються на усіх засіданнях, як сумлінно обробляють свої бесіди, як вони не марнують ні хвилики часу, а працюють для всього ворожого нам

сторонництва! Таж Василько замість сидіти в комісії поїхав з Відня, а під час його неприсутности польські пани засуджували наш нарід до загладу”.

Дісталосся і голові посольського клубу Юліану Романчуку. Визнавши, що в нього є добра воля, Осип Назарук зауважив, що „добра воля і старість – се за мало для політика”. Він запевнив, що „... тепер будуть старатися о мандати люди, що не мають на се відповідних кваліфікацій, приміром проф. Колесса, який, як буде таким послом як професором, то певно не дуже багато зробить для народа”. Наприкінці він запропонував оголосити вотум недовір’я українським послам, чим викликав у частини вічевиків невдоволення. Заступився за Назарука Михайло Лозинський, який ствердив, що у парламенті „Русини не здобули нічого ...” [210, 1906, 10 грудня].

На XVII з’їзді УРП (22-23 грудня 1906 р.) О. Назарук взяв активну участь у дискусії щодо виборчої проблеми. Його озвучив Лев Бачинський інформацією про те, що „... національні демократи хочуть з нами увійти в порозуміння, щоби спільно ставити кандидатів. Руський клуб сеймовий удався до нас, через свого голову посла Є. Олесницького з пропозицією щоби усі три руські партії, а саме: радикальна, націонал-демократична і соціал-демократична йшли разом при виборах. А вибори сі будуть тим більш важкі, що проти нас виступлять і клерикали і поляки. З кацапами не маємо нічого спільного, бо вони вороги нашого народу”. Після того, як член УРП Кирилюк висловився за одноосібну участь УРП у виборах, а Мазурак, підтримавши його, не відкинув порозуміння з націонал-демократами, знову взяв слово Лев Бачинський і запропонував таку політичну формулу: „Консолідації нам не треба, але компроміс – згода під час виборів може бути, то значить, щоби там, де ми ставимо кандидатів аби вони не ставили, або на оборот; безумовно однак не можемо згодитися, щоби ми голосували на якогось нашого ворога”. Зрештою він і запропонував резолюції: „При виборах беремо акцію самостійно в виборчій боротьбі, однак не виключаємо можливості злуки з демократичними партіями” [210, 1907, 10 січня].

В обговоренні резолюції взяли участь Петрук, В.Бачинський, К. Трильовський, Бородайкевич, Сіак. Осип Назарук своє ставлення до цієї проблеми висловив коротко: „Проти консолідації. Є за злукою всіх трьох партій, бо тоді будуть вони мати силу”, підтримавши резолюцію Лева Бачинського [210, 1907, 10 січня].

Осип Назарук взяв участь і в обговоренні на з’їзді проблеми освіти і народного вчителства (реферат виголосив Гіжовський). Він зупинився на справі покарань дітей польськими вчителями: „Коли найде ся такий учитель, що б’є наші діти, то хай хлопи не йдуть на скаргу до польських панів, але най самі зроблять справу з такими учителями. Се буде найкоротша дорога” [210, 1907, 10 січня].

Поряд із проблемою реформи виборчої системи у досліджуваний період одним з основних питань громадсько-політичного життя Галичини залишалось університетське питання. У 1902-1905 рр. в українській суспільно-політичній думці домінував курс на легальну боротьбу за університет. Українські студенти також, за єдиним винятком протесту 16 жовтня 1903 р. проти обрання ректором Львівського університету польського шовініста Яна Ріялка, не вдавалися до нелегальних засобів [289, с. 57].

Гальмування університетської справи та вплив революційних подій в Росії, особливо боротьби поляків за полонізацію Варшавського університету, спонукали студентську молодь й українських професорів до відновлення активної боротьби в стінах Львівського університету. Приводом став протест українських студентів-першокурсників під час імматрикуляції (присяги) в жовтні 1905 р.

Радикалізація українського студентства занепокоїла крайову владу. У грудні 1906 р. намісник Галичини граф Анджей Потоцький звернув увагу дирекції поліції у Львові, що деякі студентські товариства, зокрема „Академічна громада”, тісно пов’язана з РУРП, щораз більше в своїй діяльності відходять від завдань, накреслених їхніми статутами, і вдаються „до радикальної суспільно-політичної агітації”. Наприкінці 1906 р. поліція розпочала перевірку студентських братств щодо їх відповідності викладеним у статутах цілям [116, арк. 9]. Було встановлено тісний зв’язок „Академічної громади” з діячами молодшого покоління РУРП. Є підстави стверджувати про існування на той час групи близьких до студентської молоді радикальних політиків і у середовищі УНДП. Про це, зокрема, свідчить поява в органах партії низки запальних статей, що різко контрастували з позицією офіційного керівництва та парламентської репрезентації [211, 1904, ч. 67].

Саме в цей період О. Назарук перебував у Львові: в зимовому семестрі 1905/1906 навчального року прослухав курси лекцій у місцевому університеті, де викладали, зокрема, відомі українські юристи Станіслав Дністрянський і Петро Стебельський. Також він включився в активну студентську діяльність як член „Академічної громади” і взяв безпосередню участь у революційних подіях в університеті.

17 грудня 1906 р. українські студенти університету відмовилися від участі в акті іматрикуляції (присяги), що проводився польською мовою. Ректор університету професор С. Гризецький, котрий не поділяв поглядів польських шовіністів, пообіцяв висланий до нього делегації подати ці домагання академічному сенатові, а якщо вони будуть відхилені, обіцяв піти у відставку. Сенат, у якому переважали прихильники польських консерваторів і національних демократів, відкинув вимогу українських студентів провести іматрикуляцію для них українською мовою й водночас не задовольнив прохання ректора про відставку. Сенат призначив іматрикуляцію польською мовою.

Засідання „Академічної громади” 22 січня 1907 р. постановило негайно розпочати акцію протесту, спрямовану на зрив іматрикуляції. 23 січня студенти побили відомого своїми антиукраїнськими поглядами секретаря університету доктора Алоїзія Вінята, захопили перший поверх університету, де звели п’ять барикад, знищили двадцять портретів ректорів університету, канцелярію. З вікна першого поверху університету було вивішено український жовто-блакитний прапор. Українських студентів заарештували на площі під час спроби вирватися з університету (116 осіб). Щоправда, після складання протоколу, вони були звільнені. Опісля українське студентство провело демонстрацію солідарності зі своїми товаришами – учасниками подій 23 січня, вважаючи їх жертвами провокації з боку поляків [278]. 1 лютого 1907 р. було проведено повторні арешти студентів, яких звинуватили у порушенні громадського спокою (хоч початково їм інкримінували тероризм).

Судовий процес 2 вересня 1907 р. розпочався над студентами Ярославом Бабієм, Іваном Цяпкою, Андрієм Дідуником, Миколою Галущинським, Василем Гладким та ін. Серед підсудних був і Осип Назарук, який зізнався, що „дня 23 січня прийшов о 12 годині в полудне на університет, бо хотів іти разом з депутацією до ректора. Видів пізніше напад на авлю, а коли хотів затримати одного з товаришів, упав на підлогу, зламав собі палець і скалічив шклом, яке було на підлозі, руку”. Адвокат Роде запитав, „чи правда те, що на Львівським університеті професори управляли вшехпольську політику і що професори під’юджували польських студентів проти русинів? Голова судового процесу др. Вах заборонив на це питання відповідати. Комісар поліції Тавер свідчив на судовому процесі, що з „... ним вів

переговори Назарук, аби арештованих ведено головними вулицями Львова для демонстрації. Під час походу співали студенти народні пісні” [210, 1907, 8 вересня].

За судовим вироком Я.Бабія, В.Гладкого, А.Дідуника, І.Цяпку, В.Рахинського, О.Левицького і Л.Цікохоцького засуджено на місяць тюремного ув’язнення, а д-ра Бачинського – на тиждень арешту. Решту учасників демонстрації відпустили через відсутність доказів (у тому числі й Осипа Назарука).

Вважаємо, що статті „Процес українських академіків”, „По процесі” належать перу О.Назарука. В останній статті він із прикрістю зазначив: „Зі старших русинів ніхто (крім адвоката Шухевича, котрий як цивіліст у мерітум не входив) справою не займався перед тим, ані один руський правник не зголосився, не розвідався, що буде на розправі, як академіки задумують боронитися – зовсім так, як процесу не було”. Лише під час процесу українські послі-адвокати запитували: чому їх не попросили? На що Назарук відповів: „То чужі люди самі зголошувалися і знали де, та до кого, а наших малоруських мужів треба було „просити” – чи не у фраку та в білих рукавичках?” [210, 1907, 15 вересня] .

Студентська молодь не була задоволена політикою УНДП, яка часто не звертала уваги на молодіжні організації, а використовувала їх у потрібних партій акціях. Патріоти-студенти не могли погодитись із тим, що УНДП часто контактувала з москвофілами, що, на їхню думку, шкодило розвитку українського національного руху.

Виступаючи з рефератом на зборах товариства „Академічна громада” 9 червня 1907 р., Осип Назарук розкритикував діяльність керівництва національно-демократичної партії. Відповідно до змісту реферату, збори висловили вотум недовір’я Народному Комітету УНДП і констатували, що „т. зв. „Народний Комітет” націонал-демократичного сторонництва (...) не має права ані причини уважати себе якоюсь начальною езекутивною української нації в Галичині, тим більше, що виказав недостачу політичного змислу, нездібність у переводженню політичної організації й опортунізм, а крім того неясним поведенем і компромісовими контактами з москвофільськими партіями загрожує нашій національній ідеї необчислимими шкодами, на що звертаємо увагу всеї української суспільности”. Не зрозуміли студенти і того, що „Народний Комітет” не дозволив взяти їм участь у нараді, де вирішувалось питання назви посольського клубу, а одночасно прийняв москвофільських послів, які не визнавали існування української нації. Збори вирішили на найближчих виборах до сейму „... попірати лише тих кандидатів нац.-дем. сторонництва, що ставитимуть проти поляків і москвофілів, а в усіх інших випадках агітувати за кандидатами партій радикальної і соціал-демократичної, котрі заступають інтереси хлопської і робітничої верстви” [278].

На цьому ґрунті виник конфлікт з Лонгином Цегельським. 6 червня відбувалися збори „Народного Комітету”. На збори прийшли представники „Академічної громади”. До них звернувся Лонгин Цегельський: „Як тепер впустимо вас, то за хвилю прийдуть виборчі гієни Абрагамовича, котрих також будемо мусіли пустити”. Осип Назарук у відповідь сказав, що „між академіками, а гієнами Абрагамовича є певна різниця, тим більше, що академіків знає п. Цегельський в агітації за бувшими кандидатами націонал-демократичного сторонництва (Тов. Назарук їздив з тим самим п. Цегельським на одній фірі агітувати якраз проти Абрагамовича)” [210, 1907, 20 червня].

У „Свободі” 13 червня 1907 р. Цегельський у статті „Нікчемна напасть на гладкій дорозі” заявив, що Осип Назарук в некультурний спосіб критикував членів „Народного Комітету” і домагався, щоб на нараду допустили не тільки „академіків”, але й інших гостей, а пізніше в „Громадському голосі” надрукував, що

„викидали хлопів, через що поступив нечесно і нікчемно брехав” [223, 1907, 13 червня].

„Діло” і Народний Комітет вважали, що той неприємний скандал спричинився з того, що студентську молодь не допустили на нараду УНДП. „На тій нараді, – відповідає Осип Назарук, – мала рішатися справа офіційної назви нашої нації в парламенті, а з такою справою нема що критися! Коли б прийшов на дневний порядок пункт про тактику й інтриги, можна нам було тоді сказати вийти і ми певно не були би цікаві слухати крутійських а кепських плянів, котрих звичайно не переводиться” [210, 1907, 20 червня].

Незрозумілими для О. Назарука були й аргументи посла Онишкевича про доноси до польських газет і Здерковського про неучасть студентів у виборчій кампанії. Своє обурення Осип Назарук висловив у запитанні: „І чим різниться тактика наших націонал-демократів від вшехпольської?”. І тут же відповів: „Глупотою, більше нічим. Бо вшехполяки не плюгавили так ніколи своєї власної молодіжи, хоч їх далеко численніша не робить і десятої часті того, що українська. Мені приємніше було слухати лайок на укр. академіків від вшехпольських професорів, політиків і газетярських мийок не тільки тому, що їх лайки були льогічніші, а їх брехні ліпше уложені” [180].

Президія студентських зборів 9 червня 1907 р. у складі Бурбели, Шеховича, Коритовського заступилась за свого колегу: „Щодо наруги на тов. Назарука в ч. 26 „Свободи”, де названо його нечесним, уважаємо той напад на нашого товариша, котрого характер і діяльність нам відомі, як рівно ж звалюване справи скликання акад. зборів виключно на нього, так несовісним і обурюючим, що узнаємо злишнім відповідати на се інакше, як зверненням уваги загалу на такий спосіб „боротьби” [210, 1907, 20 червня].

Одним із центральних політичних питань в Галичині початку ХХ ст. була виборча реформа. Осип Назарук, як член „Академічної громади” і УРП, включився в боротьбу за загальне, рівне, пряме і таємне виборче право. Вимоги запровадження загального виборчого права лунали на кожному селянському чи робітничому мітингу, віче, демонстрації. Не бачений раніше масовий демократичний рух всіх верств і народів Австро-Угорщини примусив прем’єр-міністра М. Бека прийняти 27 січня 1907 р. закон про запровадження загального виборчого права на виборах до австрійського парламенту.

На з’їзді радикальної партії 23 грудня 1906 р. делегати й учасники критично оцінювали перспективи парламентської діяльності українців: „Нова виборча постанова до віденського парламенту доказує до решти, що нашому народові нема що довго попасати у Відні” [315, с. 430]. Тому з’їзд заявив про підтримку тих кандидатів на послів, „котрі дають запоруку, що будуть усіма силами помагати нашому народові вибороти економічну і політичну незалежність австрійської України від Відня і галицьких поляків” [315, с. 430]. З’їзд бачив майбутнє українського народу в єдності з українським народом у Росії в формі Української республіки.

Перші вибори до австрійського парламенту на основі загального виборчого права, що відбулися у травні 1907 р., дали українцям 27 мандатів з Галичини і 5 – з Буковини. У Галичині націонал-демократи одержали 17 мандатів, радикали – 3, соціал-демократи – 2, москвофіли – 5 [304, с. 106].

Бачення УРП підсумків виборів Осип Назарук опублікував у брошурі „По перших виборах на підставі загального, рівного права голосовання. Огляд сил і тактики українсько-руських партій” (псевдо Андрій Чекановський) [151]. Він ретельно проаналізував хід і підсумки виборів в кожному окрузі Галичини; відгуки

польської преси („Слова Польського”), тактику Української націонал-демократичної і Української соціал-демократичної партії, москвофілів; діяльність польських і єврейських партій (Польської партії соціал-демократичної, сіоністів, Польської партії трудової). Те, що УРП не виставила в кожному окрузі свого кандидата, Осип Назарук пояснив тим, що керівництво не знало, наскільки „...освідомлене робочого народу і його прихильність до радикально-опозиційної політики так зросло” [151, с. 19].

Молодий політик із зацікавленням спостерігав за соціалістичним і соціал-демократичним рухами поляків, євреїв, росіян. 30 жовтня – 1 листопада 1904 р. він побував на дев'ятому з'їзді польських соціалістів у Кракові, який був покликаний обговорити питання злуки ППС в Австрії з ППС (Польської партії соціалістичної) у Росії і Пруссії. Аналізуючи хід з'їзду, виступи окремих лідерів, Осип Назарук звернув увагу, що всі польські соціалісти ставлять на перше місце відбудову Польщі, „жадаючи викинення з народних шкіл по руських селах польської мови, а введення далеко потрібнішої – німецької” [177].

1 червня 1906 р. Осип Назарук побував у Львові на з'їзді єврейських молодіжних організацій Єврейської соціал-демократичної партії. Головними результатами цього з'їзду Осип Назарук вважав „високе освічене учасників і їх читане, повний брак охлялости, слідної на наших зборах, так українських як польських (причиною котрої уважаю почуване за кожним словом більше бляги і гумбучу, ніж праці) та докладне поінформоване одних про других: так і видно, що ті люди удержували з собою тісні взаємини і пильно слухали справоздань референтів, висиланих до сусідніх міст”. О. Назарук з жалем констатував: „Поки що у нас нема навіть тільки робітників освічених і свідомих, кілько у Жидів є організацій” [187].

У 1906 р. О. Назарук надрукував статтю, в якій дав рецензію на книгу німецькою мовою: „Das hungernde Russland, Reiseeindrücke. Beobachtungen und Untersuchungen von Dr. C. Lehman und Parvus. – Stuttgart, 1900. – S. 536” [176]. Спонукали до написання цих заміток розмови на кшталт „От не гавкайте на царя тай на Росію, бо там бідному народови ліпше як у нас”. Для нас вона цікава не тільки тим, що молодий політик глибоко цікавився і був обізнаний з економічним становищем Росії: „В глибокоросійській губернії, як Уфа, Симбірск, Казань, Самара, Перм, В'ятка, з наших людей не заходить ніхто, а в тих саме губерніях царює голод і голодова пошесть, шкорбут”. Осип Назарук своїми роздумами застерігав галицьку суспільність від необдуманого москвофільства і бажав їй швидше вилікуватися від „московської мотилиці”.

Осип Назарук цікавився політичним життям в Росії, особливо виборами до Думи і тактикою російської соціал-демократії. Він детально проаналізував виборчу систему, склад Думи за групами, розходження в соціал-демократичному середовищі, результати виборів у Польщі й на Кавказі [176].

Небуденний публіцистичний талант О. Назарука проявився повною мірою у „Громадському голосі”. На сторінках газети та у спеціальних брошурах він роз'яснював програмні засади радикальної партії, аналізував суспільне життя. Іван Макух – один з лідерів радикальної партії – згадував, що редагування „Громадського голосу” не було легкою справою, бо не приносило майже ніякої винагороди. Лише після 1906 р., коли очолив редакцію Павло Волосенко, „стала газета приносити зворот коштів і деяку надвишку на оплату помешкання й децю за працю редактора”. Саме тоді співпрацювали в „Громадському голосі”, за спогадами І. Макуха, І. Франко, В. Будзиновський, О. Назарук, Я. Веселовський, М. Павлик, С. Данилович і К. Трильовський [244, с. 46-47].

Однією з перших брошур пропагандистського характеру стала робота Осипа Назарука „Що то є: Суспільні кляси, боротьба кляс, буржуазія, пролетаріят, капіталізм і організація” [173]. Вона дає можливість розкрити політичний світогляд молодого й активного діяча Української радикальної партії (УРП), який тоді ще не виходив поза її ідеологічні імперативи.

У популярному жанрі (часто порівнюючи з природою) Осип Назарук намагався розтлумачити терміни, які виокремив у назві брошури. Суспільність („... сей зарібник, той господар, сей ремісник, той урядник, учитель, лікар, адвокат або інженер, сей купець, той піп, сей різник, той офіцер, сей дідич або посесор, той фабрикант, сей має покладні гроші, той жиє з дня на день і мешкає в лазни і так далі...” [173, с. 7] він ділить на два класи: „такі, що працюють і є пожиточні, і такі, з котрих нема хісна” [173]; „одна – то робучий нарід, друга – то мухомори і галапаси з людським лицем” [173, с. 9]. Суть класової боротьби автор визначив так: „Межи тими двома клясами мусить бути війна і то доти, поки робучий нарід не переможе мухоморів і галапасів та не заведе на світі таких порядків, аби йому було добре, а не їм” [173, с. 9]. У класовій боротьбі Осип Назарук визначив три стадії: 1) вибори до парламенту, сейму, громадської ради; 2) страйк; 3) революція або бунт [173, с. 12].

Вдаючись до історичного екскурсу, молодий радикал розтлумачував терміни „буржуазія” і „пролетаріят”. Народження буржуазії в О. Назарука відбувається під час Французької революції 1789-1793 рр. До буржуазії автор зараховував багате міщанство (великих купців, фабрикантів): „Гніздом буржуазії є великі міста. Її підвалина – торгівля і промисл” [173, с. 15]. А пролетаріят – „то є робучий нарід, коротає свій вік скрізь: і в селах, і на фільварках, і в містах. Де він найтемніший, там йому найгірше жити” [173, с. 16].

Найкращим спасінням для трудового народу, на думку О. Назарука, є організація, яка мала б чітко визначену мету, фінансову підтримку. Запитуючи: „А яка ціль, яка мета того всего, того просвічування себе, читання, організування, плачення податку на організацію?”, Осип Назарук відповідає: „Ціль того всего двояка: влекшити собі жите і боротьбу в супокійні часи, та прилагодитися на час третього гатунку клясової боротьби на час революції” [173, с. 28].

Науково-аналітичним змістом відзначалася серія статей, видана пізніше книжкою і присвячена польській політичній течії, що була відома під назвою „національна демократія” (ендеція), або „вшехполяки” [173, с. 28]. Це була одна з перших спроб характеристики модерного польського націоналізму шовіністичного спрямування, який займав крайньо ворожу позицію щодо українського народу та його національних прагнень. Аналізуючи основні риси ідеології ендеків, О. Назарук звернув увагу на прихильність до них різних груп польського суспільства і саме у цьому вбачав основну причину різкого загострення взаємин між поляками й українцями, яке могло мати далекосяжні наслідки.

Приїхавши до Відня на процес Сенкевича, Осип Назарук випадково зустрівся з д-ром З. Кузелею, який розповів, що в альманаху, котрий збиралася видавати віденська „Січ”, не буде навіть хроніки з життя найбільшої групи української академічної молоді, оскільки львівські академіки на численні листи в цій справі не відповідали. Повернувшись до Львова, О. Назарук дізнався, що львівські товариші обурені на віденських, „котрі в значній частині просто дезертують з львівського університету, щоби тільки не наражуватися в боротьбі о права укр. [аїнської – Л.Б.] мови на львівським університеті”. Визнаючи слушність претензій, О. Назарук, проте, не бачив причини, через яку альманах „Січ” мав би бути неповним [170, с. 9].

Через брак часу (водночас готував реферат про українське шкільництво на всеслов'янський з'їзд поступових академіків у Празі) Осип Назарук разом з Оленою

Охримович взявся до написання не історії, а лише хроніки руху українських студентів у Львові. Вважаючи, що письмові матеріали і документи, протоколи і часописні повідомлення можна буде колись використати, головну увагу він зосередив на усній і письмово-приватній інформації про людей, що брали активну участь у студентському житті. Серед них – Тит Ревакович, Михайло Павлик, Євген Петрушевич, Микола Шухевич, Володимир Охримович, Микола Ганкевич, Юліан Бачинський та ін. У „Хроніці” рух „академіків” Осип Назарук і Олена Охримович пов’язували з національним рухом західних українців у ХІХ ст.

Як ми вже зазначали, Іван Франко мав значний вплив на формування світогляду О. Назарука. Останній сам це підтвердив у брошурі „Про Івана Франка”, в якій для молодих селян (членів радикальної партії) вирішив розповісти детальніше про життєпис Каменяра [154, с. 3]. Для Осипа Назарука І. Франко був „найспосібнішим з людей, яких видала галицька Україна”, який „серед тяжкої біди, поневірки і нужди здобув собі величезне знане і славу таку велику, як ніхто з галицьких Українців” [154, с. 4].

Саме Іван Франко був одним із засновників РУРП та співавтором її програми. Осип Назарук солідаризувався з Франковою критикою політики „нової ери”: „була то спілка деяких наших політиків з польськими панами, котрі хотіли хитрим способом звихнути руську політику. В тім, що так не сталося, велика заслуга радикальної партії і її найвизначнішого члена Франка, котрий на кождім кроці, в газетах і на вічах відкривав хитрість польських політиків і не допустив до забагнення руської справи” [154, с. 7].

Осип Назарук високо цінував І.Франка-політика: „Виробив програму радикальній партії, в ряді брошур означив її тактику і причинився до піднесення радикальної публіцистики (газетярства) до такої високої міри, що ні одна партія в Галичині не мала так добре редагованих газет, як партія радикальна в часах, коли Франко працював для того, щоб „фундаментове каміне не було яке-небудь” [154, с. 7-8]. Поряд з цим він вважав, що найбільші й найкращі твори „нашого культурного дорібку в Галичині” – це робота І. Франка. Осип Назарук звернувся до читача із закликом запам’ятати слова Франка, висловлені у Львові 1898 р., у 25-річний ювілей його праці: „Вихований у твердій школі я від малку засвоїв собі дві заповіді, перша – то було почуте обов’язку, віддати працю свого життя тому простому народови, що вигодував мене твердим мужицьким хлібом, а друга заповідь – то потреба ненаситної праці...” [154, с. 8].

Пророчими виявились слова Осипа Назарука: „Ми нині навіть не в силі оцінити, що дав нам сей велетень духа, бо ми заблизько нього. Подорожні, котрі бачили величезний шипіт (водопад) Нягару в Америці описують, що гук того шипоту чути на кілька миль навкруги, але як підійти блисше, то не чути нічого, бо величезний шипіт реве вже надто голосно. Таке і з діяльністю Франка. Ми побачимо її велич ген-ген пізніше, може аж тоді, коли його вже давно між нами не буде” [154, с. 11-12].

Попри активну політичну діяльність, Осип Назарук після закінчення університету розпочав адвокатську практику в адвоката А. Мозлера у м. Монастириську (Тернопільська обл.). яка тривала з січня 1909 р. до листопада 1910 р. Опісля проходив однорічну судову практику у Відні, де і працював до червня 1912 р. Там же в грудні 1911 р. здобув учений ступінь доктора цивільного та церковного права. З червня 1912 р. до серпня 1914 р. він практикував у адвокатській канцелярії Євгена Петрушевича у м. Сколе (нині Львівська обл.) [369, с. 217].

Таким чином, перші політичні кроки О.Назарука пов'язані з участю в студентському русі західних українців початку ХХ століття. Ставши одним з лідерів „Молодої України”, „Академічної громади”, та „Січі” (м.Відень), на численних студентських вічах, з'їздах, нарадах відстоював ідею заснування окремого українського університету у Львові; створення паралельних кафедр з українською мовою викладання в існуючому університеті; рівноправність української мови в університетському управлінні. Проте організаційні рамки студентських організацій і товариств виявились завузькими для молодого політика, який хотів себе реалізувати у партійній діяльності. Його вибір на користь радикальної партії 1904 р. можна пояснити активною підтримкою останньої вимог українських молодіжних організацій, зацікавленням популярними у той час працями М.Драгоманова, І.Франка, М.Павлика, К.Маркса і Ф.Енгельса; несприйняттям пасивної (на його думку) діяльності УНДП та її парламентського представництва в Державній Раді та Галицькому сеймі щодо захисту національних прав українців, а також постійних контактів націонал-демократів з москвофілами. Будучи радикалом, активно включився у виборчий процес, пропаганду програми і тактики УРП. Зауважимо, що на даному етапі своєї політичної діяльності О.Назарук захоплювався І.Франком, приймав його політичні погляди.

2.2. Політична діяльність Осипа Назарука у роки Першої світової війни

Початок Першої світової війни пробудив в українців надії на розв'язання українського питання. Змагання за українську державність переходило у конкретно-політичну площину. Однак провідні політичні сили Галичини і Наддніпрянщини проголосили свою лояльність, відповідно до Австро-Угорщини і Росії, що серйозно ускладнювало реалізацію цієї мети, адже українці опинились між двома ворогуючими блоками.

Пропагуючи плани здобуття національної державності, українські політики шукали шляхів реального впливу на розвиток воєнних подій, щоб у кінцевому підсумку досягнути своєї основної мети. Провідною в той час була концепція, згідно з якою Галичина з її розвиненим національним рухом мала стати центром визвольних змагань українців і об'єднання усіх українських земель.

Осип Назарук належав до тих, хто відстоював ідеї галицького „П'ємонту”. В одній із передвоєнних публікацій він підкреслював, що саме в Галичині „важиться доля П'ємонту України” [398, с. 57-58].

З метою консолідації національно-визвольних сил 27 липня 1914 р. представники українських політичних партій Галичини і Буковини, послали до сейму об'єдналися у Головну Українську Раду. Через тиждень, 4 серпня 1914 р., в Академічному домі у Львові відбулися збори наддніпрянських політемігрантів, членів Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП), за участю Дмитра Донцова, Володимира Дорошенка, Андрія Жука і Олекси Назаріва, на яких було вирішено заснувати Союз визволення України (СВУ). Про це А. Жук і В. Дорошенко повідомили голову ГУР Костя Левицького і митрополита Андрея Шептицького, які позитивно поставилися до програми СВУ, пообіцявши сприяння і підтримку. Союз відразу ж отримав своє представництво у ГУР – два місця з дорадчим голосом [346, с. 73-74].

Осип Назарук у перші дні війни виявився серед тих сотень галичан, які зазнали репресій з боку австрійської влади за надуману „співпрацю з державами Антанти”. Наприкінці серпня 1914 р. його заарештували і запроторили до концентраційного табору „Талергоф”. Вибравшись із цього табору, О. Назарук

приєднався до членів Союзу визволення України – безпартійної політичної репрезентації національно-політичних та економічних інтересів українського народу в Росії. Ця організація основним політичним постулатом проголосила державну самостійність і соборність України, виробила концепцію щодо ролі України в європейській політиці. Реалізацію своїх національних змагань Союз пов'язував із поразкою Росії у війні та поваленням царизму, внаслідок чого на руїнах Російської імперії мала би постати „Вільна Самостійна Україна” [208, 1914, 5 жовтня].

Різноманітна політико-ідеологічна та видавнича діяльність СВУ доповнювалася інформаційно-дипломатичною роботою, в якій Союз прагнув, насамперед, серед відповідних політичних чинників балканських, скандинавських держав, що займали нейтральну позицію у війні, та серед широкої громадськості цих країн спопуляризувати українську справу.

У грудні 1914 р. О. Назарук, як представник СВУ, виїхав до Швеції для інформування громадськості скандинавських країн про становище та національно-політичні змагання українців. Він мав повноваження й на Норвегію, де двічі зустрічався з президентом норвезького стортінгу (парламенту) Й.Ловландом, міністром закордонних справ Н. Ігленом і обговорював з ними питання війни та ставлення до неї українського народу [208, 1915, № 11-12].

У Швеції О. Назарук зав'язав контакти з багатьма політиками, вченими, редакціями часописів. Він розповсюджував видання СВУ. О. Назарук тепло відгукувався про Альфреда Єнсена, який на той час був найбільшим знавцем і популяризатором українства у Швеції. Та все ж Єнсен вважав державну самостійність України гіршою перспективою, ніж бути членом автономії в складі Росії. Ця позиція сильно вплинула на О. Назарука. „Тому, – писав О. Назарук до президії СВУ 6 січня 1915 р., – треба би багато попрацювати, щоби справа набрала розголосу”. Він відзначив, що для популяризації українського питання в Скандинавії необхідно залучити людину, яка б добре знала історію, зокрема історію церкви на сході, філософію й могла швидко написати статтю не тільки про українсько-польські, а про політичні відносини в Австро-Угорщині взагалі. „Тут сильно знадобився би І. Крип'якевич”, – писав О. Назарук [346, с. 105].

У листах до Союзу О. Назарук просив надсилати до шведської преси тематичні статті про Україну, окремо про Галичину, Наддніпрянщину, Буковину, Закарпаття, українців в Америці та Приамур'ї, а також достовірний статистичний матеріал про чисельність українських кафедр та студентів-українців в університетах, а також кількість народних шкіл, економічних інституцій, культурно-громадських організацій, часописів, популярних видань тощо. З цього приводу в листі до Президії Союзу від 1 лютого 1915 р. О. Назарук писав: „Зверніть ласкаво увагу співробітникам „Ukrainische Nachrichten”, спеціально авторові дуже цікавих трьох статей про економічний визиск України Росією, бо Рудницький в „Ukraina und Ukrainer” подає зовсім інші цифри щодо експорту Росії через порти Чорного моря”. Він відзначив, що серед іноземців трапляються одиниці, які дуже пильно читають українські видання; не розуміючи української мови, достеменно знають зміст „Записок НТШ”: „Представте собі, – підкреслював О. Назарук, – що подумают собі такі люди про нас і нашу роботу, де одне другому перечить” [346, с. 105].

Завдяки О. Назаруку вийшли друком статті Єнсена, Єрне й Стадлінга про українські справи в норвезькій газеті „Morgenbladet” та у шведських часописах. Крім того, О. Назарук просив Президію Союзу надсилати свої видання до Скандинавії, особливо до Норвегії, оскільки „вістки про українську справу дійдуть

скоро й до Англії”. Зрештою, ця ситуація ще раз підкреслювала, що українським питанням зацікавились лідери європейських держав. Отже, О. Назарук своєю працею в скандинавських країнах долучився до широкої інформаційно-дипломатичної акції СВУ в різних країнах світу, до розбивання муру між українським народом і світовою громадськістю.

У Відні Союз започаткував свої періодичні видання. Головним його пресовим органом став „Вістник Союзу визволення України”, який виходив з жовтня 1914 р. до листопада 1918 р., але у 1918 р. вже під назвою „Вістник політики, літератури й життя” [346, с. 154]. Це був регулярний, часто ілюстрований щотижневик, усіх чисел якого вийшло 226 (загальний тираж – 5000 примірників). Серед 60 співробітників „Вістника” був і Осип Назарук. Свої публікації він присвячував діяльності Союзу, тогочасним військовим подіям, проблемам українського національного руху й відродження, міжнародним аспектам української проблеми, історико-культурологічним оглядам.

Союз визволення України прагнув популяризації української справи в Європі, знаючи, що громадська думка має значний вплив на формування офіційної політики. Окрім своєї періодичної преси, СВУ опублікував спеціальні брошури і статті, присвячені українському питанню. На початку своєї діяльності Союз здійснив багато цінних публікацій іноземними мовами, зокрема листівки й відозви, в яких першочергово наголошувалося на історичній необхідності незалежності України. До важливих завдань Союзу належала також пропаганда визвольних ідей серед українського громадянства, для чого велась інтенсивна видавнича діяльність українською мовою. Саме під егідою СВУ вийшла праця О. Назарука „Слідами Українських Січових Стрільців”, роботи І. Крип’якевича „Українське військо” і В. Темницького „Українські Січові Стрільці”, в яких аналізувалась збройна боротьба українського народу за свою свободу [164].

У роки війни О. Назарук підтримував тісні контакти із наддніпрянськими політиками, які гуртувались навколо Товариства українських поступовців, зокрема з С. Петлюрою. У листі до О. Назарука від 18 грудня 1914 р. С. Петлюра, висловлюючись з приводу австро-німецького курсу галичан, а разом й СВУ, зазначав, що їхня політика, гасла не могли стати обов’язковими, популярними і реально втіленими для наддніпрянських українців через різне розуміння національних ідеалів, які знаходилися в іншій площині та вимагали інших методів запровадження. На його думку, з вибухом війни така ситуація практично завела українську справу в глухий кут, створила складне становище для українців у Росії, тому вони й відкинули німецько-австрійську орієнтацію. „Все, що діється нині галицькими емігрантами в напрямку австро-германської орієнтації, – писав С. Петлюра, – з погляду російської України є помилкою, трагічним непорозумінням ситуації і тих перспектив, які відкриваються в зв’язку з побідою партійної комбінації держав. Як не тяжко жити нам серед відомих обставин, але потрапити в лабета Германії – красно дякую” [346, с. 252].

Осип Назарук прагнув консолідації національних сил на єдиній платформі. Він був серед тих, хто обстоював утворення інституції, яка б репрезентувала загальнополітичні інтереси українського народу під час війни та координувала діяльність українських політичних організацій без огляду на кордони.

Представники національно-демократичної, радикальної та соціал-демократичної партій Галичини, національно-демократичної партії Буковини та Союзу визволення України, зібравшись на нараду 30 квітня 1915 р., погодились вступити до спільної надпартійної організації. Саме на ній було вирішено реорганізувати ГУР на Загальну Українську Раду (ЗУР) – загальноукраїнську

інституцію, котра б об'єднувала всі політичні організації, що підтримували програмні засади маніфесту ГУР і платформи СВУ, а головне – утворення самостійної та соборної Української держави [346, с. 256].

Програма ЗУР передбачала створення самостійної держави на українських землях під російською займанщиною. Галичина, Буковина та Закарпаття, які перебували у складі Австро-Угорщини, мали бути об'єднаними в один край з правами національно-територіальної автономії [102, арк. 1]. До складу ЗУР увійшов 31 представник від українських партій Галичини і Буковини та 3 делегати СВУ як репрезентанта Наддніпрянщини. До президії ЗУР увійшли К. Левицький – голова, М. Василько, М. Ганкевич, Л. Бачинський, Є. Петрушевич – заступники. СВУ мав у президії свого постійного представника (спершу О. Скорописа-Йолтуховського, а з осені 1915 р. – М. Меленевського), якому належало право вирішального голосу щодо справ загальнонаціонального значення.

Осип Назарук увійшов до секретаріату ЗУР разом із В. Козловським, І. Семакою, В. Темницьким і Л. Цегельським. Крім того, у складі ЗУР було утворено декілька секцій: правно-політичну, економічну, культурну, пресову, еміграційну. Українську бойову управу визнали автономним органом ЗУР і Управою Українських Січових Стрільців.

Саме Осипу Назаруку випало стати одним із стрілецьких літописців. У 1915 р. він став шефом „пресової квартири” легіону УСС, одним із головних обов'язків якої було збирання матеріалів і документів з історії стрілецтва. У 1916 р., як уже зазначалось, за кошти СВУ побачила світ книга О. Назарука „Слідами українських січових стрільців”. У вступі автор писав: „Не знаючи, як і коли й де доведеться мені скінчити, чи перервати свою роботу, мушу її убити в форму дневника вражінь, у котрім поміщуватиму також зміст документів і записок зі стрілецького життя...” [164, с. 2]. Його він назвав „сирим матеріалом” для майбутніх істориків, а для себе – щоденником.

Осип Назарук сам зізнався навесні 1915 р., що йому набрид „душний Відень з його кав'ярнями, вічними засіданнями та політикою”, від якої дуже хотів відпочити. Тому вибрався він у дорогу з Відня на Зелені свята в товаристві значної групи Українських січових стрільців, що повертались з відпустки до Січового Коша. У селі біля Мукачево (назва цього місця Замкова Паланка), де знаходилась сотенна канцелярія Управи січового коша, його зустрів сотник д-р Н. Гірняк – головний комендант запасної сотні (з 1 квітня 1916 р. – курінний отаман). Наступного дня ознайомився із селом („німецька колонія з усіма її прикметами”), оглянув насамперед бібліотеку, яка справила на нього добре враження: „Так і пригадалося мені пропам'ятне письмо українських владик з часів гетьмана Сагайдачного, внесене до польського правительства, в котрім вони представляють любов давнього козацтва до грамотності” [164, с. 4-5].

Осип Назарук у своєму щоденнику звертав увагу буквально на все: на спів „тамтешніх” дівчат українською мовою, на ходу стрільців гуртами в одностроях, на красу Мукачівського замку, де 31 травня 1915 р. йому пощастило переночувати, тощо.

Із прикрістю О. Назарук констатував, що про найважливіші історичні події, зокрема часів Богдана Хмельницького, українці дізнаються від поляків і росіян, а не від українських інтелігентів. Він не погоджувався з думкою німецьких учених і політиків, які зараховували українців до „неісторичних народів”, однак із жалем говорив, що думка ця „належить нам справедливо остільки, що ми по-перше не знаємо своєї історії, по-друге, хоч уміли робити її, не зуміли зберегти для дальних поколінь” [164, с. 14]. Проте О. Назарук був утішений інформацією про існування

приватних і офіційних записок про діяльність Січових Стрільців: від окремих сотень та зроблених військовою пресовою квартирою УСС. Вона свідчила про те, що „ми починаємо, – підкреслював О. Назарук, – позбуватися нашої своєрідної „неісторичності”, чи просто сказавши, ліни думки й нездарности” [164, с. 14].

Незважаючи на свою „радикальну” атеїстичність, відвідав церкву в Мукачеві разом із січовими стрільцями, яким місцевий парох дозволив взяти участь у богослужінні. Свої враження описав так: „Над „царським вратами видніє, як і по наших церквах, напись „Слава во вишних Богу” староцерковним письмом. Образи, як по наших церквах, тільки їх кольорит менше ясний, мов зблідле лице знесиленого чоловіка; навіть синява неба на них якась зовсім не синя. Церква досить чиста й зовсім прилично уряджена в середині. Публики в ній доволі багато; вона майже в цілості міщанська” [164, с. 14].

У його ставленні до стрільців брала верх пошана до них над сентиментальністю. При спілкуванні з ними закріпив „дві характерні риси: точність та „словність”.

2 червня 1915 р. зафіксовано чотири випадки п'ятнистого тифу у Коші, тому заборонили залишати цю місцевість аж до відповідного наказу. О. Назарук, на диво, зрадів цьому, оскільки був змушений довше затриматись тут, що дало йому можливість обробити готовий матеріал і зібрати новий. Зустрічі з січовими стрільцями Олексою Садженицею, четарем І.Саєвичем та іншими, ознайомлення із різними спогадами дало змогу розкрити героїчні етапи історії січового стрілецтва, розповісти цікаві епізоди та факти, зібрати важливі статистичні дані. Сім днів, з 6 до 13 червня 1915 р., О. Назарук не заглядав до свого щоденника: „За той час бачив я і писав досить багато та й мав ще стільки інших приємних занять, крім роботи, що продовжувати дневник не міг” [164, с. 63].

14 червня 1915 р. Назарук вирішив зробити свій щоденник напів-щоденником, напів-збірником документів діяльності з життя січових стрільців зі своїм коментарем. У Січовому Коші, як і у Пресовій Квартирі УСС, не застав О. Назарук „...ні одного, сяк-так можливо виготовленого документу. Тих кілька записаних паперів, що там були, були майже всі без дат” і недокладно описані [164, с. 72].

Познайомився О. Назарук і з Головною книгою УСС. Перші матеріали до неї зібрав четар Дмитро Катамай, колишній відповідальний редактор „Громадського Голосу”, а саму книгу видав судовий радник, посол Теодор Рожанковський. Вона зроблена на зразок фундаментальних військових книг і складалась із 10 великих томів і одного тому з алфавітним покажчиком. Історію написання розповів йому той же Т. Рожанковський.

3 липня 1915 р. О. Назарук захворів. Він занотував 5 липня: „Спати не можу, хоч чую втому велику” [164, с. 147]. Того ж дня він виїхав додому відпочивати, хоча жалів за тим, що не міг залишитися з січовими стрільцями, які мали цього ж дня передислокуватись до Галичини.

Осип Назарук сподівався, що праця „Над Золотою Липою” вийде у світ влітку 1915 р., але через технічні причини вона з'явилась лише у квітні 1916 р. Своїм приємним обов'язком О. Назарук вважав подякувати отаману Січового Коша, д-ру Н. Гірняку, членам „Пресової Квартири УСС” та іншим стрільцям за допомогу в написанні і публікації. Окремо подякував д-ру І. Крип'якевичу за „перечитання” і зауваження, якими скористався автор.

Наприкінці липня 1915 р. О. Назарук опинився знову серед січового стрілецтва. Січовий Кіш розташований був біля м. Сколе у селі Камінка. Описуючи поїздку сюди, він із тривогою і сумом констатував: „Рік не бачив я Галичини.

Одначе мимо того перший раз у життю не було спішно до неї. Бо в уяві стояли картини прикрі, невеселі: згарища й попелища, села, зрівняні з землею, поля і селянські ниви, поорані ровами й гранатами, збідніла людність з жахом в очах” [146, с. 3].

Разом із К. Трильовським – головою Української Боевої Управи – відвідали бібліотеку, засідання „пресової кватири”, де на порядку денному було „установлення хронікаря”. Під враженнями побаченого в Коші та після прибуття туди сотні молодих новобранців, у О. Назарука зростало переконання: „Так, коли не зникне в нас віра й туга за самостійністю України, то північний кольос (Росія – Л.Б.), хоч би загарбав наші землі аж поти, поки доходить запах спаленини, то є по останні межі української території, не зітре наших змагань, не знищить нашої ідеї” [146, с. 9].

Після Камінки О. Назарук від’їхав до Станіславова, де зустрівся із полковником Грицем Коссаком, який з 14 березня 1915 р. був комендантом Легіону УСС. Півторагодинна розмова з ним справила сильне враження на Назарука. Останній відкидав усілякі нашіптування недоброзичливців Гр. Коссака: „Сей чоловік слушно оцінює своє становище, що він на мою думку може ліпше орієнтується в своїм положенню, ніж не один з його критиків” [146, с. 25].

Слід підкреслити, що стрілецька тема належить до найяскравіших сторінок публіцистики Назарука. Чини та думи січового стрілецтва описані у численних статтях та брошурах, що вийшли з-під пера під час та після війни. У молодих душах українців він підтримував високі патріотичні пориви щодо власного пригніченого народу.

Важко сказати, якою була діяльність О. Назарука в період 1916 р., адже в Загальній Українській Раді тоді посилювались розкольницькі тенденції. З неї вийшли представники радикальної і соціал-демократичної партій, хоч офіційно це заперечувалося в пресі [346, с. 170]. Напевне, О. Назарук також вийшов із секретаріату ЗУР. На користь цього припущення говорить такий факт. У березні 1916 р., коли після півторарічної перерви відновлено видання „Громадського голосу”, О. Назарук став редактором газети. Серед порушуваних на її сторінках тем особливе місце займала проблематика цілей українців у війні. О. Назарук опублікував серію статей з історії української державності, які мали служити обґрунтуванню ідеї відродження самостійної держави українців як результату зіткнення центральних держав з Росією. Автор вважав цілком слушним оживлення Галицько-Волинської держави під протекторатом Австро-Угорщини і Німеччини. Тон цих статей, на нашу думку, збігається з тодішньою позицією Української парламентарної репрезентації. Зрештою, остаточний розкол ЗУР стався після проголошення 5 листопада 1916 р. австро-угорським цісарем та німецьким кайзером маніфестів про утворення Польської держави і відокремлення Галичини. А 29 листопада відбулось останнє засідання ЗУР, яке ухвалило резолюцію про припинення її діяльності та передачу повноважень Українській парламентській репрезентації як представництву інтересів українського народу в Галичині [102, арк. 29].

Отже, у роки Першої світової війни О. Назарук сформувався як політик всеукраїнського масштабу. Його діяльність у Союзі визволення України, Загальній Українській Раді, Українській Бойовій Управі була спрямована на консолідацію національного руху, пропаганду українського питання на заході Європи. Важливим своїм обов’язком він вважав збирання матеріалів і документів з історії українського січового стрілецтва, що вдалося йому реалізувати. Саме в роки Першої світової

війни Осип Назарук починає еволюціонувати від речника П'ємонту України-Галичини до ідеї соборності України.

Таким чином, формування особистості О. Назарука відбувалося в умовах піднесення національного руху українців в Австро-Угорщині, постійного протистояння польським і москвофільським впливам. За цих умов він активно включається у студентський рух, боротьбу за український університет. Практика міжпартійних взаємин у краї, зацікавлення ліво-радикальними ідеями, популярними у той період творами І.Франка, М.Павлика, М.Драгоманова, К.Маркса і Ф.Енгельса спричинили його партійний вибір на користь Української радикальної партії в 1904 р. Будучи радикалом, він активно включився у виборчі кампанії, пропаганду програми і тактики партії.

РОЗДІЛ III **ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ОСИПА НАЗРУКА** **(1918-1922 рр.)**

3.1. Участь у Листопадовій національно-демократичній революції 1918 р. **Співпраця з Директорією УНР**

Третій рік Першої світової війни приніс певні сподівання на реалізацію надій українців, що прагнули здобуття державності. Лютнева революція в Росії, утворення Центральної Ради, її перші універсали, проголошення незалежності УНР спричинили докорінну зміну політичної ситуації на західноукраїнських землях.

З'їзд українських нотаблів – спільне зібрання 500 представників українських партій 25 березня 1918 р. у Львові привітав проголошення незалежності УНР, а також ухвалив резолюцію із такими вимогами: утворити з українських земель Галичини та Буковини окремий державний організм; надати і забезпечити національним меншостям на цій території національну автономію та політичну рівноправність, припинити насильницьку колонізацію Холмщини [228, 1928, 27 лютого].

Реалізуючи ці плани, Українська парламентарна репрезентація домогалась від уряду відмови від будь-якого утиску „правнодержавного становища Східної Галичини”, зменшення у краї контингенту австрійських військ, заміни військової адміністрації цивільною, виділення коштів для закупки на Великій Україні хліба, якнайшвидше повернення до рідних домівок біженців і переселенців [329, с. 25].

Восени 1918 р. вічева хвиля заповонила Львів та всі повітові міста і містечка Західної України. На порядку денному постало питання про формування органу, який би мирним і законним шляхом перебрав владу. Його розв'язала конституанта – представницьке зібрання (близько 500 осіб) українських послів до парламенту та крайових сеймів Галичини і Буковини, Єпископату, делегатів українських партій, що відбулась 18-19 жовтня 1918 р. у Львові. Учасником цього зібрання був Осип Назарук – як представник радикальної партії [343, с. 249]. Саме конституанта обрала Українську Національну Раду на чолі з Євгеном Петрушевичем. Згідно з ухваленим у Народному домі Статутом вона дістала право і обов'язок: „виконати в хвили, яку признає за відповідну іменем українського народу Австро-Угорської монархії, його право самоозначення та рішити про державну судьбу всіх областей тим народом заселених; предприняти всі постанови та заходи репрезентативного,

законодатного та адміністративного характеру, щоби своє рішення перевести в життя” [193, с. 179-180].

19 жовтня 1918 р. УНРада утворила три делегації: репрезентативну й виконавчу (як тимчасовий уряд) – у Відні, галицьку – у Львові й буковинську – у Чернівцях. Основну роботу щодо організації української влади в республіці у зазначений період проводила галицька делегація УНРади, до якої входив Осип Назарук. На першому засіданні у Львові 20 жовтня 1918 р., яке проводив О. Барвінський, за участю К. Левицького, Є. Петрушевича, Л. Цегельського, С. Голубовича, В. Будзиновського, І. Кивелюка, М. Новаковського, Р. Перфецького, С. Барана, В. Панейка, о.О. Стефановича, О. Назарука, Б. Барвінського, С. Кархута, Я. Гординського, С. Полянського, А. Крушельницького, Є. Левицького обговорювались тільки попередні організаційні питання. Було прийнято пропозицію С. Барана відтермінувати справу уконституювання делегації до наступного засідання. Відповідні доручення отримали І. Кивелюк і С. Баран. Кость Левицький запропонував, щоб на наступному засіданні, крім вибору голови, його двох заступників, генерального секретаря, касира і контролера, утворити також правно-політичну, адміністративну і фінансово-бюджетну комісії, а також виробити „регулямін” (регламент – Л.Б.) делегацій. Розробку й опрацювання регламенту було доручено О. Назаруку і С. Барану. На цьому ж засіданні, на пропозицію С. Барана, обрано депутацію до намісника Гуйна у складі Є. Петрушевича, К. Левицького і О. Барвінського [87, арк. 76].

Уконституювалась галицька делегація УНРади на засіданні 27 жовтня 1918 р. під проводом Ю. Романчука. Головою обрано Костя Левицького, заступниками – І. Кивелюка та І. Макуха, касиром – І. Курівця, контролером – О. Барвінського, секретарями – В. Бачинського і О. Назарука. Цього ж дня вирішено провести організаційні заходи в повітах: 1) призначити повітових комісарів, вибраних повітовими зборами і затверджених делегацією; 2) призначити сільських комісарів, вибраних сільськими зборами і затверджених повітовим комісаром з „прибичними радами” [87, арк. 77].

Крім цього, К. Левицький оголосив звіт, охарактеризувавши політичну ситуацію за тиждень. Також обговорено справу „переняття” адміністрації. У зв’язку з цим вирішено запросити на наступне засідання фахівців з кожної ділянки урядування.

Починаючи з третього засідання – 28 жовтня 1918 р., секретарював О. Назарук. На засіданні, в основному, обговорювались господарські питання. Зацікавлення у членів делегації викликала „Інструкція для повітових органів УНРади”, з проектом якої виступив Р. Перфецький. Осип Назарук запропонував вибрати контрреферента, бо „інструкція надто важна річ, щоб її так собі вислати на провінцію” [87, арк. 78]. Ініціатору й було доручено підготувати контрреферат.

Цікава розмова відбулась навколо фінансової проблеми в Українській Національній Раді. С. Голубович запропонував провести загальне оподаткування й організувати позичку. Л. Цегельський акцентував на справі емісії грошей і запропонував створити окрему комісію, яку відразу обрали. До неї увійшов Осип Назарук разом з К. Левицьким, Л. Кульчицьким, С. Федаком, С. Голубовичем, В. Охримовичем, М. Саєвичем. Осип Назарук домагався якнайшвидшого проведення організаційних приготувань емісії і запропонував порозумітись у тій справі з українським міністром фінансів у Києві [87, арк. 78].

Через малу кількість присутніх на засіданні 29 жовтня обговорювались лише поточні справи і розв’язувались проблеми, які були розпочаті раніше. Саме на цьому засіданні О. Назарук виголосив контрреферат у справі інструкції для

повітових комісарів, зробивши ряд суттєвих поправок до вищеназваного реферату Р. Перфецького [87, арк. 79].

Навіть у той напружений і відповідальний період Національна Рада дотримувалася концепції мирного переходу влади до її рук згідно з цісарським маніфестом від 16 жовтня 1918 р., який обіцяв перетворити Австрію на федеративну державу. Український провід, вихований на правилах австрійського парламентаризму, все ще розглядав можливість українського державотворення у тогочасному міжнародно-правовому полі.

Водночас польський політичний провід планував приєднати Галичину з Надсянням, а також Волинь, Холмщину і Підляшшя до відроджуваної Другої Речі Посполитої. 28 жовтня 23 послі створили у Кракові Польську ліквідаційну Комісію, яка оголосила себе представницьким органом польської держави на західноукраїнських землях і 29 жовтня надіслала листи до прем'єр-міністра Австрії та намісника Галичини, а також відповідні розпорядження до місцевих органів влади.

Відповідаючи на антиукраїнську акцію поляків, галицька делегація УНРади під головуванням Костя Левицького на засіданні 30 жовтня засудила дії Польської Ліквідаційної Комісії, яка „...вдерлася у суверенні справи Української Держави, утвореної волею українського народу з усіх українських земель Австро-Угорщини” [7, арк. 1, 3, 23]. Того ж самого дня закликано всі державні інституції та місцеві органи влади не виконувати розпоряджень Президії цієї Комісії. Тоді ж таки було обговорено план формування власних збройних сил, основою яких мав стати Легіон УСС. Для реалізації цього плану ухвалено звернутися до уряду і військового командування Австро-Угорщини з пропозицією передати Національній Раді всі українські полки, зокрема повернути їй фронтові частини.

Українські військові Львова виявилися передбачливими. Ще в першій половині вересня 1918р. 20 українських старшин львівської залоги об'єдналися в таємний гурток під назвою Центральний Військовий Комітет. Його підтримував Народний Комітет УНДП, який з ініціативи К. Левицького наприкінці вересня створив окрему військову комісію, до якої ввійшов Осип Назарук разом з І. Кивелюком, В. Охримовичем, С. Томашівським, С. Бараном, В. Панейком, М. Лозинським. Члени комісії регулярно брали участь у засіданнях ЦВК, інформували військових про становище у краї, а через мережу своїх партійних структур сприяли розбудові підпільних осередків у Галичині та Буковині [322, с. 33]. Відомо також, що Осипу Назаруку було запропоновано пост організаційного референта ЦВК, але він відмовився. Тоді комітет очолив Д. Паліїв [256, с. 242-243].

1 листопада 1918 р. влада у Львові перейшла до рук Української Національної Ради. Тоді було видано звернення до народу, в якому Рада сповіщала, що він є „господарем своєї землі” в утвореній Українській державі, що УНРада є найвищим органом влади, що українські вояки австрійської армії мають стати на захист своєї держави, а нова влада гарантує всім громадянам демократичні права і свободи [286, с. 6].

Польський політичний провід не примирився з утворенням ЗУНР. Польсько-українська війна, яка розпочалась того ж 1 листопада, з усім трагізмом позначилася на розвитку всеукраїнського національно-визвольного руху, оскільки Галичина була тією частиною України, яка досягла найвищого ступеня національної свідомості [303, с. 62].

5 листопада 1918 р. Осип Назарук виїхав зі Львова до Києва разом з інж. Р.Шухевичем, аби виконати доручення „Команди Українських Військ” просити про військову допомогу Гетьмана Української Держави Павла Скоропадського [159, с.

5]. Обставини в Києві склались для галичан прихильно, адже зустріч із керівником Української держави відбулась зразу ж після їхнього прибуття в гетьманський палац. Переконавшись у бажанні будувати Українську державу, не вдаючись до необдуманих насильницьких методів (панів не будуть “вирізати”), Павло Скоропадський пообіцяв допомогу, а саме: „добрий полк Січових Стрільців, які тоді стояли в Білій Церкві, буде висланий до границі Галичини буцімто на це, щоб обчистити залізницю від полонених. Цей полк може опісля перейти без дозволу на галицьку землю” [159, с. 6-7]. Таку обережність вважав гетьман необхідною, щоб не втягуватись у війну з Польщею, додавши при цьому, що „...вилучить Січових Стрільців зі складу своєї армії, коли вони перейдуть Збруч [159, с. 7].

Після зустрічі з гетьманом Павлом Скоропадським О. Назарук разом з Р. Шухевичем звернувся до Українського Національного Союзу, щоб поінформувати результати розмови із гетьманом. Володимир Винниченко був незадоволений аудієнцією у гетьмана, звинуватив галицьку делегацію у тому, що вона „завалила українську справу”. Він пояснив, що проти гетьмана, який, на думку Національного Союзу, мав чорносотенно-російську орієнтацію, готувалось повстання, авангардом якого мали бути Січові Стрільці. Гостра дискусія щодо важливості Львова і Галичини закінчилась тим, що Р. Шухевич мав піти до гетьмана і заявити про те, що ЗУНР вистачить половини „січової формації (крім „техніки”, броньовиків і т. д.)” [159, с. 7].

З кількома стрілецькими старшинами О. Назарук поїхав до Білої Церкви. У казармах Січових Стрільців після їхнього прибуття зібралась Стрілецька Рада. На ній О. Назарук розповів про становище у Львові, аудієнцію у гетьмана і розмову з В. Винниченко. Після виступу він зразу ж „заснув на кріслі, бо була це моя [О. Назарука – Л.Б.] шеста чи сема неспана ніч” [159, с. 8]. Виявилось пізніше, що галицький посланник захворів.

Пізніше від стрілецьких старшин, які відвідували О. Назарука, він дізнався про те, що Стрілецька Рада відкинула проект висилки до Галичини якої-небудь стрілецької частини. Стрілецька Рада мотивувала свою ухвалу тим, що „Січове Стрілецтво, хоч походить з Галичини, зв’язане передовсім з державними інтересами Великої України, та що Київ важніший чим Львів, а висилка одної частини загону до Львова могла б довести до того, що й Києва не здобудуть і Львова не вдержать” [159, с. 8].

Цим рішенням був незадоволений О. Назарук. „Інстинктом відчував я, – згадував він, – що скріплення української державности скорше можливе в Галичині, чим на Великій Україні. Але не було ради: люде, що довго сиділи тут і знали Україну краще, чим я, думали інакше” [159, с. 8-9]. Він змушений був прийняти ухвалу Стрілецької ради.

Подробиці зустрічі О. Назарука з гетьманом та дискусії стрілецької ради описав В. Кучабський [243]. За його версією, гетьман радо зустрів прохання д-ра Назарука, бо правдоподібно вже втомився жонглерством поміж двома багнетами: українським і московським добровольчим, тож радий був нарешті якось визначитися. П. Скоропадський погодився, щоб січові стрільці, які були вислані на очищення шляху з Вапнярки до Волочиська, самовільно перейшли Збруч і опинилися у Львові.

Негайно була скликана стрілецька рада, на яку запрошено ще її ж членів: Миколу Загаєвича, Миколу Білика, Осипа Думіна й Юліана Чайківського. Рада мала ухвалити рішення щодо прохання О. Назарука. Останній розплакався, розповідаючи про важкі бої у Львові, і емоційно наголосив: „Батьки й матері вас проклянуть, якщо не підете на Львів!” [243, с. 120]. До думок О. Назарука

прислухався тільки Р. Сушко. М. Загаєвич запропонував послати до Львова лише одну стрілецьку пішу сотню з чотирма скорострілами. Усі інші старшини були проти виїзду до Галичини. Головним їхнім речником був Федь Черник, який аргументував, що немає в Наддніпрянщині достатніх сил для боротьби проти гетьманщини і тому кожний січовий стрілець на вагу золота: „На випадок, хоч він неймовірний, успіху протигетьманського повстання, Україна завше зможе ще виповісти війну Польщі, бо центром української державності є Київ, а не Львів, і з Наддніпрянщиною теж і Галичина паде. Якщо стрілецтво піде на Львів, а Україна стане базою відбудови „єдиної Росії“, то який же остаточний результат тимчасової перемоги у Львові? Від польської влади Галичина попаде під московську. Невже для такого остаточного кінця вільно не січовим стрільцям полягти під Києвом? „Галицький п'ємонт“? Обіцянки, що Галичина відбиватиме Україну з-під Росії? Невже чесні ці обіцянки д-ра Назарука, коли цей „П'ємонт“ не може власними силами сам себе визволити з-під гурту галицьких поляків і хоче стягнути останні українські війська Наддніпрянщини, січових стрільців, без яких неможливе повстання проти гетьманщини як одинокий доказ, що Україна справді не хоче ніякого зв'язку з Москвою? Невже такий „П'ємонт“ коли-небудь зважиться встрянути в боротьбу проти могутньої Росії, коли тодішня слабосила Польща – для нього непереможний противник?“ [243, с. 121].

13 листопада 1918 р. стрілецька рада всіма голосами проти голосу Романа Сушка відкинула прохання О. Назарука й вирішила всіма стрілецькими силами вирушити на Київ. Не зовсім одужавши, Осип Назарук все-таки брав участь у засіданнях Стрілецької Ради напередодні повстання. Він спостерігав за підготовкою повстання проти гетьмана П. Скоропадського. Правда, він сумнівався, що січові стрільці дійдуть до Києва з огляду на їх кількість – 1500 чоловік [159, с. 9].

15 листопада 1918 р. (після оголошення гетьманського маніфесту) до Білої Церкви прибула Директорія. З її складу О. Назарук особисто знав В. Винниченка і С. Петлюру. Виявилось, що Директорія приїхала без відповідної відозви про початок повстання. Сам О. Назарук виявив ініціативу написання такої відозви. Тоді він навіть не задумувався над тим, чи повстання потрібне, адже, як він сам згадував, – „робили його поважні українські діячі й партії“ [159, с. 11]. Тієї ж ночі О. Назарук разом із сотниками Р. Сушком і В. Кучабським, за завданням команди полку УСС, були направлені до німецької залози в Білій Церкві, щоб повідомити її про початок повстання та особливо про те, що воно не буде звернене проти німців. Переговори виявились успішними – представники німецького командування заявили, що їх залоза не виступить проти Директорії, і виявили готовність підписати відповідну угоду, що було зроблено вже вранці наступного дня після тривалих переговорів. Відповідно до неї, німецька сторона зобов'язувалась бути нейтральною в боротьбі Директорії проти гетьманського уряду, а українська сторона брала на себе зобов'язання, не нападати на німців і вивезти їх з України якнайшвидше.

О. Назарук не хотів підписувати цього договору, бо йому було прикро, щоб його прізвище там фігурувало з однієї причини: недавно він вів переговори з гетьманом від імені УНРади. Одначе німецька сторона, з якою О. Назарук завзято дискутував, зажадала його підпису. Він підписався одним зі своїх літературних псевдонімів (київський і козятинський договори підписано було його правдивим прізвищем). Проте О. Назарук зазначав, що жоден з договорів німцями не був повністю дотриманий [159, с. 15-16].

16 листопада 1918 р. О. Назарук отримав від команди УСС доручення „удатися зі сторожею до тюрем у Білій Церкві й освободити всіх політичних в'язнів“ [159, с. 16]. Про це він детально описав у станіславському „Народі“ в статті

„Більшовики”. А наступного дня О. Назарук разом із Директорією виїхав до Фастова.

У цей період О. Назарук не знався на відносинах в Наддніпрянщині. „Та найгірше було те, – писав О. Назарук, – що не мав найменшого поняття про те, як дуже наддніпрянські українці рижняться від Галичан своєю душею, своєю психологією, чи радше психікою” [159, с. 17]. Він це пізнавав досить повільно й інстинктивно відчував тоді, що „навіть щира праця не зробить тут багато”, і тому до всього ставився з великою засторогою. Хоча пізніше сам згадував, що працював „шалено – днями й ночами” і не розумів, звідки бралася сила і бажання до роботи: „Без теплого одягу, без відповідного харчу, без снання працювало моє оточення – працював і я”. Назарукова місія полягала тоді, насамперед, у веденні переговорів з німцями, у забезпеченні їхньої нейтральності або, як він сам це назвав, „обжиранням з німцями” [159, с. 17].

Директорія і Головний Штаб у Фастові отримували часто депеші з інформацією про виступи поодиноких німецьких відділів. Тому О. Назарук постійно бігав до німецького командування і нагадував йому зміст укладеної угоди. У цьому О. Назаруку допомагав певний час В. Кучабський, поки останнього не забрали на фронт. О. Назарук часто стикався із провокаційними депешами ворогів Директорії, які прагнули дезорієнтувати штаб і Директорію та викликати неприязнь до німців.

На допомогу Директорії приходили селянські маси, в основному, з околиць Білої Церкви. Їх організовували й озброювали два січові старшини: Бісик і Домарадський. Осип Назарук часто виступав перед відправленням новобранців на фронт з п'ятнадцятихвилинними промовами, в яких „старався говорити якнайбільш популярно й в'язати в своїй промові ідею національно-державну з соціальною” [159, с. 26].

Крім переговорів з німцями та частих поїздок на фронт, О. Назарук займався іншими справами, які поділив на дві групи. До перших належали справи, з якими зверталась до наддніпрянських братів Начальна Команда УГА, окремі галицькі команди, особливо постачання, Державний секретаріат ЗУНР; прості галичани. „В справі висилки підмоги в Галичину, – згадував О. Назарук, – я не раз аж посварився з Головним Отаманом в кімнаті штабу” [159, с. 61].

До другої групи справ належали правничі, яких Директорія не доручала йому. Брався за них тому, що багато було ув'язнених, а ніхто не знав, за що вони сидять. О. Назарук переважно відпускав їх за порукою поважних людей, особливо тих, що мали сім'ї. Деякі правничі справи доручала Директорія, зокрема ведення допиту („переслухання”) гетьманського міністра Вороновича і гетьманського полковника Мишковського.

Найприємніші дні на Наддніпрянщині О. Назарук пережив у Вінниці, куди Директорія прибула після Фастова. Саме тут вперше від початку повстання „міг пожитися в ліжку в окремій кімнаті (виспатися ще не міг, бо праця зовсім не зменшилася), з'їсти порядний обід, брати правильно білизну – словом, почути знов смак цивілізації...” [159, с. 65-66]. Саме у Вінниці О. Назарук ближче познайомився з членами Директорії. В. Винниченко справив на О. Назарука приємне враження як людина, що дотримувалась своїх обов'язків, мала повне довір'я до оточення, відповідну енергію, ідею та почуття „комізму” (напевно – гумору). Нерідко В. Винниченко нарікав на галичан за те, що, як йому здавалося, вони не розуміли революційного часу, але завжди ставився до них прихильно.

В. Винниченко нерідко ділився своїми планами з О. Назаруком, зокрема мрією про справу творення оригінальних осередків української культури в

Карпатах у Криворівні, під Каневом (біля могили Тараса), в Криму і на Кавказі. За його задумом, це мали бути чотири комплекси будинків для письменників, поетів, малярів та інших представників творчої інтелігенції з відповідними помешканнями, робітнями, бібліотеками.

У Вінниці оточення Директорії змінилося – переважали цивільні люди. О. Назарук щодня приймав політичних емісарів, партійні депутації, представників галицького уряду. Так само О. Назарук продовжував вести переговори з німцями, тепер уже про виїзд з України.

У Вінниці бував на засіданнях місцевого Українського Національного Союзу і в приватних будинках деяких вихідців із Галичини. У той час там проживали і працювали гімназійні вчителі П. Танчаковський, С. Козак, О. Вахнянин; кандидат на адвоката В. Козоріз працював у судівській адміністрації. Із задоволенням спостерігав О. Назарук за процесом українізації, відвідав українську гімназію.

Німецьке командування з Києва дало інформацію про бажання провести остаточні переговори. Директорія доручила О. Назаруку і генералу Грекову (як військовому експерту) поїхати в Козятин для проведення переговорів. Із великою сатисфакцією О. Назарук 12 грудня 1918 р. диктував представникам німецької армії умови договору, який було того ж дня підписано. Згідно з договором, німецька армія мала здати Директорії Київ.

Того ж дня учасник переговорів з німецького боку майор фон Фельзен розмовляв з О. Назаруком про долю П. Скоропадського. О. Назарук тоді відповів, що „Директорія, як уряд великої держави не схоче робити її опінії балканської державки, де перевороти кінчаються убиствами бувших володарів. Розуміється, гетьман мусів би наперед виразно зречися всяких претенсій до України й оповісти це. На всякий випадок запитаю про це Директорію” [159, с. 77]. В. Винниченко в телефонній розмові порадив О. Назаруку не брати ніяких зобов’язань щодо цієї справи.

14 грудня 1918 р. війська Директорії вступили в Київ. У О. Назарука тоді зміцнилася думка наддніпрянців і галичан, що працювали на Великій Україні про те, що „як матимемо Київ, тоді матимемо й Львів” [159, с. 78]. Ніби виправдовуючись, О. Назарук писав, що при кожній нагоді в Галичину висилав усе, що міг: літаки, муку, цукор, одяг, зброю, кидав всяку роботу, коли приїжджав хтось з Галичини та звертався про допомогу.

Осип Назарук, часто відвідуючи засідання Стрілецької Ради, обговорював різні питання реорганізації війська. Стрілецька Рада закликала О. Назарука переїхати до Києва. Уже в грудні 1918 р. О. Назарук став шефом Української телеграфічної агенції (УТА) в Києві і був задоволений тим, що, можливо, закінчиться його не визначена чітко праця і він зможе працювати як публіцист.

Перші хвилини перебування в українському Києві посилили оптимізм О. Назарука. „В душу всякало, вливалось якесь дивне, непереможне вражіння почування, що я щось кращого, чим був передтим і що весь мій нарід щось кращого, чим був передтим” [159, с. 84].

Опісля В. Винниченко запропонував О. Назаруку очолити Головне управління преси і пропаганди на правах окремого міністерства. О. Назарук, порадившись із Стрілецькою Радою, погодився на це. На цій посаді він зіткнувся з докорами і закидами політичних партій, але завжди знаходив підтримку у В. Винниченка. О. Назарук настільки захопився роботою, що не мав часу займатися високою політикою і ходити на засідання Ради міністрів. Доходило до того, що довідувався з преси про важливі події, зокрема про оголошення війни

більшовицькій Росії. Організація роботи міністерства (виготовлення статуту тощо) забирала практично весь час.

Крім цього, Директорія дала О.Назаруку та С. Остапенку широкі повноваження і доручила вести переговори з представниками Антанти в Одесі. На переговорах в Одесі О. Назарук не сприймав французького диктату.

1 лютого 1919 р. Директорія мала звільнити Київ. О. Назарук, порадившись зі штабом Січових Стрільців, виїхав разом з Директорією. Однак спроба здобути Київ не увінчалась успіхом. Несподівані поразки на фронтах та політичні невдачі Директорії ослабили морально січових стрільців. Як район для відпочинку і реорганізації команда призначила січовим стрільцям м.Проскурів. Саме тут О.Назарук разом з Є. Коновальцем і А. Мельником, як репрезентанти Січової ради, у березні 1919 р. підписали Декларацію Січових Стрільців, у якій ствердили, що: 1) січові стрільці продовжують боротьбу за суверенність українського народу й за його самостійну республіку; 2) тільки український народ має право вирішувати всі політичні й господарські справи по своїй волі й без усякого втручання чужих сил [241, с. 325].

У третьому пункті січові стрільці запевнили, що всі вони будуть дисциплінованим військом кожного українського уряду, який стоятиме на платформі самостійності Української Народної Республіки; щодо форми влади, то „січові стрільці були тими, які охоронили трудовий конгрес українського народу в час, коли він не виявив свого обличчя, а тепер, коли представники українського трудового народу знов підтвердили, що стоять на платформі самостійності Української Народної Республіки, січові стрільці з тим більшим запалом підпиратимуть радянську владу на місцях, яка заводить лад і порядок” [241, с. 326].

Ця проскурівська декларація стала приводом для закидів у „контрреволюційності”, „реакційності” січових стрільців та лідерів стрілецької ради. На думку Є.Коновальця, до декларації спонукав січових стрільців досвід відступу з Києва. Тоді вони переконалися, що настрої населення обернулися проти Директорії. На таку зміну настроїв, на його думку, вплинули не так приманливі більшовицькі обіцянки, як більша сваволя деяких здеморалізованих фронтовими невдачами військових частин. Навіть січові стрільці, які ніколи і ніде не заплямували себе грабунками чи жорстокою поведінкою, зустрічали під час відступу недовір'я з боку українського населення. Січові стрільці опинилися в трагічному становищі: вони пам'ятали в своїй найближчій історії Мотовилівку, мали великі втрати під час боїв, були знесилені боротьбою із зовнішнім ворогом, російськими більшовиками і внутрішнім ворогом – власною анархією. У цей період січові стрільці відчували себе цілком самотніми, оточеними з усіх боків ворогами. Радянська Росія і Польща бачили в них найбільшу опору української державності, а свій власний український народ вказував на них, як на винуватців усіх невдач. Тому зневірені й морально зламані, січові стрільці видали декларацію, в якій, підтвердивши своє національно-державницьке „вірую”, заявили про готовність „підтримати й радянську форму влади в Українській Народній Республіці, якщо вона заведе лад і порядок” [241, с. 325].

Крім державно-політичних справ О. Назарук переймався проблемами збереження духовної спадщини, пам'яток історії та культури в роки української революції. 30 серпня 1919 р. у складі МНО (наказ № 9 „для ГУМНК”) було створено й Архівну комісію – „міжвідомчий науково-дорадчий пам'яткоохоронний орган” для підготовки інструкцій з охорони пам'яток старовини і мистецтв, здійснення централізованого керівництва охороною архівів, музеїв, збірок старовинних і мистецьких колекцій, контролю за паперовою фабрикою Лідії

Коцебу – справжнім „архівним молохом”, де під виглядом утилізації гинули безцінні архівні документи. Очолив Архівну комісію професор П.В.Клименко, а до складу увійшли О. Назарук, юрисконсульт МНО М. Альтер, професори Й. Пеленський, В. Боберський, приват-доценти Л. Бялковський та Ю. Сіцінський, „різьбяр” М. Гаврилко, доктор І.-М. Кревецький та представники Подільської губернської (Ю. Александрович) і Кам’янець-Подільської повітової (О. Пащенко) народних управ та ін. [329, с. 15].

Порядок денний майже кожного засідання комісії був доволі насиченим, а результати розгляду питань – дуже важливими для розвитку архівної та музейної справи. Так, комісія розглядала питання про необхідність закону, що охороняв би пам’ятки старовини та мистецтв під загрозою грошових кар і тюрми за знищення й вивіз, заснування губерніяльних архівних комісій, конфіскацію з крамниць міста Камінця проданих туди документів з Архіву бувшого Губерніяльного Правління. Розслідування цієї справи та конфіскацію документів доручено професору Клименку та секретареві Дложевському. Передбачалось „вироблення статуту Міністерства Мистецтв і Національної культури”, „утворення комісії для уложення статуту Українського Національного Архіву в Києві” та ін. Важливим заходом Архівної комісії стала підготовка на початку вересня 1919р. проекту закону „Про охорону пам’яток старовини і мистецтва” (М.Альтер), згідно з яким архітектурні, археологічні, архівні, бібліотечні, музейні та інші історико-культурні скарби українського народу підпадали під юрисдикцію держави, а ГУМНК отримувало контроль над приватними, громадськими і державними збірками культурно-історичних пам’яток в Україні. Серед інших надто вагомих аргументів на користь затвердження законопроекту в пояснювальній записці до нього, підписаній міністром народної освіти Н. Григорієвим та П. Клименком і поданій 15 вересня 1919 р. на розгляд Ради Народних Міністрів заступником народного міністра освіти УНР П. Холодним, наголошувалося: „Зважаючи на некультурність народу і велике нищення пам’яток, цілком безглузде, потрібно встановити порядок, аби окремий орган державного урядування піклувався про зберігання й догляд за культурно-історичними пам’ятками, які функції і надаються законопроектом головному управлінню мистецтв і національної культури. Цей догляд і піклування дуже складні і форми їх заздальгідь важко встановити. Через те головному управлінню мистецтв і національної культури законопроект надає право широкої ініціативи в його праці по зберіганню й догляду за культурно історичними пам’ятками” [329, с. 16].

На одному з перших засідань Комісії було ухвалено видавати часопис для публікацій з питань „українського мистецтва і старовини, усякі урядові закони і розпорядження та звіти з місць про становище пам’яток старовини”. У ньому планувалося друкувати офіційні документи, статті й замітки з профільної для часопису тематики, бібліографію. Редагування друкованого органу було доручено професору П. Клименку та доктору О. Назаруку. Крім них, до редакційного комітету увійшов І.-М. Кревецький. Хоч „відповідних сум” у Головному управлінні мистецтв та національної культури для реалізації задуму не було, вихід все-таки було знайдено.

Саме О. Назаруку було доручено створити „Пресову квартиру УГА”, до якої входили б усі „письменничі, видавничі, світлинні, артистичні і архівальні інституції Галицької Армії”, й розмістити її в Кам’янці-Подільському. Для видавничих потреб дозволялося брати „в одній з операційних кас зачет до висоти 50000 карб., зглядно 100000 гривень”, а також надавалося право „...виставляти явні прикази”. Отже, О. Назарук мав у своєму розпорядженні певні кошти, відтак – можливість (за

узгодженням із керівництвом) матеріального сприяння „Українській старовині”. У пресовому відділі УГА при редакції „Стрільця” працював І.-М. Кревецький – знаний галицький історик, багатолітній директор бібліотеки НТШ (1905-1914, 1921-1937). Слід зазначити, що саме його В. Качкан – сучасний учений, ретельний дослідник життєписів української наукової та творчої еліти – вважає організатором „виходу журналу „Українська старовина”. Однак участь двох інших названих членів редакційної колегії також не варто применшувати. Отже, для реалізації задуму видання часопису завдяки зусиллям О. Назарука, І.-М. Кревецького і П. Клименка деякі кошти дав уряд ЗОУНР [329, с. 17].

Перше число „Української старовини” обсягом 10 сторінок вийшло, як зазначено на титулі, коштом Диктатури Західних областей УНР у видавництві „Стрільця” – друкованого органу УГА. Дизайн обкладинки (зазначена лише назва), якість паперу (газетний), форма (великий формат, верстка в дві колонки, з використанням постійного верхнього колонтитула, де вказувалися назва часопису, номер журналу, сторінка) були доволі простими й засвідчували фінансову обмеженість. І хоч „малі сили й нечисленні кошти, одержані від Галицького уряду” не дозволяли налагодити „зразу видавання часопису як належить”, редакційна колегія орієнтувалася на тривалий систематичний вихід нового часопису.

Це було спеціально-галузеве періодичне мономовне (мова українська) видання науково-популярного характеру, розраховане насамперед не стільки на співробітників архівних, бібліотечних і музейних установ того часу, скільки на громадян, здатних усвідомити велич духовного надбання нашого народу, досягнути можливі наслідки повної його втрати. Часопис мислився його засновниками як засіб спілкування із „освіченим громадянством”, на яке Комісія поклала велику надію у справі порятунку безцінних скарбів старовини. У викладеній на початку першого числа програмі діяльності редакції наголошувалося, що „велике нищення пам’яток старовини та важке становище уряду в справі охорони їх вимагає напруження всіх сил в першій мірі громадянства для збереження тих великих богацтв, які ще осталися”. За сприянням свідомих громадян планувалося невідкладно розпочати укладання реєстру знищених пам’яток, а на сторінках часопису друкувати „синодик померших культурних цінностей”. Поряд із висвітленням громадської ініціативи в справі рятування культурного народного надбання планувалося інформувати про урядові заходи щодо охорони і збирання пам’яток старовини, „випрацьованих і виплеканих народом”.

Перше число містило 20 публікацій, серед яких суто архівній тематиці було присвячено 2 статті, а решта – тією чи іншою мірою торкалися проблем архівної справи. Авторами журнальних публікацій стали члени Комісії: директор Українського військово-історичного музею О. Благодір, професор П. Клименко, віце-директор Українського військово-історичного музею М. Обідний, помічник бібліотекаря КПДУУ Л. Биковський, голова книжно-архівної секції д-р О. Назарук („Українська старовина й українська новочасна творчість”), бібліотекар НТШ у Львові І.-М. Кревецький, професор Київського університету Й. Пеленський, О. Прусевич. Загалом серед 15 публікацій 9 були авторськими, решта (офіційні повідомлення, замітки з термінології, повідомлення з місць і бібліографія) друкувалися без зазначення авторства.

Таким чином, у роки української революції О. Назарук виступав поборником ідеї незалежної та соборної України. Будучи представником Української радикальної партії, на з’їзді українських нотаблів 25 березня 1918 р. та в Українській Національній Раді вітав проголошення незалежності УНР, прагнучи утворення окремого державного організму на українських землях Галичини та

Буковини, намагався сформувати відповідальну владу ЗУНР як в центрі, так і на місцях. Вийшовши на Наддніпрянщину із місією домогтися надання військової допомоги Галичині з боку війська Української держави П.Скоропадського, активно включився у державотворчі процеси Директорії УНР, працюючи на посаді голови управління преси і пропаганди на правах окремого міністерства. У цей період О.Назарук дійшов висновку, що демократичний, республіканський лад із безліччю партій в революційні часи не є відповідним. Саме тоді він вперше висловився за потребу концентрації влади в одних руках під час революції. Та особливі докори він адресував українській інтелігенції, якій закидав недостатнє почуття обов'язку, важливості історичної традиції.

3.2. Державно-політична діяльність у складі екзильного уряду ЗУНР

Воєнні невдачі, дедалі більша дезорганізація української влади на місцях породжували почуття невпевненості і розчарування навіть у вищих сферах УНР. „А найбільше, – писав Назарук у спогадах про той час, – було те, що між нами зник запал, з яким ми колись працювали, заки здобули Київ. Якась внутрішня пустка опанувала моє оточення. І я також піддався їй” [159, с. 142]. На додачу до всього у О. Назарука загострилися взаємини з Головним отаманом УНР Симоном Петлюрою, тому він залишив посаду шефа Головного управління преси й пропаганди і вирішив повернутися до Галичини.

Ще будучи в уряді Директорії, навесні 1919 р. О. Назарук все більше цікавився розгортанням подій у Галичині. 22-23 березня 1919 р. він взяв участь у крайовому з'їзді Української радикальної партії, який відбувся у Станіславові за участю 100 делегатів із 22 повітів Галичини. На з'їзді виступили відомі діячі радикальної партії – Л. Бачинський, І. Макух, Д. Вітовський, а також О. Назарук. У Доповіді з політичних питань Л. Бачинський заявив, що УНРада є тимчасовим органом, „поки не переведено вибори”, наголосив, що хоча селянство й має найбільші заслуги у будівництві Української держави, однак „наша держава не може оператися виключно на одній клясі. Більшість населення має правити державою” [221, 1919, 25 березня]. Разом з делегатами з'їзду О. Назарук відстоював демократичний шлях розвитку ЗУНР, вимагав прискорення економічних реформ, гостро засуджував усі ухили в бік більшовизму, соціалістичної революції та диктатури пролетаріату, закликав до боротьби за зміцнення української держави, посилення державної, військової та цивільної дисципліни [307, с. 164].

У цей період настала завершальна стадія українсько-польської війни. Знекровлена у безконечних боях з поляками, що постійно діставали свіжі підкріплення з Варшави та з-за кордону, Українська галицька армія відступала до східних рубежів краю. О. Назаруку, який на початку червня 1919 р. обійняв посаду керівника пресової кватири УГА, довелося пережити весь драматизм ситуації. У липні 1919 р. Галицька армія перейшла Збруч і разом із військами УНР розгорнула наступ на Київ. Однак взяття столиці – Києва – було останнім короткочасним успіхом українських армій. Глибокої осені 1919 р. воєнна поразка українських визвольних змагань була вже очевидною.

Диктатор ЗУНР Євген Петрушевич з групою найближчих співробітників через територію Румунії переїхав до Відня. Тут в еміграції було створено західноукраїнський урядовий центр, який ставив своїм головним завданням домогтися сприяння держав Антанти у ліквідації польської окупації Галичини і відновлення в краї української державності.

До Відня приїхав і О. Назарук. Столиця Австрії на початку 1920-х рр. стала одним із найчисленніших центрів зосередження української політичної еміграції. Тут не було жодних обмежень на політичну і партійну діяльність. Територіально українська політична еміграція у Відні репрезентувала всі етнічні українські землі (включаючи й Кубань). У політичному відношенні між її окремими діячами і цілими групами існували поважні, іноді непереборні, суперечності. Тому не дивно, що саме у Відні, після Варшавської угоди (квітень 1920 р.), українські політики різних напрямків розпочали об'єднавчі зусилля для продовження боротьби за українську державність.

16 квітня 1920 р. цивільні та військові українці всіх частин України у Відні утворили всеукраїнську надпартійну, національну організацію під назвою „Ліга віднови України” [88, арк. 3], до якої ввійшов і О. Назарук. Метою Ліги члени організації проголосили: „1) єдину, сполучену зі всіх українських земель, суверенну Українську Державу; 2) єдину, національну, дисципліновану, безпартійну українську армію; 3) забезпечення рівноправного існування всіх народних клас через заведення державного порядку і скликання перших, законних, всеукраїнських, Установчих зборів” [88, арк. 3].

Наприкінці травня 1920 р. наддніпрянські політичні сили на одному із засідань Ради Українського національного державного союзу запропонували скликати Всеукраїнський конгрес. Однак у призначений термін – 1 жовтня 1920 р. – скликати його не вдалось. Ідея об'єднання у формі Всеукраїнського національного конгресу не була до кінця зрозумілою багатьом політикам: одні хотіли бачити в ньому організацію якоїсь групи партій, що відразу розпочне працювати на захист української державності; інші хотіли зробити з конгресу опору українського петлюрівського уряду (причому, і перші, і другі уявляли собі конгрес, збудований виключно на українській еміграції); деякі не вбачали потреби в конгресі до часу, коли більшовики не залишать території України. Ще раніше, у статті Павло Чижевський погоджувався з думкою Женевського ініціативного комітету про найближчий термін скликання конгресу: весна або літо 1921 р. Але необхідною умовою цього він вважав щоденну організаційну працю, яка би стояла вище партійних інтересів [209, т. 3, 1920, 11 вересня]. Він також підкреслив, що „Всеукраїнський Конгрес дуже важко скликати навіть і при повній згоді поміж різних груп нашого суспільства, не маючи відповідних і досить значних матеріальних ресурсів, що відчувалося увесь час при роботі Віденського організаційного комітету” [209, т. 4, 1920, 20 листопада].

Дискусія щодо проблеми об'єднання політичних сил перекинулась на сторінки українського тижневика у Відні „Воля”. У ній взяли участь як наддніпрянські, так галицькі політики різних політичних напрямів. Найкращою її ілюстрацією стала полеміка між Осипом Назаруком (галицьким радикалом) і Віктором Піснячевським (шеф-редактором „Волі”). Осип Назарук, насамперед, пояснив вихід представників Української народно-трудової та Української радикальної партій з організаційного комітету по скликанню конгресу в серпні-вересні 1920 р. тим, „щоб не давати навіть тіні підозріння, що ми (галичани – Л.Б.) можемо коли-небудь визнати ті торги в справі Галичини, які явно і таємно переводило з Поляками правительство Петлюри” [209, т. 3, 1920, 27 листопада]. Він назвав три „факти”, які давали можливість скликати конгрес: 1) „ліквідація Петлюри!”; 2) твердження Володимира Винниченка про неможливість порозуміння між українськими і російськими комуністами; 3) „Галичане зуміли вибороти собі перші прояви можливості визнання їх країни як окремого державного організму

так на заході, як і серед загалу українських політичних партій” [209, т. 3, 1920, 27 листопада].

Після цих подій, на думку відомого галицького політика, „можна і треба” скликати конгрес не тільки через внутрішні, але, особливо, зовнішні причини. Він вважав, що ті міжнародні чинники, які прихильно ставляться до розв’язання українського питання, „не зрозуміють ніколи, чому маємо аж три українські правительства: наддніпрянське, галицьке і кубанське – з трьома місіями за кордоном. Це викликає у них вражіння хаосу, з яким вони ангажуватися не можуть” [209, т. 3, 1920, 27 листопада]. Осип Назарук вважав, що платформою для консолідації повинно стати створення Всеукраїнського національного конгресу, оскільки „тепер уже не треба вирішувати питання про верховну владу України”. Він вказав на два шляхи матеріального забезпечення цієї ідеї: 1) утворити інституцію там, де проживає найбільше українців в еміграції; 2) обмежити кількість представників до дев’яноста [209, т. 3, 1920, 27 листопада].

На побоювання, чи представники політичних сил українського народу порозуміються між собою, Осип Назарук висловив своє бачення цієї проблеми: „Як відомо, галицькі рішаючі партії зговоряться між собою скоро, Кубанці теж увляють собою державнотворчу групу, яка може опанувати свої внутрішні різниці поглядів. Остає наддніпрянська група, в якій доктринерський фанатизм розрісся найбуїніше. Однак, коли конгрес зорганізується на тій засаді, що порядок дня укладатиме колегія, зложена з представників президій цих трьох груп, а кожда з них займатиме становище до даної справи як окрема курія, порозумівшись наперед в своїм нутрі, – тоді супроти скорого порозуміння в нутрі груп галицької й кубанської наддніпрянська група вже прямо з амбіції муситиме обмежити своїх красномовців до тої міри, що конгрес буде можливий” [209, т. 3, 1920, 27 листопада].

Осип Назарук оптимістично дивився на порозуміння всіх українських політичних груп, течій щодо створення Всеукраїнського національного центру. Він навіть допускав можливість участі українських комуністичних груп [374, с. 316].

Віктор Піснячевський у статті „Tritum pertritum” („Мелене й перемелене”) не погодився із думками Осипа Назарука. Давши маленький екскурс консолідаційних змагань і ролі в них Назарука, він зупинився на його конкретних висловах. Автор по-своєму обґрунтував вихід галичан з організаційного комітету, власне тим, „що й раніш, коли вони зруйнували Національний союз – провокація чужинців: „сорока на хвості принесла якомусь галицькому „міністрові”, що Галичане зруйнують галицьку справу, коли (...) ввійдуть для отої загальнонаціональної роботи в одну організацію з Наддніпрянцями, Кубанцями та представниками українських колоній” [209, т. 3, 1920, 27 листопада]. Він розкритикував платформу Осипа Назарука як нереальну і не вважав доцільним будувати національну політику на персональних відносинах через „неуміння вилізти з особистих шор, подивитись в національне майбутнє над головами окремих людей ...” [209, т. 3, 1920, 27 листопада].

Осип Назарук відповів статтею „Ще в справі Всеукраїнського Національного Союзу”, де стисло спробував заперечити позиції Віктора Піснячевського. Він ствердив своє пояснення основної причини виходу галицьких партій із організаційного комітету, додавши, що це питання обговорювалось на спільному дводенному засіданні галицьких партій (трудової і радикальної). На тих нарадах Назарук обстоював думку вступу в „Союз”, однак його переконали аргументи противників.

О. Назарук вважав „петлюрівщину зліквідованою в засаді” та настоював на думці, що „виступаємо проти Петлюри за його політику в галицькій справі, що

уважаємо його представником сістему, про який навіть найспосібніший публіцист не зможе переконати нас, що це сістем для нас прихильний і добрий у своїх наслідках” [209, т. 4, 1920, 4 грудня].

Відповідь Віктора Піснячевського не додала нічого нового в справі порозуміння. Він із великим сумнівом поставився до всіх пояснень Осипа Назарука. Привертає увагу його порівняння „сістему Петлюри” із „сістемом Петрушевича”. Обидва „сістем” він назвав „інтелігентським донкіхотством найчистішої води”: „Боротися, проливати кровь народню, не забезпечивши собі реальної підтримки зовні, не сконсолідувавши інтелігентні сили в середині – це святе „безуміє!” ... Але у Петлюри є плюс – він увесь час тримав прапор і бився до кінця, там, в бойовім огні. Ваші ж старі Галичане, перенесшись за кордон, втратили цей плюс навіть донкіхотства” [209, т. 4, 1920, 4 грудня].

Віктор Піснячевський не вірив у можливість порозуміння наприкінці 1920 р., коли „у нас занадто багато кав’ярняних критиків, дрібненьких інтриганів. І майже немає тверезо, реально розраховуючих народне майбутнє політиків. І особливо багато є тих дрібненьких політиканів серед Ваших Галичан. Більше, ніж у нас, Наддніпрянців, злодіїв” [209, т. 4, 1920, 4 грудня]. При цьому бажав успіху задуму О. Назарука.

Ця дискусія стала поштовхом для певних організаційних кроків. 8 грудня 1920 р. відбулась нарада українських діячів, на якій було поставлено питання про утворення за кордоном Всеукраїнського національного центру. Усі присутні, як наддніпрянці, так і наддністрянці, в принципі, підтримали таку думку й обрали комісію, яка мала своїм завданням виробити платформу і скликати нову нараду, запросивши і тих діячів, що випадково не були на першій нараді. „Загальне враження, – писала „Воля” 11 грудня 1920 р., – що на цей раз спроба утворення всеукраїнського громадянського центру піде краще і легше, бо всі вже погодились з тим, що ця організація не має втручатись в компетенцію урядів, що, обстоюючи в принципі соборність, необхідно розуміти її широко і т.д.” [209, т. 4, 1920, 11 грудня].

На нараді представників партій та організацій з Наддніпрянщини і Західної України 23 грудня 1920 р. була сформульована платформа Всеукраїнської Національної Ради [373, с. 108]:

1) оборона національної єдності українського народу і відновленої ним державної самостійності українських земель;

2) з’єдинення поодиноких українських земель в одноцільній державі на умовах, які будуть вироблені правно-державними органами тих земель (Велика Україна, Галичина, Кубань та інші);

3) народоправний лад в українській державі, державний устрій якої має установити Національне Зібрання, обране на підставі п’ятичленної виборчої формули;

4) переведення парламентарним шляхом аграрної реформи, з тим, що в основу аграрної політики має бути положена засада сталого володіння селянством землею;

5) реальне забезпечення за робітництвом його домагань в соціальної області, як то, охорона праці, воля професійного руху і т.п.;

6) забезпечення національним меншостям національно-персональної автономії, основи якої установить Національне Зібрання [209, т. 1, 1921, 15 січня].

Одним із тих, хто ввійшов до складу Всеукраїнської Національної Ради, став Осип Назарук як представник Української радикальної партії. Саме він підготував резолюцію цієї партії щодо вступу до ВНР. Констатує стан руїни на

українських землях, роз'єднання українських партій, радикали запропонували завдання новоствореної інституції: „1) бути висловом організованої громадянської опінії української нації; 2) поборювати на внутр і на вні роздавовування яких-небудь українських територій іменем українського народу; 3) шукати позитивних засобів для уздоровлення і здобуття українському народові державної незалежності на всіх його землях” [87, арк. 19].

Однак діяльність Всеукраїнської Національної Ради була короткотривалою. Відчутними ставали розходження галицьких та наддніпрянських політиків. Найчіткіше вони виявилися після того, як члени Президії та Виконавчого комітету О. Греков, О. Макаренко та О. Андрієвський підписали 24 березня 1921 р. Декларацію, в якій, підтверджуючи умови Варшавського договору, заявили, що Україна „повинна ввійти в політичний, економічний і військовий союз з Польщею та Францією, а східногалицьке питання кваліфікувати як внутрішньо польське”. На засіданні 22 квітня Виконавчий комітет Всеукраїнської Національної Ради засудив цю декларацію та її авторів. Західноукраїнська територіальна група, а з нею й О. Назарук, заявила про свій вихід із Ради [373, с. 109].

У розпал дискусій із наддніпрянцями у 1920 р. Осип Назарук виконував також важливі доручення уряду ЗУНР в екзилі.

8 вересня 1920 р. президент Національної ради ЗУНР надіслав листа Костю Левицькому, в якому просив його „в товаристві д-ра Осипа Назарука і д-ра Луки Мишуги” негайно виїхати у Ригу „в характері делегації західноукраїнського Правительства з метою збереження прав Галичини на її політичну незалежність і територіальну цілість, шляхом переговорів з компетентними чинниками мирової конференції та в разі потреби прилюдних заяв” [86, арк. 15]. Копія цього листа в той же день була переадресована О. Назаруку.

16 жовтня 1920 р. Осип Назарук як член делегації на Ризьку мирну конференцію взяв участь у нарадах колегії уповноважених Диктатора ЗУНР. На них були присутні д-р Кость Левицький – уповноважений для справ преси і пропаганди; д-р Стефан Витвицький – уповноважений для справ закордонних; посол Володимир Сінгалевич – уповноважений для справ фінансів і торгівлі; д-р Роман Перфецький – уповноважений (референт для зв'язку з краєм), а також запрошені д-ром Витвицьким д-р Ізидор Голубович і д-р Євген Левицький.

Обговорення торкалось проблем Ризької мирної конференції. Протокол, який вів шеф Президіяльної Канцелярії Лев Петрушевич, не зафіксував дискусії. Лише дана коротка інформація про те, що зі звітом про діяльність делегації Української Національної Ради і уряду ЗУНР на Ризькій мирній конференції виступив д-р Кость Левицький, який зазначив, що „діяльність та не перейшла рам повновластей даних делегацій Паном Президентом Д-ром Петрушевичем і його інструкції” [86, арк. 9]. Правда, поза рамками інструкції делегація зав'язала стосунки з урядом Білоруської Республіки і заключила з ним іменем ЗУНР „прелімінарний союз”. Кость Левицький передав С. Витвицькому оригінальний документ „до переховання і урядового ужитку, з тим, що факт заключення такого союзу і зміст документу є після умови заключеної тайною і не може бути оголошуваним” [86, арк. 9].

О. Назарук, описуючи згодом поїздку до столиці Латвії, підкреслював, що тоді „галицька політика пережила найтяжчі дні за весь час великої війни і революції” [124, с. 152]. Сам хід переговорів більшовицької і польської делегації щодо питання територіального поділу українських земель не залишав місця для державницьких планів західноукраїнської делегації.

26 грудня 1920 р. диктатор ЗУНР Євген Петрушевич у Відні видав декрет про призначення О. Назарука Уповноваженим справ преси і пропаганди уряду [86, арк.

27]. Останній у липні 1921 р. зауважив, що „хоч декрет Диктатора про призначення його шефом уряду преси і пропаганди мав дату – грудень 1920 р., фактично до своїх обов’язків він приступив у середині січня 1921 р., після перебрання урядування у свого попередника – Костя Левицького” [86, арк. 128].

24 січня 1921 р. Осип Назарук запропонував уряду ЗУНР проект „позички визволення”. Насамперед він ствердив, що фінанси уряду „на вичерпанню”, була мала надія на „скріплення їх позичкою у котрого-небудь іншого уряду” [86, арк. 34]. Наслідки такого стану легко було передбачити. На його переконання, не тільки уряд і ті, що залишалися на еміграції, а й край повинні мати певні матеріальні засоби, бо „матеріальна нужда виробить напевно угодову течію і то навіть серед найбільше відпорних людей” [86, арк. 34]. Уряд, на думку О. Назарука, не повинен вести свою фінансову політику виключно на проханнях до інших держав, поодиноких фінансистів чи до власного громадянства.

Санацію державних фінансів він пропонував перевести шляхом „Позички визволення”. „Якби ця позичка й не випала, – писав О. Назарук, – то в найгіршій разі буде вона великим агітаційним засобом за границею й піднесе престиж нашої справи взагалі й уряду зокрема” [86, арк. 34]. Він досить оптимістично вірив у результати цієї акції за кордоном, особливо у США. Виготовлення організаційного плану „Позички визволення” пропонував негайно доручити невеликій комісії, складеній з фінансистів під проводом д-ра О. Сероїчковського, до складу якої входило б не більше двох політиків. До неї пропонував залучити хоча б одного фінансиста – єврея. Умови цієї позички мали би бути не дуже вигідні. Аргументував цю пропозицію тим, що надто вигідні умови підірвали би довір’я до неї.

Рекомендувалось ухвалою Національної Ради у Відні, підписаною Є. Петрушевичем, гарантувати безземельним і малоземельним учасникам „позички визволення” першість при розподілі землі в краї, на рівні з тими, що боролись на фронті [86, арк. 35].

З метою пропаганди цієї позички О. Назарук пропонував видати окремі відозви до селян і духівництва, опублікувати відповідні статті в пресі, організувати відчити-роз’яснення.

Одночасно потрібно було, на його думку, підшукати в США „солідних і поважних людей”, яким можна б доручити справу проведення позички на місці. Також рекомендував звернути увагу на корабельні товариства, перевізні фірми, пересилкові банки, торгівельні фірми та ін., які мали добрий зиск із українських емігрантів, і домагатися їх втягнення в цю акцію.

Ідея О. Назарука обговорювалась досить тривалий час. Зокрема, свій погляд Є. Петрушевичу висловив О. Сероїчковський. 14 червня 1921 р. на засіданні уряду обговорювалось два проекти щодо позички: „1) опертий на формально законних основах проект державної позички і 2) проект приватної національної позички” [86, арк. 59].

О. Сероїчковський підтримав перший проект – державну позичку ЗУНР, хоча сам Є. Петрушевич (як і О. Назарук) виступив проти неї. На певний період ця проблема затихла, лише в середині 1922 р. знову стала актуальною. Саме О. Назаруку було доручено проведення „позички національної оборони” за океаном.

Як член екзильного уряду ЗУНР, О. Назарук розкритикував резолюції українського студентства 1-3 липня 1921 р. у Львові, назвавши їх „резолюційним мухомором”. Він був переконаний, що молодь лише після 30-40-х рр. може брати активну участь у політичному житті. „Треба впоїти в молодь переконання, – підкреслював О. Назарук, – що вона поза наукою повинна цікавитися публичним і

навіть політично-партійним життям, повинна в характері госпітантів брати участь в партійнім життю, але не повинна в'язатися з жодною партією перед осягненням громадянського становища" [165, с. 5-6]. Він був переконаний, що насамперед необхідно здобути фахову освіту і лише після цього братись до практичної політики.

Для автора були незрозумілими і неприйнятними пункти резолюцій, де йшлося про заклик до всіх партій Галичини, котрі стоять на ґрунті всеукраїнської національної державності, утворити тимчасовий „Галицько-український уряд” з місцем осідку в Галичині за принципом особистого підбору; звернення до Диктатури ЗУНР повністю підпорядкуватись розпорядженням „Галицько-українського уряду”; заклик до української суспільності відмовити у допомозі тим студентам, які не повернуться до краю після цього з'їзду; створення державного апарату в Галичині, на Холмщині, Волині й Підляшші. О. Назарук вважав, що ці резолюції спрямовані проти екзильного уряду ЗУНР і були спровоковані окремими офіцерами Легіону УСС [165, с. 13].

У самому уряді преси і пропаганди О. Назарук не застав „жодного інвентаря, ні речей, ні магазину, ні паперу, ні книжок” [86, арк. 128]. Він перебрав лише готівку (яку відразу поклав у банк на книжку) та 6 актів, що стосувалися виключно „духового проводу цього уряду” [86, арк. 128]. Але закидів свому попереднику О. Назарук не робив, оскільки: 1) інвентар магазину паперу і книжок дуже важко було скласти, бо все це було довгий час під управою посольства, яке не в змозі було його упорядкувати; 2) д-р К. Левицький не годився з редактором „Українського прапору” П. Лисяком у поглядах на спосіб писання статей і редагування (так само, як і Назарук – Л.Б.), і фактично він, а не д-р Лисяк редагував часопис, що забиравало доволі багато часу; 3) К. Левицький брав участь у політичних нарадах з наддніпрянцями, виконував інші доручення диктатора, а часу на інвентаризацію практично не було.

Ці факти О. Назарук наводив ще й тому, що сам опинився у подібному становищі лише з однією відмінністю: він допустив до редагування д-ра П. Лисяка, сподіваючись, що той „виробиться” на редактора.

Шефом фінансового відділу уряду преси і пропаганди він застав Володимира Рудницького, якого знав ще зі своїх університетських часів, але з 1914 р. з ним не зустрічався. Побачивши, що він розвинувся на „дуже спритного мужчину”, О. Назарук втягнув його в публічне політичне життя і давав йому різні партійні доручення, які сумлінно виконувалися.

Але О. Назаруку незабаром все частіше почали говорити його знайомі: „Зверніть увагу на адміністратора свого уряду, бо він рішуче живе понад стан” [86, арк. 129]. О. Назарук тоді не припускав, що це „життя понад стан” може поєднуватися із неправильним веденням фінансового відділу, і боявся тільки того, щоб В. Рудницький не заборгував, що в дальшій політичній житті мало б негативні наслідки. Але поголоски про його життя „понад стан” (зарплата його була скромна) не припинялись і доносились до О. Назарука щораз настирливіше. На це В. Рудницький часто говорив: „Знаєте, з тої платні годі вижити. Я щомісяця мушу доложити кілька тисяч, покручуся між своїми жидами й все зароблю собі” [86, арк. 129].

Ці слова надзвичайно схвилювали О. Назарука. Під їх впливом він звернув увагу на анонси в американських газетах, в яких різні книгарні рекламували видання уряду преси і пропаганди: „Рік на Великій Україні”, „Червона книга”, – за високими цінами (1 доллар). Стало зрозуміло, що хтось ці книжки мусив висилати у великій кількості. Каса уряду преси і пропаганди не мала з того американського

„бізнесу” ні сотика. Саме тоді в Назарука зародилася підозра, що робить це хтось з урядовців. Осип Назарук поділився своїми думками із шефом Президіяльної канцелярії Диктатора і усно вимагав „контролі” (ревізії) [86, арк. 129].

До В. Рудницького О. Назарук мав довір'я аж до часу виходу Західноукраїнської територіальної групи зі Всеукраїнської національної ради. Доказом цього є те, що О. Назарук погодився, щоб В. Рудницький сам від імені партійної групи радикалів підписав заяву про вихід, про що було повідомлено в українських часописах у квітні 1921 р. Шкоду, яку заподіяв уряду ЗУНР В. Рудницький, О. Назарук поділив на дві частини. Перша – та, яку ніхто не вирахає, а другу частину шкоди він оцінив, як мінімум, на суму 0,5 млн. корон [86, арк. 138].

Дальший хід цієї справи, її результати невідомі через відсутність відповідних архівних документів і матеріалів. Відомо тільки, що В. Рудницький і д-р П. Лисяк позбулися займаних посад. Для О. Назарука, який виявився дуже принциповим і безкомпромисним у ході цієї ревізії, все більше ставала очевидною безконтрольність усього уряду ЗУНР. На це неодноразово він звертав увагу на засіданнях Української Національної Ради у Відні, чим викликав обурення навіть у Президента ЗУНР Є. Петрушевича. Можна припустити, що вищеназвані риси характеру Осипа Назарука та, певною мірою, його критика політики закордонного уряду спричинили його призначення Уповноваженим уряду ЗУНР в Канаді у 1922 р.

Осип Назарук був одним із тих, хто виступав за відновлення діяльності Української Національної Ради.

На засіданні 14 квітня 1922 р. взяв участь у дискусії про допуск на засідання УНРади представників буковинського студентства, тоді як Крушельницький наполягав не допустити їх навіть як гостей. О. Назарук, навпаки, вважав необхідною їх присутність із трьох причин: „1) молодь мала представництво у Станіславові (Кульчицький, Сілецький і С. Полянський); 2) нам залежить на opinii; 3) вони є членами буковинської делегації” [87, арк. 34]. Проте у своїх виступах Л. Цегельський і К. Триловський не підтримали пропозиції О. Назарука. Невтішними виявились і результати голосування – „проти мого [Назарука – Л.Б.] голосу рішено не допускати молоді” [87, арк. 34].

Осип Назарук і Семака повідомили це представникам молоді. Але це не сподобалось Л. Цегельському, який звинуватив О. Назарука в демагогії, обурюючись через повідомлення результатів голосування студентській молоді.

12 квітня 1922 р. фактично відновила свою роботу Українська Національна Рада в присутності 15 членів. Відкрив засідання Лев Левицький від імені ініціативного Комітету, підкресливши: „Зводить нас одна думка: порадитись над справами свого народу й не проспати хвилі” [87, арк. 34]. Він відкинув закид про те, що збір відбувається в період роботи Генуезької конференції, як безпідставний, адже нічого шкідливого в цьому не було.

Розпочалась дискусія навколо проблеми потреби сходин, форми і компетенції членів Української Національної Ради у Відні, ставлення до уряду. У ній брали слово А. Крушельницький, О. Назарук, Л. Цегельський, С. Дністрянський, С. Вітик. Практично всі визнали потребу діяльності Української Національної Ради та її уконституювання. Зокрема, О. Назарук заявив: „Я за фактичним уконституюванням. Я все був за Національну Радку” [87, арк. 34]. У цьому його підтримав Л. Цегельський.

С. Дністрянський звернув увагу на юридичний бік справи: „Приходиться нам відновлювати делегацію Національної Ради як за давніх часів. Що се має бути? Чи беремо старий статут?” [87, арк. 37]. У своєму виступі він підкреслив: „Все, що у

нас діялося, діялося революційним шляхом: се д-р Назарук називає делікатно фактичним переведенням. Нічого немає юридичної основи аж до Диктатури включно. Отворення Національної Ради наступило теж революційним шляхом, ніколи не була повна Національна Рада – у Львові 1 листопада робила діло Львівська делегація. Щойно Станисл. Рада, маючи територію, фактично зробила безпредметовими делегації. Але формально не знесла їх. Кость Левицький жадав тут уконституювання Національної Ради. Але не прийшло до того. Фактично – делегація Національної Ради тут була скорше, ніж у краю” [87, арк. 37]. С. Дністрянський вважав цю групу делегацією Національної Ради.

Інше питання – ставлення до уряду Президента – було до певної міри незрозумілим учасникам зборів. С. Дністрянський запитував: „Але як має бути відношення наше до уряду? Та се широка справа – треба опісля се зробити. Не знаємо, чи в краю можуть члени Національної Ради сходитись? Чи В. Бач. має право іменем Н. Ради зноситися з урядом? З ким там говорити?” [87, арк. 37].

С. Вітик заявив, що не має нічого проти уконституювання, але його майбутня участь залежала від сприйняття його внесків [87, арк. 37].

Брайтер також не зміг зрозуміти ставлення до уряду: „Чи уряд має нас слухати – чи буде хаос. Чи ми маємо право уряд скинути й новий поставити?” [87, арк. 37]. Лев Левицький пояснив, що члени Нац. Ради за кордоном „хочуть сходитись й в тій цілі на підставі порозуміння з Президентом уконституємося, бо він не хоче президіювати” [87, арк. 37].

Згідно порядку денного відбулися вибори голови, заступників, секретаря. Головою обрано Л. Левицького, заступниками – О. Назарука, К. Трильовського, І. Семаку, А. Крушельницького, Брайтера і Колянського – секретарем. Одразу ж після виборів президії Національної Ради О. Назарук настояв на ухваленні резолюцій, бо йому „...до друку треба” [87, арк. 37].

Після дискусії прийнято резолюції, але С. Вітик не погодився з ними. Відбулася словесна перепалка К. Трильовського і О. Назарука з ним на тему визнання Є.Петрушевича президентом Національної Ради.

На запитання О. Назарука – „Чи признаєте, що Петрушевич є президентом?”, – С. Вітик відповів категоричним „ні” і пояснив: „бо зламав постанови. Для мене рішаюче те, що йде в світ. Тут стверджується, що Петрушевич – президент Національної Ради, я тої думки не є” [87, арк. 37].

23 червня 1922 р. С. Вітик та А. Крушельницький виступили з критикою політики уряду Є. Петрушевича.

Відмежувавшись від цієї позиції соціал-демократів, О. Назарук разом із іншими членами УНРади наполягав на потребі парламентаризації державного життя. Але все більше переконувався в наступаючій кризі уряду ЗУНР.

Таким чином, перебуваючи у складі екзильного уряду ЗУНР, О. Назарук не полишав надії консолідації наддніпрянських і західноукраїнських політичних сил у формі Всеукраїнського Національного Конгресу. Однак позиція виконавчого комітету Всеукраїнської Національної Ради щодо підтримки умов Варшавського договору викликала заперечення з боку О. Назарука і всієї західноукраїнської територіальної групи. Працюючи на посаді уповноваженого зі справ преси і пропаганди уряду ЗУНР, О. Назарук намагався пропагувати ідею відновлення ЗУНР, розв’язання українського питання загалом. Виступаючи за відновлення роботи Української Національної Ради, він рішуче критикував позицію соціал-демократів щодо негативної оцінки діяльності Президента ЗУНР Є. Петрушевича. Розуміючи критичне фінансове становище уряду ЗУНР, він без спротиву прийняв пропозицію виїхати до Північної Америки з метою збору коштів у фонд

Національної оборони. У цей період О. Назарук залишався ще прихильником республіканської ідеї, обстоював парламентаризацію державного життя в ЗУНР.

РОЗДІЛ IV

СВІТОГЛЯДНА ЕВОЛЮЦІЯ ОСИПА НАЗРУКА В ЕМІГРАЦІЇ (1922-1927рр.): ВІД РАДИКАЛІЗМУ І СОЦІАЛІЗМУ ДО МОНАРХІЗМУ, КАТОЛИЦИЗМУ, КОНСЕРВАТИЗМУ

4.1. Робота в місії „Позички Національної Оборони” в Канаді

Виконуючи завдання екзильного уряду ЗУН, Осип Назарук як надзвичайний його представник, улітку 1922 р. виїхав з Відня до Канади для збору „Позички Національної Оборони”. У житті цього політика і журналіста наступив надзвичайно насичений період. Цікавий він ще й тим, що саме в Канаді розпочалась світоглядна еволюція його в бік монархізму і католицизму.

2 вересня 1922 р. О. Назарук прибув до Вінніпега, де знаходилася штаб-квартира представництва ЗУНР в Канаді. На залізничному вокзалі Вінніпега його зустрічали „відпоручник Галицького правління” Іван Боберський та представники українських організацій в Канаді: о. П.Олексів – представник єпископської канцелярії, Т.Ферлей – голова Українського центрального комітету, М.Гаврилюк – Запомогового братства св. о.Миколая; редактори українських часописів З.Бачинський, О.Гикавий, І.Рудачек і М.Стечишин та багато інших українців. На імпровізованому мітингу надзвичайного представника ЗУНР привітали І.Боберський, В.Барилюк, Т.Ферлей і М. Гаврилюк [230, 1922, 30 вересня].

Завдяки допомозі українських організацій Канади та українських часописів О. Назаруку й І. Боберському вдалося провести досить активну вічову акцію з метою збору коштів у межах „Позички національної оборони”. Як повідомляв „Український прапор” – пресовий орган екзильного уряду ЗУНР у Відні, – протягом вересня-жовтня такі віча відбулись у містах Вінніпезі, Дрейко, Саскатуні, Торонто, Бечревілі, Мондер, Едмонтоні, Йорктауні. На них було зібрано станом на 14 жовтня 1922 р. 4 тис. 186.84 долари, а декларовано – 5 тис. 182 [230, 1922, 1 листопада].

26-27 жовтня 1922 р. у США (Філадельфії) відбувався Український національний конгрес, який зібрав представників семи центральних організацій: „Українського народного союзу”, „Провидіння”, „Народної помочі”, „Згоди братств”, „Січової організації”, „Ліги горожан” і „Ліги ветеранів” [223, 1922, 26 листопада]. Зважаючи на важливість цього конгресу, уряд ЗУНР у Відні наказав О. Назаруку „...перервати „об’їздку” по Канаді, щоб перед конгресом – дуже компетентним збором – здати звіт з 4-річної праці галицької влади” [224, 1922, 31 жовтня]. Представник ЗУНР змушений був виїхати до США, щоб взяти участь у роботі форуму.

В перший день роботи конгресу, після вибору президії, зачитання вітальних телеграм та реферату про діяльність тимчасового Об’єднання українських організацій в Америці, промови виголосили Л. Мишуга (представник ЗУНР у США) і О. Назарук (представник ЗУНР в Канаді).

У своєму виступі О. Назарук від імені уряду ЗУНР висловив подяку делегатам найповажніших українських організацій за ту „...велику працю, яка в Америці досі доконана для добра української державності” [224, 1922, 31 жовтня]. За його словами, уряд ЗУНР вважав цей конгрес „...мозком українського народу на

американській землі”. Свій звіт він поділив на чотири частини: 1) коротка історія боротьби за українську державність; 2) важливі моменти внутрішньої політики; 3) міжнародне становище української державності; 4) державна ідеологія. Особливу увагу було звернуто на останню проблему: „Галицький уряд стояв і стоїть на тій становищі, що ідеалом всього українського народу від Кавказу аж поза Сян є й повинна бути: одна велика українська держава” [224, 1922, 31 жовтня]. Проте тактика та реальні внутрішні й зовнішні обставини, на думку О. Назарука, змусили уряд ЗУНР обстоювати „...концепцію незалежної західноукраїнської держави свободних народів. Се етап на шляху до ідеалу, який хочемо осягнути” [224, 1922, 31 жовтня].

Акцентуючи на тому, що визвольні змагання українців ще далеко не закінчені, Осип Назарук підкреслював: „Боротьба вимагає трьох річей – грошей, грошей і ще раз грошей!”. Від імені уряду він ствердив, що „...українська еміграція тут за морем показала політично дуже виробленою, бо відразу зрозуміла сю правду, як тільки Галицький уряд звернувся до неї” [224, 1922, 31 жовтня].

Наприкінці промови надзвичайний представник ЗУНР в Канаді описав останні політичні події в Галичині і звернувся до всіх українців: „Йдіть одним фронтом проти й не дайте зі своїх рядів помічників для ворога і гнобителя! Тоді нема на світі такої сили, яка могла б нам перешкодити у здобутті незалежної Української Держави!” [224, 1922, 31 жовтня].

За участю Осипа Назарука були прийняті резолюції, в яких: а) схвалено діяльність закордонного уряду ЗУНР; б) висловлено довір'я його керівнику – Євгену Петрушевичу; в) закликано всю українську громадськість проводити чотирирічні зборки на утримання „Рідної школи” в Галичині.

Поїздка О. Назарука до США не обмежилась участю в конгресі у Філадельфії. Він виступив на вічах у Нью-Йорку, Нортгемптоні, Чикаго, на концерті в Брукліні та на зборах голів українських організацій в Пітсбургу. Надзвичайний представник ЗУНР зустрічав усюди найсердечніший прийом з боку українського робітництва та інтелігенції. Як писали українські газети в США і Канаді, він „...скрізь впливав на уодностайнення фронту та присмирення роздорів” [230, 1922, 16 грудня]. У Чикаго, де знаходилося керівництво „Січей”, Осип Назарук закликав січовиків, щоб „... не забули старого січового звичаю і допомогли своїм братам у чеських таборах, оподатковуючи себе п'ять-центовим місячним податком на поправу долі нашого війська” [230, 1922, 16 грудня].

З 19 листопада 1922 р. О. Назарук продовжив свою перервану вічову кампанію в Канаді. Вона була добре спланована. Газети канадських українців публікували місячний план віч із зазначенням часу та місця проведення. Вони рясніли повідомленнями про її перебіг: „Віча уладжують місцеві комітети. Головним бесідником на вічах буде представник Галицького Уряду – д-р. Осип Назарук, а оскільки позволить стан його здоровля, або в його заступстві, – відпоручник Галицького Уряду – Іван Боберський” [213, 1923, 21 лютого].

Надзвичайний представник уряду ЗУНР в Канаді не залишав поза увагою жодної нагоди виступити перед зборами провідних українських організацій. 27-28 грудня 1922 р. О. Назарук брав участь у роботі VI Великого народного з'їзду у Саскатуні, де виступив з рефератом „Політичні вигляди на освободження Галичини та справа цілої України” [230, 1923, 20 січня]. 28 лютого – 2 березня 1923 р. він взяв участь у першому домініальному з'їзді греко-католиків Канади у Вінніпегу, де виголосив промову „Про організацію і пресу”. В ній акцентувалася увага на недалекоглядній практиці журналістів, які „... сиплять поти, поки не споневірять усіх провідників без всякого виїмку в очах усеї маси народу, котрому замивають

очи тою чорною грязюкою поти, поки нарід не втратить довір'я до всего. (...) Бо без свого проводу, до якого було б повне довір'є й пошана, не було, нема й не буде ніякої нації, ніякої організації, ніякої держави” [213, 1923, 25 квітня].

На ухвалу Ради послів країн Антанти 14 березня 1923 р. представництво ЗУНР у Канаді відреагувало заявою, в якій підкреслювалось, що „український нарід Східної Галичини та Буковини і його правне правительство ніколи не зречеться своєї Батьківщини. Тим самим правно його не обходять ніякі ухвали, заключені без його згоди й участі”. О. Назарук та І. Боберський, звертаючись до українців Канади (зокрема уродженців Галичини, Буковини), закликали допомагати рідному краю „...подвійно в сій найтяжчій годині нашої історії”, оскільки „... від нас, а не від чужинців залежить державна будучність нашого великого народу й тому іменем українського народу кличемо всіх разом і кожного зокрема до постійних жертв для нього, до постійної боротьби!” [230, 1922, 16 грудня].

Рішення Ради послів країн Антанти 14 березня 1923 р. не зупинило Осипа Назарука у зборі „Позички національної оборони”. 9 квітня на віче в містечку Чіпмен він „... говорив дві години про значення ухвали амбасадорів і про те, що треба дальше дбати про свою справу і не опускати рук ...” [213, 1923, 25 квітня].

Збір „Позички національної оборони” перебував під громадським контролем, про його результати інформували всі українські часописи як в Західній Україні, так і в Канаді. Так, 24 травня 1923 р. у Вінніпегу представники редакцій часописів та українських товариств, а саме: М.Стечишин (представник редакції „Українського голосу”), О.Гикавий (представник редакції „Канадійського фермера”), Р.Дудар (представник Задопомогового братства св.о.Николая), В. Довганик (представник товариства „Взаємної помочі”), Й.Богоніс (представник товариства „Український народний дім”), Т.Ястрембський (голова Українського політичного клубу) перевіряли книги і рахунки „Позички національної оборони”. Вони „... переконалися з касової книги й заходових доказів, що до представництва вплинула від 15 вересня 1922 до 24 мая 1923 р. сума дол. 30.713.87. З тої суми вислано посередньо або безпосередньо Галицькому Урядови дол.18.359.83 (...). Підписані перевірили книги й документи і переконалися, що рахунки знаходяться у взірцевому порядку, на всі випадки, хоч би й найменші, є посвідки і, взагалі, діловодство Представництва ЗУНР провадиться з найбільшою точністю” [230, 1923, 23 червня].

10 липня 1923 р. Євген Петрушевич написав листа представництву ЗУНР у Канаді, в якому розпорядився припинити 15 серпня 1923р. „Позичку національної оборони” в Канаді [212, 1923, 14 серпня]. Подаючи це повідомлення, представництво інформувало нараду українських національних організацій 7 серпня 1923 р., яка вирішила:

1. Суми, зібрані в поодиноких місцевостях, але ще не вислані, проситься переслати до Представництва.

2. Заяви, зроблені на Позичку Національної Оборони, належить сплатити найпізніше до 31 грудня 1923 р.

3. Обставини в ріднім краю приневолюють український нарід боротися за свої права, за свою землю і за свою школу. Тому треба витривало і постійно збирати датки на ці цілі [212, 1923, 23 червня].

Осип Назарук написав з цього приводу звернення до українців Канади, в якому сердечно подякував фермерам, робітникам, інтелігенції за допомогу Західній Україні в один із найтяжчих її років і висловив оптимістичну думку про те, що „...старий край ще виб'ється на свободу з лютої неволі, бо допоможуть його діти за морем. І засяє в блиску, могутности і славі” [212, 1923, 14 серпня].

Результати діяльності Осипа Назарука у Канаді були вражаючими. Незважаючи на стан здоров'я, він об'їхав усі провінції, побував у кожному місті, містечку чи селі, де проживав хоча б один українець. Та й цифри говорять самі за себе: на 1 вересня 1923 р. „зложили готівкою і заявами на Оборону Української землі: готівкою – 32 тис. 686.39 доларів і заявами – 6 тис. 633.75” [213, 1923, 19 вересня]. Для порівняння наведемо той факт, що за 1921 рік було зібрано всього 1 тис. 425 доларів [213, 1923, 19 вересня].

Разом із тим „канадський період” став часом прийняття О. Назаруком нелегких, проте важливих і доленосних для нього політичних рішень. Перебуваючи у Канаді, він уважно стежив за політичними подіями у Західній Україні, діяльністю екзильного уряду ЗУНР. У липні-серпні 1923 р. він розірвав стосунки з урядом ЗУНР, який на той час вже перебрався до Берліна.

Мотивуючи своє рішення, Осип Назарук 1 серпня 1923 р. написав „немов пращального листа до Президента Є. Петрушевича”, якого „...писав з тяжким серцем – не тому, щоб вірив іще в можливість повернення справи на кращий шлях, а відходив від неї, але тому, що навіть гарної смерті не приготувала собі ся українська влада, що в своїм поведінню стає точно подібною до петлюрівської” [192, с. 10]. У ньому він справедливо обурювався на недотримання урядом ЗУНР обіцянок надсилання грошей до краю: „Уряд одержав дві третіх зібраних тут грошей і не сповнив приречення, як видно з присланих посвідок і з відповідей” [231, 1923, 15 грудня]. Особливу вину за це він покладав на К. Левицького.

Осип Назарук відмовився від пропозиції ввійти до складу нового уряду, оскільки: 1) Є. Петрушевич втратив підтримку провідних політичних партій краю; 2) президент ЗУНР не спростував „нападів” К. Левицького в пресі на його уряд в Канаді; 3) „скасування Уряду Преси без мого внеску й навіть повідомлення, хоч я не перестав бути його шефом, свідчить також про поведіння нечуване навіть в абсолютних монархіях” [231, 1923, 15 грудня].

Осип Назарук відверто висловив свою думку Є. Петрушевичу про дальший розвиток ситуації:

„1. Українських земель без війни Польщі з іншими державами – з-під Польщі не освободимо.

2. До того часу треба засадничої опозиції за кордоном.

3. П. Президент не надається на провідника тої опозиції вже тому, що з іменем П. Президента зв'язана повна невдача. Інші причини заощаджу Вашій особі ...

4. Одначе тому, що в нас нема людей і що ми традиційно не вміємо змінити їх,- невиключена річ, що Вл. П. Президент могли би згодом зробити щось, тим більше, що не підписали ніякого соромного акту. Та цього замало. Щоб собі уможливити це, треба змінити основне тактику супроти людей і буквально нічого не робити без ухвали якої групи компетентних осіб. Інакше доведе Вл. П. Президент до того, що всі усунуться і запротестують явно проти дальшої участі Вл. П. Президента в українській політиці взагалі...”.

Крім цього, він радив Є. Петрушевичу порвати відносини з Костем Левицьким як інтриганом. На випадок відставки президента, О. Назарук вважав за потрібне передати керівництво закордонної опозиції Євгену Левицькому або Олександрю Колессі [231, 1923, 22 грудня].

Надзвичайний представник ЗУНР в Канаді радив надалі утримувати представництво в цій країні. Найуспішнішим він вважав би поєднання культурної і політичної діяльності. „Але представництво під Вашим іменем, – підкреслював О. Назарук, – тут нічого вже не зробить. Воно мусить мати повновласть від краю; і ні я, ні проф. Боберський не може прийняти в нім ніякого місця ... Тут треба нових

людей по повній невдачі старого Уряду, розуміється таких, яким з центра не будуть шкодити інтригами”.

Незважаючи на всі прикroщі, що зазнав О.Назарук у цей період, коли припиняв офіційні взаємини з Євгеном Петрушевичем, все ж у листі він підкреслив: „Прошу ласкаво прийняти до відома, що моє відношення до особи Вл. П. Президента зiстає зовсім те саме, що було, та що я дійсно радо готов приватне допомогти Вл. П. Президентові по своїй найлучшій можности, в чім заходила б потреба” [231, 1923, 26 грудня].

Немов підводячи остаточну риску під своєю діяльністю в Канаді, 26 жовтня 1923 р. у листі до Президії Головної управи Української радикальної партії Осип Назарук писав: „Отсим маю честь повідомити партію, що дня 2. X. с. р. (1923 р.-Л.Б.) скінчив я тут своє урядування, одержавши остаточну димісію від през. Петрушевича, о котру вже двічі просив, а дня 16. X. одержав димісію проф.Боберський з порученням зліквідувати представництво”.

Таким чином, перебування О.Назарука в Канаді стало однією з важливих сторінок в історії його політичної діяльності. Його можна поділити на два етапи: на першому він виявив себе як талановитий і невтомний організатор та діяч на ниві збору позички „Національної оборони”, а на другому (у липні – серпні 1923 р.) – розірвав стосунки з урядом ЗУНР, її президентом Є. Петрушевичем. О. Назарук переконався в доцільності пошуку нових державотворчих ідей та особистостей задля продовження боротьби за незалежність України.

4.2. Еволюція світоглядних орієнтирів під час громадської діяльності у США

Переїзд Осипа Назарука до США, в Чикаго, пов’язаний насамперед з тим, що представництво уряду ЗУНР в Канаді було ліквідовано за наказом Євгена Петрушевича. І він, як писав до В. Липинського 27 жовтня 1923 р., „особисто подався до димісії” [192, с. 30] (В цьому листі було повідомлено про його можливий майбутній переїзд в Чикаго).

До Галичини у 1923 р. Осип Назарук не міг повертатись, бо „за ним, – як він згадував, – (...) розписано гончі листи як за членом б [увшого – Л.Б.] Галицького Уряду” [225, 1926, 15 березня]. Коли він підшукував роботу, то І.Боберський порадив йому стати редактором Січової організації в США, з котрою він листувався. „Він був ласкав перевести основну переписку в сій справі з тодішньою Головною Екзекутивною Січ. Організацією та вспів навіть вручити мені особливо приємне мені письмо, котрим Гол. Екзекутива давала мені повну свободу в писанню” [225, 1926, 15 березня], – згадував О.Назарук. Як вияв великої довіри тодішньої Екзекутиви Січової організації він прийняв редакторство січового органу „Січові вісти”. Така свобода праці була для нього головною приємністю, яку він мав майже три роки праці в Чикаго.

Свобода праці дала йому „... можливість уставити (...) свого рода залізні шини”, котрими він мав їхати „... по багні українського хаосу і з котрих вискочити не міг, бо інакше втопився б у хаосі” [225, 1926, 15 березня].

Перші враження від нової країни, де він збирався працювати, через деякий час описав так: „А як бере за душу Америка. Свобода! Ніхто Вас не запитає, хто Ви й чого сюди прийшли [...]. Цивілізація (не культура) на ціле небо вища від європейської!” [192, с. 32].

У Чикаго він отримав пропозицію від Українського Робітничого Союзу, де тривала „страшна сварка” між українськими націоналістами і більшовиками. Осипу Назаруку запропонували, щоб він став редактором його органу – „Народна Воля”. Він би погодився на цю пропозицію (видання виходило тричі на тиждень, тираж: 7-10 тис. примірників; матеріально доволі надійне), якби до нього звернулися ще в Канаді. Адже на той час О.Назарук мав вже підписану угоду про редакторство „Січових вістей” [192, с. 38].

Екзекутива Січової організації через свій орган „Січові вісти” 10 листопада 1923 р. повідомила, що Головна Управа постановила попросити д-ра О.Назарука, щоб той зайняв посаду редактора „Січових вістей” [226, 1923, 25 листопада]. З 25 листопада 1923 р. О.Назарук розпочав працю редактором „Січових вістей”. У першому ж номері, що вийшов за його редакторства, він помістив статтю „Яка буде наша газета?”. Залишаючись органом січової організації, О.Назарук підкреслив, що „се не значить, що тільки члени „Січей” знайдуть у ній те, що їм треба знати. Бо наша часопись як безпартійна, призначена для всіх українців” [226, 1923, 25 листопада]. В іншій своїй статті цього ж номеру („Що має робити Січ?”) О.Назарук підкреслив мету цієї організації: „Се незалежна українська держава, яка обійматиме весь український нарід на всіх його землях. Шлях до тої цілі – велика організація, свідомо, здорова, здисциплінована” [226, 1923, 25 листопада].

Спостерігаючи в Чикаго за життям емігрантів з різних країн світу, він відзначав, що „хаос народів тут – не до описання. А всі зорганізовані аж до малих литовців включно (литовці мають тут два дневники!), – крім українського” [192, с. 31]. Висилаючи В.Липинському перші два номери „Січових вістей”, він писав: „... Я так б’ю на організацію – де попало, б’ю! Але годі інакше. Тут наші навіть не знають, скільки їх є. А буде скоро пачка: рахують від 12000 до 45000! „Гарна” амплітуда! Найкращий доказ повного безголов’я” [192, с. 31].

Праця у Січах вимагала від О.Назарука концентрації сил навколо ідеї оздоровлення організації. У 1926 р. Осип Назарук згадував, що з Вінніпега до Чикаго він їхав у дуже „стисненім” настрої, тому що боявся непорозумінь з д-ром С. Гриневецьким. Обидва добре знали ще зі студентських років: „Його тодішній вигляд і вдача та погляди просто – стояли мені перед очима: елегантний, здоровий мужчина, сильний і вигімнастикований, знаний загально як рабіят, дуже лівих поглядів, крайний індивідуаліст з нахилом до анархізму приблизно бакунського типу з домішкою польського „ліберум вето” (або: Так має бути, як я кажу!) і – розуміється – республіканець та острій атеїст” [225, 1926, 15 березня]. Таким 20 років назад бачив Осип Назарук С. Гриневецького. Побоювання підсилювали його знайомі, котрі казали і писали, що довше як три місяці він не витримає.

Великим здивуванням для Назарука було те, що він побачив під час свого першого візиту до будинку С. Гриневецького книжки релігійного змісту і молитвослов. А вже на першому засіданні Екзекутиви він відчув, що до його слів прислухаються. За такої ситуації, насамперед, прихильного ставлення Екзекутиви, О.Назарук заспокоївся.

В Екзекутиві О.Назарук застав „хаос не до описання, котрий мав безконечний ключ „жерел”: 1) хаос був у самій структурі організації, котра давала підставу членові Екзекутиви кричати до Голови Організації: „Мені нехочеться (зробити се або те), бо мене таксамо вибрав народ як і Вас!” – І мав рацію той, що так говорив; 2) У вихованню, яке оден з членів Екзекутиви, зрештою здібний чоловік, одержав ще в краю; 3) в історії Січової Організації так у краю як і тут; 4) в хаосі на округах, від котрих що другий день приходили „спеніел” (екстра) листи, в яких постійно йшла сварка з Екзекутивою із-за найменших дрібниць і т.п.” [225, 1926, 15 березня].

Спостерігаючи й аналізуючи самі засідання Екзекутиви, які часто тривали до 1-2 години ночі, Осип Назарук сказав одного разу С.Гриневецькому: „Або зломимо той безцільний хаос, або треба буде покинути тут роботу, бо вона просто неможлива. Тут треба централізації влади” [225, 1926, 15 березня]. На що С. Гриневецький відповів, що невдалі такі спроби були на з’їзді в Клівленді.

У листі до В.Липинського від 8 січня 1924 р. О. Назарук зізнався: „На д-рі С. Гриневецьким студіюю провідника. Просто подивляю його нерви: як він може видержувати на чолі „Січи” (вона вершок демократичної форми організації). Я не міг би! Як він рахується з найбільш абсурдними домаганнями знизу! При його вибуховості – се вершок опанування себе, що важко зрозуміти” [192, с. 41].

Редакторська праця давала шанс О.Назаруку втілити свої політичні задуми, ідеї в діяльність Січової організації.

Назарук брав активну участь у роботі Головної Екзекутиви. Під його безпосереднім впливом були видані накази у просвітній справі, у справі формального ведення зборів і віч, у справі тем на січових зборах і вічах [226, 1924, 25 січня]. Ці накази були своєрідною абеткою кожного січовика, адже в них черпалась інформація про правильне ведення диспуту, бесіди, проблем, що повинні були обговорюватись на мітингах, зборах, вічах тощо.

3 січня 1924 р. розпочалась підготовка до V Січового З’їзду, який запланували провести у квітні-травні цього ж року у Філадельфії. Осип Назарук звертав увагу на розв’язання важливих організаційних питань: надходження до централі проектів ухвал, заборона надання певним делегатам ухвал окремих сотень, які би пізніше перечили ухвалам більшості з’їзду (а така традиція існувала в цій організації). О.Назарук був глибоко переконаний, що цей з’їзд мав би бути „... сильний єдністю, повагою й достоїнством у своїх ухвалах” [226, 1924, 5 січня].

25 січня 1924 р. опублікована перша стаття з приводу цього з’їзду: „Збудуймо сильну Січ. Централізація думки”. На прикладі організації церкви Осип Назарук намагався обґрунтувати необхідність централізації Січової організації. „Як молитва уложена на те, щоби людські громади в одній формі бажали того самого скріплення свого духа й тим самим церкви, до котрої належать, – так само в кожній правдивій організації мусять бути певні управлені центром форми, в які повинно вливатися одноставне бажання зорганізованих у групи людей” [226, 1924, 25 січня]. Осип Назарук закликав: „Подумайте на з’їзді над тим, як дати Вашій централізованій владі таку владу, щоби її думки і її голосу не могли заглушити пісні „на горі назаранській” [226, 1924, 25 січня].

Важливі поради щодо побудови міцної організації виклав Осип Назарук у серії статей „Організаційний отченаш”. У доступній формі він намагався роз’яснити ціль та програму „Січової організації”. Осип Назарук вважав, що Січова організація повинна поставити собі за мету „зорганізувати і здисциплінувати весь український нарід на цілій кулі земній: і той, що живе в Європі і той, що розсипаний по світі, у Злучених Державах Америки, в Канаді, Бразилії й Азії. І так приготувати нарід до своєї держави” [226, 1924, 20 марта].

Він визначив сім точок програми – „сім мостів переходу до міцної української держави” [226, 1924, 10 квітня, 25 квітня]: 1. Пошана своєї Влади. 2. Держава належить до влади. 3. Воля влади – се воля держави. 4. Тільки своя влада дає хліб. 5. Наша влада мусить бути тверда. 6. Ні, то лица не мати. 7. Останнє слово влади.

Осип Назарук брав активну участь у передз’їздівських зборах окремих округів. Зокрема, як делегат централі, він виступав на зборах IV Окр. (Дейтротського) 25 березня 1924 р. в Гемтремку в „Українській хаті”. Замість

доповіді (реферату) О.Назарук запропонував дискусійні питання, коротко підкресливши, чому Централі важливо знати позицію січового загалу перед з'їздом. Такими питаннями були: 1. Справа організації української молоді в США як майбутнього організації. 2. Справа січової преси, її змісту і напрямку та бажаних змін. 3. Справа централізації січової організації. 4. Справа вибору доброго проводу [226, 1924, 10 квітня].

У дискусії на зборах Осип Назарук виступив з проблеми відносин Січі та церкви. Покликаючись на статут організації, він чітко обґрунтував, що Січ не повинна виступати проти ніякої церкви, оскільки Січ – організація державницького напрямку. Проте додав дещо зі свого досвіду агітаційної праці в Канаді: „Де нема церкви, там нема й ніякої нашої організації, що заслуговувала б таку назву – навіть большевицької” [226, 1924, 10 квітня].

У Січовий з'їзд відбувся 30 травня 1924 р. Під час виборів президії на з'їзді виникли певні непорозуміння. Завдяки аргументованому і вчасному втручання О. Назарука вдалось усе ж таки вибрати президію з'їзду. Зокрема, Назарук вважав, що немає такого параграфу статуту, яким би заборонявся вибір якого-небудь старого урядовця до президії з'їзду. В іншому випадку О.Назарук пояснював, що „в спірних справах треба дивитися на причини, які викликали таку, а не інакшу постанову статуту. Ті, що укладали постанову про 3 місяці членства, мали слушну причину не допускати на з'їзд людей, котрі не обізнані з Січовою Організацією. Але ця постанова очевидно не відноситься до представників тих сотень, які щойно основані, бо тоді треба або цілком не допустити всіх делегатів свіжих сотень, або допустити тих, котрих ті сотні хочуть” [226, 1924, 25 червня]. Секретарями з'їзду було обрано Задорецького і Назарука.

Реферат д-ра О.Назарука мав важливе значення для цієї організації, адже торкався він проблем зміцнення Січової організації, відношення її до політичних і церковних організацій, а також її преси. Осип Назарук у вступі пообіцяв говорити „безоглядно, нічого не завиваючи ні в папір, ні в бавовну” [226, 1924, 25 червня].

Даючи загальну характеристику становища народу, він песимістично зазначив: „Ми, українці, вмираємо як нарід. Наш нарід порізаний у старім краю на 4 часті й домучують їх поодинокі. А всередині тих частин іде розклад під страшним гнетом чужинців” [226, 1924, 25 червня]. Аналізуючи стан організацій у США, О.Назарук підкреслював: „Покищо – гадаю – ясно вже всім, що народ, який має тільки організації на смерть і не має ніякого збірного вислову своїх думок і змагань, котрого молодь зникає і котрому затамовано доплив свіжих сил – очевидно вигасає” [226, 1924, 25 червня].

Порятунок українського суспільства в еміграції і в краї він перш за все вбачав у довірі до свого проводу, тому постійно закликав до експерименту: „Зробім се в рамках одної своєї організації! Ми не можемо тут на чужині віддати в руки одного ні життя, ні майна всіх Українців у розпорядність одного. Але можемо віддати в руки одного свої справи і суперечки, і наради, і рішення в одній організації – на пробу” [226, 1924, 25 червня].

Осип Назарук захищав єдиновладдя в організації. Аргументуючи нагальну потребу в ньому, він писав: „Коли Ви покажете велике довіре до одного, то хочби він був найгірший між Вами й ніколи нічого не робив,- він під впливом того довір'я стане лучший і робучий!” [226, 1924, 25 червня].

Осип Назарук рішуче виступав проти „кирині” щодо централізації та утворення сильної січової організації. Йй він протиставляв критику, бо остання тоді добра, коли вона „... 1) оперта на знання обставин і високій освіті; 2) коли критик

має добру волю поправити зло; 3) коли має життєвий досвід і на його основі показує, що змінити і якими способами змінити” [226, 1924, 10 липня].

Референт бачив Січову організацію непартійною, а її метою „... вперше получить розкидані маси українського народу – на цілім світі...” [226, 1924, 10 липня]. Це завдання, на думку виступаючого, не могла виконати ні жодна партія, ні якась економічна організація. Тільки Січ, на його думку, могла виконати це завдання, бо „... 1) вона організація загальнонаціональна; 2) бо вона має вже від віків знане ім'я – знане всему народови навіть у найглибших масах” [226, 1924, 10 липня].

Водночас О.Назарук вбачав у Січі організацію, яка мала би творити „основу, підвалину для можливости доброго розвитку „політики” взагалі. (...). Але се не значить, що Січ має займатися партійною політикою. Бо „партія” се організація частини, а Січ се організація всего народа. Січ має підперати те, що стоїть над усіма партіями, що конечне для життя і розвитку цілої нашої нації. А се єсть – дисципліна і те, що її олецитворяє: Одна Державна влада Українців, без котрої ми як нарід перестанемо існувати, а станемо гноєм для наїздників!” [226, 1924, 10 липня].

Торкнувся О.Назарук ще одної болючої справи – відносин з „Об'єднанням”, із яким довгий час велася боротьба. Він закликав до єдності, забути всі непорозуміння, бо „коли нема традиції, порозуміння і привички до того, щоб разом іти і разом мати звернену кудись думку, – тоді як настане потреба спільного виступу, зачинається – фермент, сварня, замішання” [225, 1924, 20 липня].

Пристаючи до аналізу політичних справ українського народу в Європі, Осип Назарук ствердив, що „... неспокійні часи в Європі щойно зачалися. Ціла Європа ще довго буде проковтувати те, що наварила!” [225, 1924, 15 серпня]. На його думку, українська земля була окупована в основному двома силами: Польщею й Росією. Різко виступаючи проти тих, хто вбачав в Наддніпрянщині українську державність, він підкреслював: „Ми не маємо ніде своєї держави, бо на Великій Україні так само рішає воля Москви, як у Західній Україні рішає воля Польщі. Ніякої засадничої ріжниці в обидвох тих окупаціях нема” [225, 1924, 15 серпня].

Аналізуючи справи церкви і ставлення до неї Січової організації, О.Назарук підкреслював її значення в історії народу: „Церква – се інституція для справ моралі, форми й душі, у якій політика може бути дуже різноманітна; від будууючої аж до руйнуючої” [225, 1924, 1 вересня]. Він закликав Січові організації не воювати проти церкви, адже вона „лучить тут наш народ, гуртує його, виховує до жертвенности постійної, на довгу мету обчисленої” [225, 1924, 1 вересня].

Він виступив проти боротьби між церквами, втягнення в неї простого народу. „Світські люде особливо не повинні мішатися у боротьбу між церквами, – підкреслював О.Назарук, – бо сим внесуть руїну в народ і відвернуть його увагу від потрібних річей, а звернуть до церковної ненависти, з якої вийде тільки руїна” [225, 1924, 1 вересня]. V Січовий з'їзд прийняв дев'ять резолюцій, які повністю відповідали основним ідеям реферату О. Назарука.

Січовий з'їзд вважав свідомими членами української нації тільки тих, хто постійно належав до українських організацій і постійно ніс „якийсь тягар для свого народа і своєї державности”. Всі інші, на думку з'їзду, – „се тільки етнографічний матеріал, се малороси або малополяки, які в боротьбі за українську державність не мають вартості активного чинника, навпаки – своєю байдужістю помагають окупантам держати в неволі українську землю і націю” [226, 1924, 10 червня].

З'їзд закликав усіх українців вступати до українських національних організацій, але єдиною організацією, що може об'єднати всіх українців без різниці віри і партії на всій земній кулі: і в Європі, і в Америці, і в Канаді, і в Бразилії, і в

Азії, з'їзд вважав Січову організацію [226, 1924, 10 червня]. „У справі державній” січовий з'їзд стояв на становищі самостійності української державності і, не розмірковуючи над формою її правління, вважав, що вся „українська земля знаходилась під окупацією чужих влад, а український народ знаходиться з ними в стані війни” [226, 1924, 10 червня].

З'їзд вважав за необхідне створити за кордоном державний центр, який би керував усіма українськими інституціями, організаціями й органами. Той центр мала би очолювати одна особа, а не комітет, „... бо комітети як правлячі тіла причиняються тільки до розкладу думки народу” [226, 1924, 10 червня]. Як дорадчі органи все ж повинні були утворитись комітети, які би представляли кожен з пошматованих частин українських земель. Члени цих комітетів мали б відповідати перед Начальником Центру. Фінансувати його мав увесь український народ, особливо американська еміграція правильним національно-державним податком [226, 1924, 10 червня].

З'їзд затвердив редактором органу Січової організації Осипа Назарука. Він вважав пресу головним „засобом ширення і утретомовання ідеї і організації” [226, 1924, 10 червня]. Найближчий референдум мав би скасувати передплату і встановити таку оплату, щоб з неї можна було утримувати Січову організацію і видавати орган. Відповідно до ухвал з'їзду, були внесені зміни до існуючого на той час статуту.

П'ятий січовий з'їзд – це подія, що, на думку О.Назарука, була переломною не тільки для Січової Організації, адже на ньому думка українського народу кардинально змінилась: „До сеї пори бігала вона по мочарах і багнах внутрішньої гризні. На сім з'їзді вийшла вона на твердий гостинець дисципліни й єдності. Вийшла разом з'єдинена думка українського робітництва й інтелігенції” [226, 1924, 10 червня].

Осип Назарук підкреслював, що під час з'їзду ніхто не сподівався, що „наш народ аж так переріс анархію. Ніхто не сподівався, щоби представники нашого робітництва так скоро оцінили правду” [226, 1924, 10 червня].

10 липня 1924 р. в Чикаго відбулась нарада представників 22 організацій, що знаходилися в цьому місті у справі „Об'єднання” за участю голови „Об'єднання” Л.Мишуги. Її відкрив головний Отаман Січей д-р С.Гриневецький, який заявив, що „П'ятий січовий з'їзд дав мені уповноваження переговорювати з „Об'єднанням” і залагодити остаточно справу порозуміння Січей з тою організацією” [226, 1924, 20 липня]. Він нагадав, що з'їзд ухвалив потребу одного фронту, але була потреба в практичній реалізації цього рішення.

Представник „Об'єднання” др. Л.Мишуга у своєму виступі дав високу оцінку ухвалам V Січового з'їзду, який „... став на становищі, що лучність і оден фронт конечні” [226, 1924, 20 липня]. Він виступив з ідеєю необхідності ведення активної закордонної пропаганди української справи: „Не говорю про відновлення дипломатії, але про звичайну пропаганду, яку веде кождий нарід за кордоном; навіть малі племена” [226, 1924, 20 липня]. На нараді після виступу представника „Об'єднання” взяли слово д-р. Гриневецький, гол. секретар Мусійчук, сотник Шкраба, Ткачук, О.Тарнавський.

Головний Отаман попросив О.Назарука як політичного референта Січової організації викласти свої погляди. Останній визначив три найважливіші справи, які необхідно якнайшвидше вирішити: 1) справа „Об'єднання”; 2) справа політичної акції; 3) справа податку. Про першу справу він відверто висловився на січовому з'їзді. Щодо політичної акції, то вважав її потрібною „з тим, що треба вже раз спробувати серйозно поставити ту акцію на засаді соборности, хоч тепер се ще не

підготоване. Галичина мусить змагати під одну свою владу разом з Великою Україною, бо се тільки є частинка України” [226, 1924, 20 липня]. Осип Назарук вважав, що і „акцію за податком треба пустити в рух” [226, 1924, 20 липня].

Збори представників 22 організацій Чикаго та околиці 10 липня 1924 р. ухвалили, що „... знов постав час вести збірну політичну пропаганду за кордоном, а тут повести агітацію за матеріальною допомогою для переведення тої пропаганди” [226, 1924, 20 липня]. Так само всі висловились за збір податку і надходження його до „Об’єднання”, бо „ситуація так змінилася, що засипляти справи не вільно” [226, 1924, 20 липня].

Важливим здобутком, який можна вважати заслугою О. Назарука, була злука Канадійської організації Січових Стрільців із Січовою організацією США та прийняття першою всіх ухвал V-го січового з’їзду. Переговори обох січових організацій відбулися 2-3 вересня 1924 р. у Детройті. Січову Організацію США на них представляли головний отаман Степан Гриневецький і редактор січового органу Осип Назарук, а Канадську організацію січових стрільців – головний старшина Володимир Босий. Після успішних переговорів злука була реалізована у вересні-жовтні 1924 р. та прийнята до повідомлення 2 листопада 1924 р. головним отаманом С. Гриневецьким.

20 листопада 1924 р. „Січ” опублікувала „Заклик Головного Отамана”, підписаний Центральними Екзекутивами “Січей” у Злучених Державах Америки й Канаді. 16 листопада цього року, розмірковуючи над долею українців та державності, Головний Отаман, посилаючись на ухвали V січового з’їзду (31.05 1924 р.) та III Конгресу „Об’єднання” (28.X.1924 р.), висловив думку, що „на чолі української Держави повинен стояти Гетьман, як представник традиційної влади української землі” [225, 1924, 10 листопада]. І цим гетьманом повинен бути Павло Скоропадський. Головний Отаман звернувся до представників українських урядів, щоб вони не виступали проти „легального Гетьмана України”. Так само він звернувся до краєвих політичних партій з тим, щоб вони визнали легального Гетьмана України ради заведення ладу і порядку в хаосі ...” [225, 1924, 10 листопада].

Аналіз цього заклику Головного Отамана Степана Гриневецького свідчить, що над текстом дуже сумлінно попрацював Осип Назарук. Власне сама ідея цього заклику вийшла з уст редактора „Січі”.

Осип Назарук вважав, що заклик Головного Отамана не забудеться з п’яти причин: 1) видав її представник гурту робітництва, організованого в Січі, яка 8 років працює під самостійницькою ідеєю народу; 2) повідомив „головну правду і науку всеї історії України. А та правда й наука говорить до нашого народу крізь століття: Ти український народі був великий і могутній тільки тоді, коли твоєю землею правив Оден” [225, 1924, 5 грудня]; 3) показана практична дорога до правди і державного життя; 4) правним гетьманом Соборної України проголошено Павла Скоропадського, „за котрого на наших очах була правдива Українська держава”; 5) писаний „не у краю Батьків, а за великим Морем-Океаном, між чужими людьми, у новій Батьківщині багатьох дітей нашого племені, котрі може ніколи не побачать вишневих садів України, ні шляхів, котрими йшли полки Гетьманські, ні святих кийвських гір і великих міцних будов і степів України – поневолених окупантами” [225, 1924, 5 грудня].

Після заклику Головного Отамана О. Назарук продовжував обґрунтовувати необхідність єдиновладдя на сторінках січового часопису. Болучими для нього були „переваюлайка і паплюження всіх і всего” в українському суспільстві. Виступаючи проти народовладдя, різних виборів, він аргументував потребу

єдиновладдя історичними аргументами: „Три рази мав український нарід свою державу – і все мав її лише тоді, коли признавав єдиновласте. Як тільки почав виступати проти своєї єдиної влади та вибирати „ліпших” голов держави, – зараз попадає в неволю” [225, 1924, 27 грудня].

Наприкінці 1924 р. відбулась гостра дискусія між п. М. Січинським і О. Назаруком перед українським фабричним робітництвом у Клівленді. „Січ” надрукувала лише відповіді О. Назарука на виступ п. М. Січинського. Насамперед, закиди п. М. Січинського О. Назарук назвав „кашею, кепсько помішаною з горохом і капустою” [225, 1925, 15 березня]. Малим виправданням для першого О. Назарук вважав факт, що п. Січинський у молодому віці виїхав з Галичини і не бачив України часів Першої світової війни та української революції.

Автор відповіді рішуче відкинув тезу М. Січинського про те, що дві України повстали зі злоби. Він вважав, що різні політичні, внутрішні й міжнародні, культурні, економічні та військові причини привели до утворення двох українських держав: „Окремішність ЗУНР мусіла бути обстоювана Галицьким Урядом, бо інакше Галичане були б формально затвердили відступлення Петлюрою свої землі – Польщі. Тепер хочемо єдності під одним Головою” [225, 1925, 15 березня].

Осип Назарук назвав неправдивими закиди про те, що він вислуговувався перед австрійським цісарем, адже саме австрійські власті на початку війни направили його до Талергофа. Заперечив також слова Січинського про те, що Галицький уряд робив для свого „бізнесу” політику і не давав землі селянам.

Захищаючи гетьманську ідею Січової організації, О. Назарук вважав її поступом до ладу і міцної держави. Торкаючись особи гетьмана, він відкинув тезу п. Січинського про те, що всі українські організації були проти гетьмана: „Проти нього були тільки клуби розполітикованих інтелігентів, з котрих багато амбітників хотіли самі „кермувати” військом і державою, хоч не вміли” [225, 1925, 15 березня].

О. Назарук визнавав, що з його спогадів виходило, нібито бунт проти Гетьмана „робив вражінне національного повстання”. Але далі він підкреслював, що „яке ж інакше вражінне міг робити той бунт, у котрім з нерозваги взяло участь багато тамошних інтелігентів, газетярів і письменників, котрі потягнули за собою темну масу, причім провідники бунту ні слова не сказали Галичанам, що роблять той бунт у порозумінню з московськими большевиками! Чи ж Ви можете повірити в те, що хоч оден Галичанин „був би сей бунт уважав „національним”, якби знав одно слово правди: „змова з чужою владою!” [225, 1925, 15 березня].

Щодо листа до д-ра Є. Петрушевича, то його „викрали, в дечім сфальшували й так дали оповістити”, хоча він не був призначений до друку [225, 1925, 15 березня].

Підсумовуючи дискусію, О. Назарук підкреслював: „Дебата з Січинським пішла теж знаменито: я не знав, що „Оборона України” має аж такий хаос в головах своїх провідників, хоч читав часом їх орган „Українську Громаду”. Робітництво кричало Січинському „ганьба і питало: „Кажете, що все зле, ну, а що ж добре?” [192, с. 260]

„Новий час” 11 грудня 1924 р. помістив статтю, в якій звинуватив і Січову організацію, і О. Назарука у веденні пропаганди проти допомоги краєві, Рідній Школі, „Просвіті”. Січові організації обурились з приводу такої публікації, рішуче відкинули всі закиди. Тома Кошіль, отаман I кур. IV Округи і Селим Лебедь, писар I куреня 4 округи у листі до редактора „Нового часу” підкреслювали: „А що Др О. Назарук, переїхав чимало світа, розглянувся, то й зрозумів. Змінив свої погляди, тому що конечність вимагає. Хиба ж по Вашому, як залізлося в грязюку, то вже й тихо сидіти? Яка ж то гарна орієнтація у Вас!” [225, 1925, 25 січня]. Автори листа

оптимістично зазначали, що „нарід мусить вилізти з тої поганої політики, яка розвалила державу та ще валить долю українського народу” [225, 1925, 25 січня].

„Український прапор” передрукував статтю з „Нового часу”. „Чи пани Президенти помилилися?” – так називалась стаття-відповідь. Говорячи про наслідки ліквідації гетьманського уряду, О. Назарук полемізував із думками про те, що тоді „Наші президенти помилилися”. Таку думку він вважав неправдою: „...вони в будівництві держави не могли помилитися, бо вони взагалі до тої роботи не надавалися. Вони не знали ні військових, ні державно-адміністративних справ” [225, 1925, 15 марта]. О. Назарук підкреслював, що на президентів „не кидаємо каменем”, і висловлював готовність: а) надати допомогу тому, хто „не зрікся прав до своєї землі на користь ворога, а додому вертати не може”; б) визнати їм титули „бувших президентів”. Автор ставить тільки одну умову: „Не удавайте далі, що Ви ще є президентами...”. Подякувавши за всі їхні старання, Назарук зазначав: „... А тепер – хто з Вас газетяр, нехай пише газету, хто адвокат, нехай іде чесно рахувати гроші, за мішочки з кавою і цукром. Все те – робота чесна й нікого не принижує так само, як усяка інша праця” [225, 1925, 15 марта].

Наприкінці грудня 1924 р. Осип Назарук виїхав у Клівленд (Огайо) для прочитання лекцій і захворів на грип. Хвороба дала можливість ще раз поспілкуватись за допомогою листів із В. Липинським.

Із прикрістю О. Назарук констатував тут „розвал” громадсько-політичного життя, особливо релігійного. Із жалем писав про те, що провідники гетьманської „Січі” не мали: а) теорії в тій (релігійній) справі, б) а хто й має свою, то не має ґрунту для розвинення своєї цивільної відваги, щоб сказати: „Се зле, бо: а) се розвал, б) заміна луччою, тривкішою – слабшим”. І ми стоїмо „неутрально”. Така програма „Січ” [192, с. 254].

Для Осипа Назарука стало зрозумілим, що в цих умовах дуже допомогти може Церква – „підставою й підоймою до ратунку може бути лиш релігія й Церква” [192, с. 256]. Своїми роздумами він поділився з В. Липинським щодо опублікованого в „Січі” „Отченашу” і присяги Гетьманові. О. Назарук відстоював думку, що не потрібно викидати „Отченашу” із віддрукованого „Заклику” Гетьмана. Він, за порадою І. Боберського, вважав за необхідне творити міф-легенду про Гетьмана і його рід як династію. Легенда ця мала виглядати так: „Коли наші бунтом повалили Гетьмана і він виїхав за кордон, а з ним виїхала доля всієї України – тоді наші скитальці молилися на далекій чужині Господньою молитвою і присягали нею, що вже будуть вірні. Даліше та легенда буде розвиватися відповідно до того, чи сей Гетьман верне в Київ, чи його син, або внук. Відповідно до того уробиться в масах легенда про довготу кари й покути за безголов'я, яке ми бунтом своїм спричинили” [192, с. 258].

У статті „Біда й організація” Осип Назарук роздумував над місією української інтелігенції. В її діяльності він вбачав три „головні блуди”: 1) „вона не давала тому народови доброго прикладу в підпиранні своїх організацій”; 2) „вона все впирає в той народ, що він невольницький”; 3) „...се їх терте між собою й вічна критика, пуста, бо пуста!” [225, 1925, 7 марта].

Оригінальним було бачення історії української державності Осипом Назаруком (очевидно, багато думок запозичено у Липинського), яке він пропагував на сторінках „Січі”. Він вважав, що українці тричі мали свою державу: 1) за князівських часів; 2) гетьмана Богдана Хмельницького; 3) гетьмана П. Скоропадського. На його думку, „наука з цілої Української історії така, що наш нарід мав державу тільки тоді, коли правив Оден, що свою державу три рази

завалили ми самі – через нав'язування з чужими окупантами, через бунт і через вибори” [225, 1925, 25 січня].

Осип Назарук на початку 1925 р. вважав, що тоді лише наївні люди вірили, що радянською Україною править харківський „уряд”. Загал уже знає, що той „уряд” – се тільки караван і поштурковиско. Але чие поштурковиско? Очевидно – Москви. Але хто править Москвою? Дехто думає, що Москвою й Україною править комуністична партія, дехто знов думає, що червона армія”. У своїх роздумах він дійшов висновку, що в Росії і в Україні реальну владу мало Державне Політичне Управління, яке очолював в Москві Ф. Держинський [225, 1925, 21 лютого].

О. Назарук рішуче відкидав думки типу „Що ми на еміграції годні зробити? Таж ми відірвані від своєї землі і свого народу! За його переконанням, такі голоси зневіри не мали ніякого оправдання, бо „нарід се оден організм – все одно, де той нарід живе і куди розкинула його доля” [225, 1925, 1 травня].

Він вважав, що „виборами” ніякого тривкого державницького центру ніколи не утвориться, бо „практика показала нам, що наші руїтники, які удають, що „люблять народ”, не мають ні знання, ні розуміння державного діла, ні волі, ні енергії, ні нахилу до дисципліни, – тільки зарозумілість. Гонори й честилюбство – ось увесь зміст їх змагань” [225, 1925, 1 мая].

За такої ситуації він рекомендував „скинути пиху з серця й підчинитися Одному, правному Гетьманови України. Правний наш Гетьман тому, бо Він Сам уже правив Україною і Його Предок правив нею та в найтяжшій часі удержав українську державність, поки таки ми самі її не завалили – вічним бажанням „лучшого” [225, 1925, 1 мая].

Зі всіх політичних орієнтацій він вважав „тільки дві дороги послідовні: або визнати Апфельбавма як представника чужої влади чужих, – або свого правного Гетьмана. Все инше – се безвиглядна блуканина думок” [225, 1925, 1 мая]. Зрозуміло, що він закликав поповнювати гетьманську організацію, оскільки „се шлях до поконання хаосу, який уже довго кипить і з упадком якого побачимо можливість єдності і здобуття своєї держави” [225, 1925, 1 мая].

Дуже обережно і поступово нав'язувалась гетьманська ідея. Лише 15 травня 1925 р. на сторінках січового часопису з'явилась стаття „Гетьман Павло і Рід Його”. Висвітливши історію роду Скоропадських, життєвий шлях Павла Скоропадського, О. Назарук підкреслив його заслуги в період української революції. Зрозуміло, що не обійшлося без заклику до організації під гетьманським прапором: „Є тільки одна Україна, а представник її оден – правний Гетьман!” [225, 1925, 15 травня].

Прикладом для українців, на думку О. Назарука, міг слугувати факт обрання німецьким народом 78-річного генерала Павла Гінденбурга, якому присвячена стаття поруч із вище названою [225, 1925, 15 травня].

1 липня 1925 р. „Січ” опублікувала проект нового статуту відповідно до постанов V з'їзду „про централізацію думки, дисципліни й майна”. Проект статуту – це результат довгої і важкої праці двох Січових Централей: канадійської та американської. Цей статут мав би дати можливість працювати тим, „котрі вже не хочуть довше бабраться в болоті сварень і хаосу ...” [225, 1925, 1 липня].

О. Назарук став прихильником гетьманського руху. У статті „Що таке фанатизм? або: про те коли буде Українська держава” він підкреслював: „Шкода часу і гроша, шкода кожного слова на вічу і кожної стрічки в газеті на пустий крик: „Хочемо України!”. Бо ніякої України не буде без правної Голови, без традиційного Гетьмана. Його мусять підперти фанатичні організації з глибин народу, бо інакше

замість України будуть фільварки „Апфельбавна і К^о, або чужа кольонія” [225, 1925, 1 липня].

20 серпня 1925 р. „Січ” опублікувала відозву Центральної Управи об’єднаних Гетьманських Організацій в Європі, підписану відомим діячем із Наддніпрянщини інженером Шелестом. У ній відкидались напади з боку ворогів України на гетьмана П. Скоропадського та пояснювалась позиція про розмах їх діяльності [225, 1925, 20 серпня].

Осип Назарук вважав, що найсильнішу ідеологію творення дав українській нації учений з Великої України В’ячеслав Липинський. Вона описана в книжках видавництва „Хліборобська Україна”: „В розумній і чистій ідеології Липинського Україна знайшла себе, свою думку, свій розум і свою ціль – ідею” [225, 1925, 1 вересня].

„Січ” підтримувала і пропагувала віденську „Хліборобську Україну”, яка „освітлює глибоко і правдиво всю минушість і теперішність українського народу та показує шляхи і способи, якими треба змагати до своєї держави” [225, 1925, 25 січня].

О. Назарук у статті „Що таке восприїмчивість? Або: про таємницю всякої суспільної науки й організації” розв’язував проблему: чому „...люди не переймають науки цілком, або переймають за слабо?” [225, 1925, 1 вересня]. Він назвав чотири причини цього явища: 1) брак розуму; 2) сприту; 3) нестачу довір’я до свого Проводу; 4) нестачу волі. Останню він вважав найбільшим недоліком українців.

О. Назарук підкреслював: „Щоб послідовно переходити який-небудь шлях думки, треба вміти застановитися й думати і треба здобути собі якийсь світогляд” [225, 1925, 1 вересня]. Автор стверджував, що світогляд, який починається думкою „Бога нема” – не може довести до ніякого бідовання, бо се світогляд негативний (руйнуючий). Коли „Бога нема”, тоді я, людина, се найвисша істота. А коли так, то мені, як найвисшій істоті, належить всякі почести, і вигідне прекрасне життє! Коли „Бога нема”, то й обов’язку нема. Тоді людина, як навіть вступає до організації й береться до якоїсь публічної праці, – то робить се для самозадоволення і здобуття почести для своєї особи. А коли нема того, то я виступаю і кажу, що „всі злодії – тільки я добрий” і „не варта” нічого робити. Гордість, пиша, честилюбство – нищать усяку можливість праці. Гордість не щезне без релігійного світогляду – ніколи” [225, 1925, 1 вересня].

Саме у відсутності релігійного світогляду він вбачав „...жерело знеохочення, кирині, критикоманії і взаємної ненависти. Тут причина того, що верства людей, які втратили віру в найвисше єство – видає таку масу „панів президентів”, котрі нічого не годні збудувати” [225, 1925, 1 вересня]. Тому він повністю поділяв слова мислителя Ферстера: „Не здобудеш ніколи внутрішньої культури без віри в Бога...”.

Осип Назарук відзначав нездатність зрозуміти суть цієї справи більшістю української інтелігенції, що виховувалась на атеїстичних брошурах М. Драгоманова, М. Павлика, К. Трильовського: „Вона стала тому гниючою, розкладовою верствою – і той розклад внесла в нарід тай навіть у церкву й духовенство! Наслідок того був і є – страшний хаос, зламанне внутрішньої волі до збірного діла” [225, 1925, 1 вересня].

На початку 1926 р. О. Назарук переїхав до Філадельфії і очолив редакцію газети „Америка” – органу „Провидіння”. У Філадельфії Осип Назарук налагодив добрий контакт з українським духовенством (зокрема з місцевим єпископом Костянтином Богачевським, який під впливом новоприбульця вже після кількох

місяців став поділяти ідеї гетьманства-монархізму), отримав помешкання у семінарії. Місцевий клір він розглядав своїм номінальним союзником, хоч і не завжди надійним, пізніше критикуючи місцеве духовенство як групу, де більшість становили безпринципні, корисливі прагматики, а „порядні” священники були елементом пасивним, не здатним до дії [192, с. 387]. Важко складались відносини з редакцією та громадськістю, „народом” чи „народовластем”, як називає її О. Назарук: як редакторіві йому тричі на тиждень, самотужки, доводилося видавати газету, оскільки на збільшення штату діаспора у зв’язку з фінансовими труднощами не була в змозі виділити кошти. Про напруженість стосунків та взаємне недовір’я між редакцією й друкарнею з одного боку та редактором з іншого свідчить пересторога Осипа Назарука в одному з листів до В. Липинського – не відсилати кореспонденції на адресу редакції: „Тут чекають на листи” [192, с. 379, с. 390]. Прикладом може слугувати неприязнь адміністратора-менеджера „Америки” Кирилюка, який був ідейно ворожий йому. За характеристикою О. Назарука, був у порозумінні з „ріжними елементами хаосу” (Я.Чиж, Цеглинський та М. Січинський), а невдовзі в опозиції до редактора опинились навіть складачі газети. Усі справи, зокрема і редакційні, знаходились у віданні зборів громадськості – т.зв. Екзекутиви і Головної Управи. На думку редактора „Америки” особливо не зважали – він на засіданнях Екзекутиви мав дорадчий голос і міг сподіватися лише на підтримку священників, які входили до її складу і водночас були змушені зважати на волю єпископа [192, с. 383].

Із перших днів свого побуту в редакції „Америки” О. Назарук намагався активно втілювати свої прагнення: на засіданні католицького асекураційного товариства „Провидіння” домогся фінансування для двох постійних кореспондентів у Європі, якими планувалося зробити д-ра Панейка та Ципріяновича [192, с. 379]. Однак невдовзі, коли стосунки з урядовцями „Провидіння”, особливо зі світськими, погіршились (останні навіть пробували заперечувати існування данної ухвали), певний час О. Назарукові доводилося відсилати гонорари зі своєї платні. З листів О. Назарука до В.Липинського проглядається далекоглядний план поступового перетворення „Америки” в орган пропаганди клерикальних та гетьманських ідей, про що свідчать деякі висловлювання: „Не здивуйтесь, що ми в централі рішилися брати „Америку” (...), діло в тім, що Єпископ задепешував, що „народовласте” обсадить „Америку”, коли зараз не приїду...” [192, с. 381, с. 385].

Концепцію газети нового редактора „Америки” українська громадськість США зустріла по-різному – поряд з позитивними відгуками мало місце й протистояння, наприклад, з боку органу Українського Робітничого Союзу „Народної Волі” та щоденника „Свобода” [192, с. 380-381].

Вже у першому номері „Америки” О.Назарук анонсував свої клерикальні уподобання, акцентуючи на ролі духовних організацій. Через місяць перебування на новому місці він розпочав читати лекції, відвідував засідання округи „Січі”. Як безпосередньо пов’язаний у минулому з діяльністю цієї організації (та її періодичного органу) у Чикаго, намагався надавати всебічну підтримку місцевому осередку, цікавився її поточною діяльністю, проводив агітацію на її користь, став активним дописувачем (і певний час, вірогідно, навіть редактором) місцевого друкованого органу Січової організації. Клерикальні погляди та прогетьманські симпатії спричинились до неприязного ставлення більшості канадійських українців до особи редактора „Америки”. Так, д-р Л. Мишуга, який на спочатку в приватних розмовах підтримував погляди О.Назарука, згодом уже полемізував із ним на публічному рівні. Логічно, що невдовзі обидва посварились, розпочалось їх активне протистояння: О. Назарук вважав Л. Мишугу причетним до свого цькування у

редакції газети, мав наміри розпочати кампанію проти нового опонента, навіть вигадав термін „мишуґізм” для характеристики діяльності не лише Л. Мишуґи, але й більшості українських суспільно-політичних діячів, близьких за поглядами останньому [192, с. 398].

Подібний конфлікт мав місце з Я.Чижем, якому О.Назарук закидав анархістські настрої. Той у відповідь у „Народній Волі” назвав Назарука „поляком”, очевидно, натякаючи на примирливий тон публікацій останнього щодо Польщі. Антагоністична позиція О. Назарука (яку він загалом означував як невідтримку „народовластя”) виявилась і у підтримці єпископа (який активно конфліктував з громадськістю) в питанні впровадження римського календаря у життя канадійських українців. У відповідь на початку травня 1926 р. цілий відділ „Провидіння” повернув надісланий їм номер „Америки”; О.Назарукові та єпископові неодноразово анонімно погрожували смертю. Причину такого становища О. Назарук вбачав у поширенні популістських гасел: „Тяжко покутуємо із-за того, що так довго у нас годовано масу дурнуватими вигуками про народ”, – а з причини цього вбачав потребу розумної полеміки з ідеями Т. Шевченка, М. Драгоманова, І. Франка, К. Трильовського [192, с. 387]. Так полеміка (у спілці з єпископом) з ідеями І.Франка спричинилась до негативного резонансу серед українського середовища Сполучених Штатів [192, с. 400].

Уже на другий місяць перебування на редакторській посаді О. Назарук був змушений визнати непевність своїх позицій, неможливість тут достатньою мірою проводити пропаганду своїх ідей. Не завжди вдавалось йому схилити терези громадської думки на свою користь, як він називав це – „вигравати баталію з хаосом”. У липні 1926 року йому залишалось лише констатувати – „ненависть до мене повна” [192, с. 393].

Наприкінці червня 1926 р. О. Назарук побував у Чикаго, де взяв участь в обговоренні різних внутрішньоорганізаційних проблем „Січі” [192, с. 390-392].

З плином часу О. Назарукові доводилось здійснювати все більший обсяг роботи. До видання „Америки”, писання статей до „Січі” у вересні 1926 р. додалось редагування календаря „Провидіння”, а з часом і ряд дрібніших справ: корегування (у гетьманському дусі – Л. Б.) статей „Канадійського фермера”, корегування календаря сиротинця, поїздки у публічних справах [192, с. 398-400].

31 січня 1927 року на засіданні управи „Провидіння” без видимих конкретних звинувачень О. Назарука усунули з редакції „Америки”, формально аргументуючи рішення невдоволенням „народа”. Уже екс-редактор, мабуть, на хвилі образи підсумував своє враження про тутешню українську громаду: „Суспільність еміграційна – хора... Вона в конвульсіях” [192, с. 402]. Після того, як звістка про звільнення редактора „Америки” стала відома ширшому загалу, д-р С. Гриневецький, діяч січового руху, запропонував О. Назарукові повернутись до Чикаго. Д-р В. Бачинський з Галичини пропонував співробітництво у формованому ним органі. Спонукав залишитись у США задля продовження пропаганди монархістських ідей і В. Липинський.

Без жодних перепон генеральне консульство Польської держави у США погодилось видати О. Назарукові паспорт для повернення до Галичини. Бажання повернутись на батьківщину мало в основі, найімовірніше, дві причини – відчуття неможливості подальшої роботи в еміграційному середовищі, гостра відраза до нього і причина суто особистого характеру – у Львові в О. Назарука підростав син, якого він не бачив з часу народження.

Останні місяці свого перебування у Штатах О.Назарук переважно присвячував дрібнішим справам у різних періодичних органах та громадських

організаціях, зустрічам, листуванню. Єдиною подією більшого масштабу для О. Назарука виявився Січовий З'їзд у Дітройті, що відбувся на початку липня 1927 року [192, с. 418-419]. 21 липня 1927 р. О. Назарук назавжди покинув США.

Отже, перебування в Канаді та США спричинилось до світоглядної еволюції О. Назарука: від радикалізму, республіканізму до консерватизму і монархізму. Основними факторами світоглядного зламу були: 1) невдачі возвольних змагань 1917-1923 рр.; 2) агресивна міжпартійна боротьба першої половини 1920-х рр. у Західній Україні та в українському еміграційному середовищі; 3) захоплення ідеями В. Липинського – історика, політичного мислителя, основоположника та лідера консервативно-монархічного руху; 4) релігійна боротьба в еміграції у Канаді та США. Якщо у Канаді О. Назарук ще не сприйняв ідеології В. Липинського, то у США він з великим ентузіазмом розпочав роботу щодо переходу „Січової Організації Українців у Злучених Державах Америки” на гетьманську платформу. У травні 1924 року у „Січі” прийняли новий статут, запропонований О. Назаруком, в якому ліквідовувалась виборність керівництва, всю владу зосереджено в руках провідника, визнано П. Скоропадського законним гетьманом-монархом України. Від захоплення М. Драгомановим, І. Франком не залишилось сліду.

Клерикальні, католицькі нахили у О. Назарука скріпилися, коли він у 1926 р. очолив редакцію католицького органу „Америка” та став прихильником єпископа Богачевського. У Назаруковому розумінні, гетьманська політична концепція та інтегральний католицизм себе взаємно гармонійно доповнювали. Пізніше, у 1936 р., Назарук, згадуючи свій світоглядний злам, напише: „... вернувся до краю зовсім інший чоловік: віруючий в Бога, католик, противник радикалізму і соціалізму, консерватист” [129, с. 21].

РОЗДІЛ V **ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ** **В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ (1927-1939 рр.)**

5.1. Завершення світоглядної еволюції до католицького консерватизму

У серпні 1927 р. після дев'ятирічної відсутності О. Назарук опинився у Львові. Польська служба безпеки взяла колишнього міністра урядів УНР і ЗУНР під негласний нагляд, тому пильно стежила за його переміщенням. Однак побоювання О. Назарука перед можливими репресіями з боку властей за його минулу діяльність в часи революції не справдилися, і він зміг спокійно оселитися в помешканні свого тестя на вулиці Підвалля, 7, де мешкала дружина з сином. Взаємини з дружиною, які за час розлуки дещо ускладнилися, щасливо врегулювалися. Нарешті в його житті настала смуга осілості, що протривала аж до втечі із зайнятого Червоною

армією Львова на початку жовтня 1939 р. Це був найплототворніший час у громадсько-політичній і творчій діяльності О. Назарука. Звичне суспільно-політичне та й, мабуть, природне середовище створювало для цього сприятливе тло.

Успішно вирішилася і справа його працевлаштування. На пропозицію Товариства безженних священників імені Св. Йосафата О. Назарук з січня 1928 р. очолив редакцію католицького тижневика „Нова зоря”. Видання фінансували станіславський єпископ Григорій Хомишин і перемиський єпископ Йосафат Коциловський. Після того, як останній незабаром відійшов від справ видавництва, єдиним опікуном газети упродовж усього часу її існування залишався Г. Хомишин („Нова зоря” виходила з 1926 р. під редакторством ректора греко-католицької духовної семінарії, а потім ігумена Львівського василіанського монастиря о. Т. Галущинського – людини високого інтелекту, авторитетного церковного та громадського діяча. Але Т. Галущинський не був професійним журналістом, що не могло не позначитися на виданні газети).

Із приходом Назарука в редакцію її праця була поставлена на фахову основу. В церковних справах новий головний редактор намагався дотримуватися обраного групою Г. Хомишина прозахідного курсу, радячись при потребі з єпископом або з о. Т. Галущинським. Зате в політичних справах Назарук мав майже необмежену свободу, хоча в окремі моменти при визначенні позиції газети з принципових питань консультувався з Г. Хомишиним. Не раз єпископ сам втручався у редакційні справи, висловлюючи побажання чи навіть претензії головному редакторові щодо змісту тих чи інших публікацій, або й давав рекомендації: на яку тему і яким способом газеті слід виступити. Такі контакти підтримувалися, як правило, за посередництвом ректора Станіславської семінарії о. Авксентія Бойчука, довіреної особи єпископа, або й шляхом листування між Г. Хомишиним і О. Назаруком. Часто бувало, що думки покровителя „Нової Зорі” суперечили політичній позиції головного редактора, і тоді останній брався переконувати єпископа у її правильності. Не завжди О. Назарукові це вдавалося, тоді його відносини з Г. Хомишиним ускладнювалися.

Вважаємо, саме це він мав на увазі, коли в листі до товариша шкільних літ В. Панейка у квітні 1933 р. писав: „Треба тягнути поки можна. Коби лиш було де працювати, бо тут, де працюю, конфлікт на тлі різниці поглядів цілком, можливий” [65, арк. 20]. Але до відкритого конфлікту не дійшло.

Співпраця двох видатних людей протривала аж до Другої світової війни. Попри згадані колізії єпископ високо цінував професіоналізм і організаторський хист О. Назарука, імпонували йому й суспільно-політичні погляди останнього. Зрештою, ця оцінка виявлялася у високій платні, яку одержував О. Назарук за свою працю в газеті, чим не могла похвалитися більшість редакторів тодішніх українських газет. Він і не приховував, що фінансовий бік справи відіграє у його співпраці з Г. Хомишиним далеко не останню роль. Під час зустрічей з колегами-редакторами, коли мова заходила про те, якими способами можна б побільшити число передплатників, О. Назарук напівжартома заявляв: „Мені не треба побільшувати число передплатників, бо я маю одного, але доброго”. Мав, звичайно, на увазі покровителя редагованої ним газети – Станіславського єпископа [398, с. 58].

„Нова Зоря” була справжнім дітищем О. Назарука. Він запровадив нові рубрики, запрошуючи до участі в них відомих церковних діячів, політиків та науковців. Серед постійних авторів газети були С. Томашівський, Т. Коструба, І. Кривецький, Т. Галущинський. У ній публікувалися представники польських

громадсько-політичних кіл. Слід, зокрема, відзначити статті на тему польсько-українських взаємин званого українофіла графа Станіслава Лося, про якого мова йтиме трохи далі.

Рушієм видання був, безумовно, головний редактор. Окрім редакторських обов'язків він виконував величезний обсяг суто журналістської праці: майже у кожному числі газети друкувалися його статті, нариси, огляди преси, хроніка подій тощо. „Моя ситуація в „Новій зорі” нелегка, – скаржився О. Назарук в листі до А. Бойчука 27 січня 1937 р. – Майже до кожного числа мушу дати найменше одну статтю, а буває що даю і дві і три” [76, арк. 93]. Поряд із невеликими за обсягом статтями на актуальні теми він часто практикував публікацію великих матеріалів, які друкувалися на сторінках газети упродовж тривалого часу, а потім перевидавалися у вигляді окремих книжечок. Жанр і тематика публіцистики – найрізноманітніші. Продовжував працю і в галузі художньої прози. Так, у 1928-1929 рр. в „Новій Зорі” публікувалась повість О. Назарука „Роксоляна”, яка наступного року з'явилася окремим виданням.

О. Назарука і С. Томашівського єднала спільність поглядів на ситуацію в краю та перспективи розвитку українського політичного життя, зокрема, на роль у ньому консервативної течії. Обидва виношували плани політичної консолідації консерваторів і перетворення їх таким чином на впливову силу, яка б ефективно протидіяла експансії комунізму на західноукраїнські землі та успішно конкурувала з українськими лібералами, соціалістичними і крайніми націоналістичними середовищами. Два роки перед тим, у 1925 р., С.Томашівський уже робив спробу створення партії, яка б стояла на засадах консерватизму. Але спроба згуртування однодумців навколо часопису „Політика” закінчилася тоді безрезультатно. Гуртові явно бракувало досвідчених і енергійних організаторів. Тепер, з приїздом Назарука, ці плани ставали реальними.

Ініціативу виявив сам О. Назарук. Ще дорогою до Львова на початку серпня 1927 р. він зустрівся в Берліні з В. Липинським, членами гетьманського центру, а також з гетьманом П. Скоропадським. Інформація про перебування О. Назарука в Берліні походить від В. Липинського: „Ідучи з Америки до Європи, п. Назарук заїхав з початку серпня 1927 р. до Берліна. Будучи тоді вже тяжко хворий і знаючи дрібничковість п. Назарука щодо зовнішніх форм, я просив всіх Гетьманців в Берліні приймати його якнайкраще і це, по мірі емігрантської змоги, було зроблено. Єсть, однак люди, яким імponує тільки сила матеріальна. Цієї він серед наших кругів в Берліні не побачив і виїхав помітно розчарований” [321, с. LXVI]. І. Лисяк-Рудницький не погоджувався з інтерпретацією В. Липинського причин розчарування Назарука. Він припускав, що пригноблює враження на О. Назарука справила сама зустріч із важко хворим В. Липинським та певні розходження останнього із П. Скоропадським [321, с. LXVI]. Останній призначив О. Назарука референтом Гетьманської Управи в Галичині, вважаючи, що ця людина мала об'єднати і очолити монархічні організації в цьому краї. Але ознайомлення з ситуацією на місці, бесіди з провідниками УХО внесли певні корективи до його політичної платформи.

Ці зміни простежуються вже у рефераті, з яким О. Назарук виступив на засіданні означеної групи 23 вересня 1927 р. Основною ідеєю викладеного плану було створення партії. Досягнути мету передбачалося внаслідок тривалої праці в теоретичній та практично-організаційній ділянках. Першою з двох головних підвалин ідеології партії проголошувалася релігія та її організація – церква. „Річ ясна, – підкреслював О. Назарук, – що як група, яка має творити консервативний, постійний світогляд, стаємо на становищі католицької церкви не тільки з огляду на

се, що се наша церква (...), але й з огляду на її найвищу внутрішню вартість” [97, арк. 1]. Хоча він підтверджував свою вірність монархічній ідеї (основним світським теоретичним посібником створюваної організації пропонувалося зробити „фундаментальний твір Липинського”, тобто його „Листи до братів-хліборобів”), у рефераті було явно помітне зміщення акцентів у бік католицького клерикалізму.

Референт обстоював тезу про особливу роль Галичини як „резервуара” української державності. Торкаючись поточної української політики в умовах поверсальської Польщі, він виступав за відмову від тактики неґації, тобто протиставлення себе польській державі, що застосовувалась проводом найбільшої партії Західної України – Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО).

Цю думку він аргументував тим, що український рух зазнав поразки і далі продовження тактики максималізму та протистояння з державою означало б „доводити до цілковитого розторощення всякої можливості нашого скріплення” [97, арк. 1зв.]. Це, звичайно, не означало заклику до угоди з польським правлячим режимом, оскільки при існуючому стані національного політичного життя українці не могли претендувати на роль рівноправного партнера. Хоча, щоправда, не відкидалася можливість у майбутньому зміни взаємин з поляками. Але для цього, на думку Назарука, український національний рух повинен зміцніти, стати сильним і сконсолідованим. „Ми будемо представляти силу щойно тоді, коли у нас буде можливий провід, опертий на довіру організацій”, – підкреслював він.

На засіданні проводу УХО 24 листопада 1927 р. О. Назарук був обраний членом ЦК УХО [321, с. ХСV]. Ідея територіальної автономії, до якої дедалі більше схилилися ухисти, вимагала подальших кроків щодо її обґрунтування. Це спонукало Т. Галущинського виступити 30 січня 1928 р. ініціатором делегування до складу ЦК прихильника автономістичної концепції та гетьмансько-монархічних ідей доктора історії С. Томашівського та відомого громадського діяча й адвоката В. Охримовича [3, арк. 38].

Загалом, попри дедалі зростаючу популярність „Нової зорі”, УХО не користувалось успіхом в Західній Україні. На це впливала як „реальна політика” християнської організації, яка викликала досить негативну реакцію з боку значної частини української громадськості, так і фінансові проблеми та низький інтелектуальний рівень широкого загалу ухистів. У листі до В. Липинського від 5 грудня 1927 р. О. Назарук писав: „Тут у всіх органах нашого УХО... держать „нездар”, бо вони бідні, платять бідним (...). Стан страшний” [192, с. 427-428]. В іншому листі від 26 грудня 1927 р. він стверджував: „В ЦК УХО (...), крім о. Галущинського нема (...) ні одної індивідуальності” [192, с. 427-428].

Участь УХО у виборах до польського парламенту 1928 р. як союзника УНДО не консолідувала український політикум. Ще у липні 1926 р. єпископ Г. Хомишин закликав священників, членів УХО, формувати серед української громадськості опору ундистам. Назарукова „Нова зоря” також закликала саме їм „віддати свій голос (...), щоби недопустити хоча б своєю байдужістю до вибору іншої мети, з яких кожда (...) є ворогом Церкви” [218, 1928, 1 березня]. Однак відмова УНДО підтримати автономічні проекти УХО поглибила напруженість у їхніх взаєминах.

Спроба створення УНДО-м одноцілого національного фронту з УСРП, „Селянським союзом” та соціал-демократами викликала гостру критику з боку УХО. Налякані ймовірною консолідацією націонал-демократів з ворожими для УХО політичними силами, прихильники християнської організації виступили проти тих кандидатів, які тяжіли до атеїзму: „Обов'язком християнина, – писала „Нова зоря”, – є віддати свій голос на кандидата, що сам має християнський

світогляд та що у своїй посольській діяльності буде поступати по лінії інтересів католицької Церкви” [218, 1928. – 29 січня].

Після виборів боротьба між націонал-демократами та членами християнської організації розгорілася з новою силою. Ухисти звинувачували провід УНДО в тому, що „подобирав” у деяких округах таких головних кандидатів, що й ворог не міг би був дібрати до неї „лучших” [218, 1928, 11 березня].

Проте основним предметом протиріч стало питання парламентської діяльності українських політиків, тон, який задавало УНДО. Висуваючи гасло соборності та незалежності українських земель, ундисти відкидали автономічні проекти УХО. У свою чергу, ухисти сприймали розвиток українського національного життя тільки через призму постулатів „реальної політики”, тому сподівалися, що УПР буде „з самого початку своєї діяльності з цілою рішучістю (...) домагатися негайного виконання закону з 26 вересня 1922 р. про автономію теперішніх воєводств: Львівського, Тернопільського, Станіславського [218, 1928, 25 березня].

Важливу роль у дальшому формуванні постулатів „реальної політики” УХО стало надзвичайне засідання ЦК в травні 1928 р. Обговоривши найважливіші проблеми релігійно-церковного, національно-культурного, господарського та політичного життя, учасники засідання виробили проект політичної програми УХО. Завдяки значному впливу О. Назарука та С. Томашівського у проекті політичної програми ухисти висунули завдання „законними способами домагатися такої переміни в сучасній будові польської держави, щоб уся вище означена територія, згідно з її історичними традиціями та племінними, культурними і господарськими вимогами була перетворена в окрему державно-правну одиницю...” [100, арк.1].

Націонал-демократи відреагували досить негативно на автономічну політику УХО, яку ототожнювали з поступливістю щодо Польщі, а значить, в розумінні УНДО – зрадою власного народу. Тому в першій половині квітня 1928 р. ЦК УНДО направив ультимативного листа до Т. Галуцинського з вимогою „негайного повернення з угодового напрямку і припинення відповідної агітації в „Новій зорі” та „Правді” [103, арк. 9].

Редакція „Нової зорі” з приходом до неї О. Назарука стала головним осередком гуртування консерваторів і творення нової партії. Врешті восени 1930 р. підготовчі праці вступили у кінцеву стадію. 24 вересня у Львові відбулися збори групи світських та духовних осіб (всього – 20 осіб), на яких було прийнято рішення про заснування Української католицької народної партії (з травня 1932 р. стала іменуватися Українською народною обнотою). У жовтні 1930 р. оргкомітет УКНП оповістив „Програмову Заяву”, підготовлену О. Назаруком за участю В. Охримовича і Т. Галуцинського. Під час роботи над документом враховані теоретичні напрацювання і конкретні пропозиції С. Томашівського.

Новостворена партія базувала свою діяльність на засадах католицької віри і церкви, домагаючись повноти свободи для церкви, її впливу на виховання молоді та на громадську мораль. Засновники партії в принципі не відкидали права українців на власну державу, але не порушували цю проблему, оскільки не вважали її справою актуальної політики. Політичну лінію партії визначали, виходячи з реальностей. Центральні пункти програми стосувалися політики щодо польської держави. Декларуючи громадянську лояльність супроти держави, провідники УКНП вимагали водночас надання всім українським землям під Польщею статусу окремої державно-правної одиниці із забезпеченням її всіма потрібними органами публічної влади: законодавчої, адміністративної, судової, освітньої, господарської і військової.

Полемізуючи з опонентами, О. Назарук не раз підкреслював, що постулат територіальної автономії не означає переходу створюваної католицької партії на позиції угодовства. Хоча не можна відкидати, що в перші роки після повернення з-за океану він ще плекав якусь надію на можливість досягнення порозуміння з владою і частиною польського суспільства. З часом, спостерігаючи за політикою уряду та діями місцевої адміністрації і так званої "кресової суспільності", він переконався в утопічності таких сподівань. Автономістська ідея була радше політичним гаслом у програмі УКНП-УНО.

„Нова Зоря” стала неофіційним друкованим органом новоствореного угруповання. Після смерті С. Томашівського О. Назарук зосередив у своїх руках всю ідеологічну роботу партії. З-під його пера вийшов цикл статей, у яких викладено її ідеологічні підстави. Обґрунтуванню партійної платформи мало служити і послання єпископа Г. Хомишина, присвячене становищу українців у Польщі. Напевне, О. Назарук чимало спричинився до опрацювання даного документа, однак ця значна ідеологічна праця не знайшла адекватного підтвердження в організаційних справах. Не допомогли галицьким консерваторам великий досвід і здібності О. Назарука у цій галузі. І не було в тому його вини. У листі до Г. Хомишина 12 травня 1933 р. він так пояснював стан справ у партії: „...Під оглядом організаційним ми дуже слабкі, бо до організування народу треба живого слова, то значить треба промовця, котрий тим займався б. Я виїздити не міг з двох причин: 1) мав нелегкий обов'язок редакційний та 2) ще більша перешкода: в краю не було кому організувати для мене хоч би найпримітивнішу можливість сходити, просто ніхто тим не журився...” [68, арк. 12].

Звичайно, що певною перешкодою на шляху реалізації наміру Г. Хомишина та його оточення про створення католицької партії загальнокрайового значення стало заснування у жовтні 1930 р. під протекторатом митрополита Андрея Шептицького Українського католицького союзу (УКС). УКС, як суспільно-релігійна організація, гуртував духовенство і віруючих львівської єпархії, у політичному плані підтримував УНДО. Засновники УКНП вбачали в УКС конкуруючу організацію, але з огляду на високий авторитет її покровителя та з міркувань церковно-ієрархічної субординації не зважилися відкрито виступити проти неї і змушені були обмежити свою працю тереном двох єпархій – Станіславської та Перемишлянської. Але й тут процес творення нової партії йшов доволі мляво. Священики, що склали основу її, у більшості не відзначалися політичною активністю. При цьому в УКНП від самого початку існувало роздвоєння керівного осередку: формальний провід на вимогу Г. Хомишина функціонував у Станіславі, в той час як найвпливовіші і найавторитетніші діячі, так звана новозорянська група і партійна преса, зосереджувалися у Львові. Ці обставини спричинилися до того, що партійне життя в УКНП-УНО від самого моменту її заснування, за словами О. Назарука, стало „на мертвій точці”. І спроби Г. Хомишина та О. Назарука якимось його поживити не давали очікуваних наслідків.

Програмні засади УКНП ґрунтувалися на ідеях О. Назарука, викладених у праці „Ідеологічні основи Української Католицької Народної партії” [138], та певною мірою державотворчій концепції С. Томашівського, яка мала за основу думвірат монархічної влади і греко-католицької церкви. На думку останнього, греко-католицизм, на відміну від зрусифікованого православ'я, максимально зберіг український дух і забезпечив міцний зв'язок Галичини зі західною цивілізацією [339, с. 98, 99].

У жовтні 1930 р. була обнародована програма нової партії, що визначалася широкою автономією Галичини у складі Польської держави. У ній говорилося:

„Нашу політичну діяльність розтягаємо на всі історично і племінно українсько-руські землі, прилучені до Польської держави. Згадані висше землі творять окрему геополітичну і суспільно-господарську цілість зі своєрідною традицією і власним національно-культурним обличчям, отже, вони мають повне право до самоозначення і самоорудування... Відповідно будемо поборювати легальними способами всі ті установи, що мають (...) удержати чи скріпити централістичний режим” [201, с. 1]. Водночас у програмі підкреслювалася пріоритетна роль католицької церкви.

Однак УКНП вела повільно свою організаційну діяльність. Станом на квітень 1933 р. поза Станіславом не існувало впливових осередків партій [68, арк. 30]. У зв'язку з малочисельністю, Г. Хомишин у листі до О. Назарука у квітні 1932 р. запропонував перейменувати партію в Українську Народну Обнову (УНО) [80а, арк. 42]. Владика вважав, що стара назва є „вужькомасштабною”, неперспективною. 16 травня 1933 р. відбулося засідання комітету УНО, на якому розглядалися організаційні питання. Головою УНО став адвокат зі Станіслава Іван Волянський.

Ідеологічне обличчя партії визначали далі Г. Хомишин і О. Назарук. З 1932 р. вони намагались реалізувати свою політичну програму через переконання впливових польських консерваторів у необхідності надання автономії Західній Україні. Зокрема, у 1932 р. у Станіславі відбулась спільна українсько-польська конференція, в якій взяли участь з польського боку – Станіслав Лось, Михайло Бобжинський, Петро Дунін-Борковський, станіславський воєвода Ягодзинський, граф Є. Погоновський, князь Радзивіл; з українського боку – Г. Хомишин, О. Назарук, І. Волянський. На цій зустрічі йшлося про поглиблення діалогу між консервативними колами обох сторін. Поляки заявили, що будуть проводити для майбутньої угоди підготовчу пропагандистську роботу з польською громадськістю і звернулись до українців з такою ж пропозицією [105, арк. 2].

Подібні конференції тривали далі. Але, починаючи з літа 1933 р., О. Назарук і Г. Хомишин почали обережніше ставитись до контактів з польською стороною. Справа в тому, що 24 травня 1933 р. на засіданні консервативного гуртка у Варшаві обговорювалось питання голодомору в радянській Україні і ставлення до нього польської сторони. Поляки висловили співчуття потерпілим у СРСР, водночас підкреслили, що ця проблема мала зацікавити польську громадськість так, як радянських людей – справа зростання безробіття в Польщі. Крім цього, було підкреслено, що ослаблення сусідньої держави будь-яким способом є корисним для Речі Посполитої. З виступу на зібранні Яна Бобжинського – сина відомого політичного діяча, прихильника українсько-польського порозуміння професора Михайла Бобжинського, – стало зрозуміло, що він не визнавав права українців на свою суверенну державу і навіть не вважав їх окремою нацією [218, 1933, 21 вересня].

О. Назарук різко відреагував на цей цинічний виступ польської сторони. Редактор „Нової зорі” схилився до думки, що необхідно розірвати стосунки з польськими консерваторами, звинувативши їх у політичній дволикості, оскільки, з одного боку, Я. Бобжинський підтримував дружні стосунки з Г. Хомишином, а з іншого, – орган польських консерваторів друкував подібні шовіністичні публікації. О. Назарук вважав, що ця обставина може зашкодити репутації станіславського владика та створити йому в краї імідж „патрона імперської польської ідеї” [68, арк. 35]. На сторінках „Нової зорі” саме польську сторону звинувачено в небажаних вести конструктивні переговори. Газета відзначала, що поляки своєю непримиренністю відкидають „нормалізуючі” ініціативи Г. Хомишина,

компрометують УНО в очах громадськості Західної України [218, 1933, 19 жовтня]. Лише з С. Лосем О. Назарук і Г. Хомишин підтримували далі контакти.

О. Назарук був знаменитим полемістом. У церковно-релігійних справах своє гостре перо він спрямовував насамперед проти adeptів так званого візантизму в лоні Греко-католицької церкви і їх друкованого органу – часопису „Нива”, який видавав о. Гавриїл Костельник. Особливо широким був діапазон його критичних виступів у політичній ділянці: об’єктом їх були, головним чином, прибічники революційного націоналізму і табір УНР. Часто Назарук вів публічні суперечки з провідниками УНДО та соціалістичних партій.

У 1929-1930 рр. загострилися його взаємини з лідерами гетьманського руху, зокрема з В. Липинським, і на сторінках „Нової зорі” та інших видань зав’язалася жвава дискусія. Критичні виступи О. Назарука відзначалися гостротою, вмінням добирати аргументи. „Він (Назарук) своїми здібностями, – пише о. Петро Мельничук у книзі про Г. Хомишина, – заганяв своїх противників у кут, кладучи їх перед публікою на обі лопатки, але за це мусів відпокутувати, бо мусів зводити довгу полеміку” [330, с. 215-216].

Після переїзду до Львова О. Назарук просив В. Липинського про „вказівки – (...) поради, як вести католицький орган”, „що і як писати”. В. Липинський пропонував О. Назаруку поширювати спільні ідеї (монархічні) не під безпосереднім католицьким протекторатом, а у світському органі. З негативного ставлення В. Липинського до клерикалізму впливало, що він не міг схвалювати клерикально-католицького характеру „Нової Зорі”. Його бажання було, щоб О. Назарук створив у Галичині консервативно-монархістський орган, який служив би виключно інтересам гетьманського табору. На що О. Назарук висловлював розуміння, проте сумнівався у згоді церковників: „...грошей на виключно світський орган з державницькими цілями вони (єпископи – Л.Б.) не дадуть, про це шкода й говорити, бо ж і своєї преси не мають такої, щоб заслуговувала на ту назву” [192, с. 430].

Отже, „Нова Зоря” мусила бути насамперед католицькою, бо практично не було іншої альтернативи. О. Назарук розраховував на те, що церковні чинники залишатимуть йому вільну руку в суто політичних питаннях та що він матиме змогу редагувати „Нову Зорю” в гетьманському дусі. В. Липинського не задовольняла така концепція газети, як католицько-клерикального та гетьманофільського органу. Негативну відповідь О. Назарука на свої пропозиції він тлумачив як небажання пропагувати гетьманські ідеї.

Істотним питанням було не те, чи клерикалізм сам по собі добрий або поганий, але те, чи О. Назарук мав формальне і моральне право бути клерикалом, якщо це відповідало його переконанням. Ще в США О. Назарук виявляв сильний нахил до клерикалізму, тому редакційна лінія „Нової зорі” була послідовним продовженням його попередньої діяльності як редактора філадельфійської „Америки”. Ще на початку 1926 р. він писав В. Липинському: „Найважливішою, основною хибою і браком нашої преси вважаю те, що греко-католицьке духовенство не має у краю хоч би якого тижневика. Се просто скандал, щоб яких 5000 людей (родин!) не мали свого станового органу” [192, с. 355]. О. Назарук дотримав слова, даного Липинському про те, що він не зречеться своїх гетьманських політичних переконань. „Нова Зоря” ніколи не стала органом гетьманського руху, але вона була редагована в гетьманофільському дусі. У своїх численних працях з 1930-х рр., які друкувалися в „Новій Зорі”, він завжди себе називав монархістом.

І. Кедрин-Рудницький припускав, що, коли б О. Назарук був на 10 років молодший, він зробив би те, чого від нього чекав В. Липинський: почав би будувати гетьманський орган та творити в Західній Україні гетьманську політичну організацію. Але у віці 44 років він не зміг повторити те, що зробив у Чикаго з „Січами”.

У т.зв. справі „візантинізму” Назарукову статтю „Рим і Візантія” В.Липинський вважав шкідливою [192, с. 431]. А в питанні ставлення до уряду Польщі пропонував: „Становище лояльне, але не угодове” [192, с. 435]. Для Назарука така постановка питання – „се (...) теоретизування”, він не міг цілком осягнути тонкощів справи – „Прошу о вяснення (...) питання „лояльності й неугодовства”, просив конкретизувати пояснення.

З плином часу в обох усе частіше виникали непорозуміння та суперечки. Так, О. Назарук несхвально поставився до різкої пропозиції В. Липинського усунути (у випадку непокори) Гриневецького від управління „Січчю”. До того ж, як видно зі змісту листа, прикрою деталлю, очевидно, було те, що Липинський „засвітив” суворо таємний (як пише Назарук, „довірочний”) лист Назарука. Останній зауважив поспішність тверджень В.Липинського.

Якщо протягом довшого часу О. Назарук переважно приймав усі критичні зауваження В. Липинського, то з часу перебування у Львові такої беззастережної згоди не спостерігаємо. На цілий ряд зауважень щораз більше подратованого Липинського, Назарук усе частіше аргументовано і твердо відповідав поясненнями та запереченнями. Так, черговими суттєвими закидами з боку Липинського виявилось надмірне захоплення Назарука проблемами „целібат” – „університет” – „Мишуга”. О. Назарук на ці закиди відповідав так: 1) потреба у целібаті доводиться практичними потребами та повсякденим життям; 2) університет є необхідною базою, підґрунтям, „варстатом” для інтелігенції, 3) проти Мишуги „треба було вести боротьбу” [192, с. 454].

Звичайно, прагнення захистити свій світогляд та партійні інтереси об’єктивно вело до ускладнення відносин між різними українськими середовищами, посилювало незгоди всередині галицького суспільства, а також між ним і східноукраїнською еміграцією. О. Назарук чимало спричинився до підживлення внутрішньонаціонального розбрату, насамперед на ідейно-політичному ґрунті. Усвідомлюючи небезпечність подібних процесів для українства, він з часом став активним речником консолідації українських політичних і громадських сил.

І все ж попри те, що католицька партія виявилася мертвнонародженою дитиною, політичний осередок консерваторів, що гуртувався навколо станіславського єпископа, зберігся і навіть набув певної ваги в українському суспільстві. Свій політичний вплив він завдячував виключно власній пресі. „Нема сумніву, – писав Назарук в листі до священника І. Чернодоли 9 квітня 1937 р., – що ту силу дала тій дуже маленькій групі наша католицька преса, піддержувана станиславівським центром” [79, арк. 26]. „Нова зоря” належала до числа найкраще редагованих газет. Вона і заснована у 1927 р. на кошти Г. Хомишина газета „Правда”, що призначалася для селянства, здобули значну популярність у краї. Будучи плодом невтомної праці О. Назарука (а він здійснював загальну редакторську опіку і над „Правдою”), ці видання принесли йому визнання серед суспільності.

Відзнакою високофахової публіцистичної творчості О. Назарука стало прийняття його у 1932 р. в число звичайних членів Наукового товариства імені Шевченка у Львові. Прикметно, що він увійшов до вищої західноукраїнської

наукової установи поряд з такими блискучими майстрами пера, як Дмитро Донцов та Іван Кедрин-Рудницький.

О. Назарук виявляв зацікавлення до історії княжої доби. Власне його присутність на засіданнях Комісії старої України НТШ та звичка вести записи творчих дискусій призвели до того, що перебіг засідань Комісії так детально зафіксований. Його записи значно розширюють джерельну базу вивчення науково-дослідницької діяльності провідних істориків галицьких земель – Івана Крип'якевича, Ярослава Пастернака, Богдана Барвінського, Теофіла Коструби, Миколи Андрусяка, Маркіяна Смішка та інших, які намагалися розбудувати організаційну структуру, зробити посильний внесок у розвиток української історіографії.

На засіданні комісії 11 жовтня 1935 р., коли І. Крип'якевич запропонував підготувати монографію про спадщину Галицько-Волинської держави – городища і замки, О. Назарук висловився за те, щоб „видати з ілюстраціями Крилос, Плісненсько, одно городище з Черв[ених – Л.Б.] Городів і одно з Закарпаття” [17, арк. 82].

Всередині 1930-их рр. поступово відновилися доброзичливі стосунки між О. Назаруком і членами гетьманського центру та гетьманськими організаціями. Саме О. Назарук у 1934 р., представляючи інтереси УНО, брав участь у спільних зустрічах із членами гетьманської організації в Галичині, присвячених обговоренню можливості їх спільного представництва на Всеукраїнському національному конгресі. Керівництво УНО в особі єпископа Г. Хомишина і греко-католицьке духовенство з кола його прихильників через О. Назарука висловлювали бажання виступити на згаданому конгресі разом із гетьманським рухом, репрезентуючи українські сили правого крила перед іншими українськими політичними угрупованнями та іноземними політичними і державними чинниками [89, арк. 100].

У 1935 р. П. Скоропадський та А. Монтрезор в окремих листах звернулися до О. Назарука з проханням з'ясувати можливість надання матеріальної підтримки часописові гетьманських українців „Хліборобський шлях” єпископом Г. Хомишином. Останній, зважаючи на фінансові труднощі, пов'язані з виданням опікуваних ним часописів „Нова зоря” та „Правда”, надав кредит гетьманцям, завдяки якому єдиний на той час гетьманський часопис на українських землях і в Європі виходив у світ упродовж січня-вересня 1935 р.

Новий період взаємовідносин між гетьманцями і О. Назаруком почався з 1936 р. і тривав до його смерті 31 березня 1940 р. у Кракові. Восени 1936 р. Данило Скоропадський, який виконував обов'язки начальника організаційного відділу Гетьманської Управи, звернувся до О. Назарука як редактора „Нової Зорі” з пропозицією обміну часопису та друкованих в його редакції брошур на книжки німецьких видавництв. О. Назарук відповів прихильною згодою на якнайтіснішу співпрацю [67, арк. 5]. Її результатом була публікація матеріалів листування Д. Скоропадського та О. Назарука, в яких член Гетьманської Управи, один з найближчих соратників гетьмана П. Скоропадського, його син, проаналізував тогочасну міжнародну політику різних держав [67, арк. 21-22], відновлення постійних і плідних офіційних та приватних стосунків із гетьманським центром.

У час реорганізації гетьманського руху П. Скоропадський вибрав саме О. Назарука для редагування проектів Статуту і Регламенту Союзу Гетьманців-Державників. У результаті, після кількомісячної праці, у квітні 1938 р. до гетьманського центру були надіслані О. Назаруком критичні зауваження до проектів Статуту, Регламенту СГД, а також підготовлені ним нові проекти Статуту, Регламенту та анкетної картки члена СГД [66, арк. 21-94]. Аналіз цих проектів та

затвердження гетьманським центром Статуту і Регламенту СГД свідчить, що для остаточного варіанту були використані пропозиції О. Назарука.

Розмірковуючи над статусом і повноваженнями голови Української держави у проекті Статуту СГД, О. Назарук вважав необхідним надати повну владу гетьманові як на першому етапі підготовки сил до здобуття влади в Україні, так і на другому – упорядкування і зміцнення держави. Сам П. Скоропадський визнавав за доцільне надання повноти влади лише на першому етапі: „Я того погляду: треба старатись, щоб цієї повноти влади гетьманові в другому етапі не було потрібно. Треба вже в першому періоді виховувати людей в цьому дусі (...). Давати повновласть диктаторську заздалегідь в цілому рядові поколінь, в першу голову нівечить самих монархів, яких в дитинстві діти виховуються в почутті, що вони не люди, а якісь півбоги й які завдяки цьому дуже легко дегенеруються” [80, арк. 18-19].

Запропонована центром назва СГД оцінювалась О. Назаруком негативно. Він пропонував назву Союз українських монархістів або Організація монархістів в Україні [66, арк. 92]. Аргументував це тим, що для іноземців слово „гетьманець” незрозуміле, а для українців воно пов’язане з принципом виборності й бере початок із традиції наддніпрянців, а в Галичині значно сильніша княжа традиція. П. Скоропадський переконував О. Назарука в недоречності відмови від терміна „гетьманський”, аргументуючи закарбуванням у свідомості української громадськості й серед іноземців цього поняття у зв’язку з українським консервативним рухом.

Таким чином, повернувшись у Галичину, О. Назарук поринув у громадсько-політичне життя краю, ставши одним з лідерів Української Християнської Організації, Української Католицької Народної партії, Української Народної Обнови. Та все ж основним заняттям, яке приносило йому радість, була дванадцятирічна праця редактором „Нової Зорі”. У своїх статтях політичного характеру різко критикував ідеологію і тактику УНДО, щоденник „Діло”, націоналістичне підпілля, стежив за виборами до польського сейму і сенату, полемізував у ідейному спорі „візантійців” та „римщаків” у Греко-католицькій церкві. У цей період розірвав стосунки з В. Липинським, в основному, через те, що не зумів створити консервативно-монархічного пресового органу, який служив би виключно політичним інтересам гетьманського табору. Проте О. Назарук не відкинув гетьманофільської орієнтації, але основний акцент у його світогляді волею обставин був на боці консерватизму та католицизму. Зблизившись із єпископом Г. Хомишиним, він активно став сповідувати „інтегральну” католицьку концепцію першого.

5.2. Участь у консолідаційних процесах в українському політичному таборі в 1930-х рр.

Незважаючи на відстоювання своїх політичних поглядів, О. Назарук прекрасно розумів важливість пошуку порозуміння і напрацювання спільної лінії політичних сил Західної України у 1930-х рр. Прагнення консолідації мотивувалося змінами у міжнародному становищі та внутрішньополітичному житті.

На думку Михайла Швагуляка, основним чинником, що робив спробу консолідації різних українських політичних течій гостроактуальною, був, зокрема, стан польсько-українських взаємин і ситуація на українських землях під Польщею [398, с. 208]. Пацифікація польських властей проти українського населення восени 1930 р. на деякий час посилила консолідаційні зусилля в українському політичному

таборі. О.Назарук засудив політику польського уряду в українському питанні. Разом із Г.Хомишиним він відстоював свою програму нормалізації українсько-польських відносин, яка відкидала радикальні методи боротьби націоналістичного підпілля і шовінізм польської влади. Основним гаслом, яке мало би консолідувати український політичний табір і відповідно польську сторону, була автономія Галичини у складі Польщі. Однак в українському середовищі цю програму консолідації не підтримали ні УНДО, ні УСРП, ні ОУН.

Загалом національно-політичне життя переживало кризу, що проявлялося у надто гострих суперечках та взаємному поборюванні партій і організацій. Напруження цих відносин в окремі моменти характеризувалося як „домашня війна серед українського громадянства” [210, 1937, 23 жовтня]. Особливо негативно впливала на внутрішню політичну ситуацію в українському суспільстві затяжна полеміка між його провідними силами – УНДО і УСРП, внаслідок чого було припинено розпочату в 1933 р. кампанію за скликання Всеукраїнського Національного Конгресу [376, с. 31]. Хоча Підготовчий конгресовий комітет (ПКК), до складу якого входив О. Назарук та лідери всіх основних угруповань Галичини й еміграції, формально продовжував існувати, насправді з літа 1935 р. він не провадив жодної діяльності.

Гострі суперечності існували між легальним сектором українського громадянства і націоналістичним підпіллям, представленим Організацією українських націоналістів (ОУН). Провідники ОУН звинувачували партії в опортунізмі та зрадництві. У свою чергу лідери та преса останніх різко критикували політику підпілля за революційні методи боротьби, вбачаючи у них загрозу існуючій українській партійно-політичній системі та налагодженому культурному й господарському життю.

Більшість речників консолідації – лідерів політичних партій та організацій не мала ілюзій щодо можливості злиття різних ідеологічних течій національного руху. Вони виступали за неприйняття політичного курсу „нормалізації” і пропонували укласти угоду про спільний захист національних інтересів та здобутків. До ідеї міжпартійного порозуміння схилилося керівництво нечисленного консервативного угруповання – Української народної обнови (УНО). Активним прибічником цього задуму був, зокрема, один з провідних діячів УНО Осип Назарук.

Перші кроки щодо взаєморозуміння між представниками українських партій та організацій, за винятком офіційного керівництва УНДО, були зроблені у вересні-жовтні 1937 р. У зондувальних бесідах брали участь О. Назарук (УНО), М. Стахів і М. Матчак (УСРП), М. Рудницька (Союз Українок), Д. Левицький і В. Кузьмович (опозиція в УНДО).

На подальші рішення цих галицьких політиків мала вплив зустріч із Софією Русовою 19 жовтня 1937 р., в якій брали участь О. Назарук, Д. Левицький, М. Стахів і П. Костюк. На зустрічі обговорювались питання активізації руху за скликання Всеукраїнського національного конгресу (ВНК). Учасники зустрічі виявили близькість точок зору в оцінці польсько-української „нормалізації” та політичного курсу офіційного проводу УНДО [93, арк. 7-8].

Ідею міжпартійного порозуміння підтримували голова УГКЦ митрополит А. Шептицький і станіславівський єпископ Г. Хомишин. З іншими політичними угрупованнями переговори проводив В. Кузьмович. Їх результатом стала ухвала про скликання спеціальної наради у цій справі. Вона відбулася 4 листопада 1937 р. у будинку голови УСДП В. Старосольського за участю О. Назарука, М. Стахіва і П. Костюка [93, арк. 12]. Ця нарада поклала початок постійним міжпартійним

контактам, що тривали аж до початку Другої світової війни. Протоколи цих нарад дуже ретельно вів Осип Назарук.

На першому етапі цих розмов у центрі уваги стояло питання організації спільного протестаційного виступу українських політичних чинників. О. Назарук і М. Стахів подали на розгляд наради 10 листопада 1937 р. два проекти декларації, які пізніше вдалося поєднати. На засіданні 16 листопада О. Назарук представив відредагований ним остаточний проект документа. Основна ідея його, як зазначалося у вступній частині, полягала в тому, щоб подати спільний погляд єпископів та громадських діячів „на ситуацію українського народу в Польській державі і на головну передумову відповідного поведіння збірного життя нашого на будуче” [18, арк. 1].

На думку авторів документа, після укладення „нормалізаційної” угоди вона погіршилася. Першою причиною такого стану вони вважали політику польської держави. Також критикувався офіційний політичний курс УНДО: „Сам цей перехід значної частини політичних діячів на другий бік без відповідних гарантій став джерелом внутрішнього українського ослаблення та потягнув за собою ті лиха, які нищать наш народний організм” [18, арк. 5].

Закликаючи до консолідації, О. Назарук і М. Стахів пропонували розробити кодекс поведінки громадських та політичних угруповань. У документі називались норми, які хотіли покласти в основу міжпартійних відносин: вести боротьбу між різними течіями „способами якнайбільше тактовними й етичними”, не ослаблювати взаємно українських організацій, почавши від церковних, обстоювати політичні та теоретичні протиріччя „тільки політичними і теоретичними аргументами” [18, арк. 5-6].

Дискусія навколо проекту документа була доволі тривалою. Це пояснюється тим, що коло учасників контактних зустрічей істотно розширилося: керівники унівської опозиції Д. Левицький, М. Рудницька — голова Союзу Українок і Д. Паліїв — голова ФНС (фронт національної єдності). Істотні відмінності в оцінках політики „нормалізації” УНДО заважали підписати спільний документ.

Досить складною була практична організація протестаційної акції, зокрема визначення партій та організацій, які мали підписати спільну декларацію. Найбільшою проблемою в учасників зустрічей виявилось залучення до консолідаційних процесів найбільшої партії — УНДО. Учасники контактних зустрічей сприйняли пропозицію В. Кузьмовича відкласти цю справу до з’їзду УНДО, що мав відбутися наприкінці грудня 1937 р., а потім був перенесений на початок січня 1938 р. Опозиція сподівалась усунути від керівництва партії групи В. Мудрого.

Але група „Діла” і лідери опозиції не мали впевненості у сприятливих для них результатах з’їзду УНДО. На думку М. Швагуляка, за таких умов проведення спільної протестаційної акції і весь процес консолідації могли опинитися під загрозою зриву, якщо ставити їх в залежність від підсумків з’їзду УНДО. Через місяць після початку контактів перед представниками українських політичних угруповань постало питання про забезпечення своїх консолідаційних зусиль від випадковостей. Виникла потреба надання йому стабільних та організованих форм.

На засіданні 6 грудня 1937 р. О. Назарук запитав присутніх: „Чи годитеся на правильний контакт наших груп без огляду на те, що вийде на з’їзді (УНДО — Л.Б.)?” [18, арк. 33] Відповівши на нього ствердно, учасники наради створили новий представницький орган — Контактний Комітет (КК), який мав тимчасовий характер і повинен був існувати до укладення формального міжпартійного порозуміння.

Незважаючи на те, що Контактний комітет уконституювався як дискусійний конспіративний клуб для обговорення актуальних суспільно-політичних питань, О. Назарук пов'язував з ним далекосяжні надії. У листі до єпископа Г. Хомишина від 21 грудня 1937 р. зізнався, що у Львові твориться центр української політики [6, арк. 34].

О. Назарук формально вважався у Контактному Комітеті представником УНО, але фактично ця організація на той час не виявляла ознак існування. Його позиції у Комітеті спиралися головним чином на авторитет католицької преси і передусім редагованої ним газети „Нова Зоря”. Крім нього, до основної групи учасників засідань Комітету впродовж 1938 р. входили: В. Кузьмович, Д. Левицький (опозиція УНДО), М. Стахів (УСРП), В. Старосольський (УСДП), М. Рудницька (Союз Українок: з липня 1938 р. – Дружина Княгині Ольги), Д. Паліїв (ФНЄ).

Організувати спільну акцію широких кіл політичних сил Західної України не вдалося. Учасники контактних зустрічей вирішили змінити тактику. Надіючись на зміни у політиці УНДО, вони вирішили перенести центр ваги діяльності на конкретні суспільні справи.

Нелегальний характер діяльності Контактного Комітету обмежував його зв'язки із громадськістю. Оскільки члени Комітету були редакторами видань або членами видавничих спілок, вони вирішили, насамперед, використати пресу для консолідації політичних сил і посередництва у зв'язках із громадськістю.

„Нова зоря” О. Назарука долучилася до консолідаційних процесів української преси. Розпорядження польської влади на початку 1938 р. заборонити вживати у друці терміни „Галичина” і „галицький” стало поштовхом для гуртування української преси різних напрямків. Керівники української преси вирішили висловити свій спільний протест проти дій цензури. Нарада редакторів газет і журналів 16 лютого 1938 р. запропонувала відрядити спільну делегацію до Львівського воєводи [20, арк. 15]. А через 5 днів делегація із одинадцяти осіб висловила протест львівському воєводі проти несправедливого рішення адміністрації та вимагала скасування заборони на вживання термінів „Галичина” і „галицький”. Така спільна акція представників українських видань усіх без винятку політичних напрямків дала позитивний результат – дискримінаційний захід властей було скасовано.

Контактний комітет вирішив закріпити позитивні тенденції гуртування української преси через скликання загальних зборів представників преси. Перше з них відбулось 13 березня 1938 р. у редакції „Діла”, на якому 31 учасник представляв 20 часописів. Дана конференція була присвячена судовому процесу над членами ОУН, яких звинувачували у вбивстві власників фільварку у Белзі Золочівського повіту. На суді було встановлено, що звинувачені вчинили напад на польських землевласників зі своєї ініціативи і всупереч забороні проводу ОУН проводити експропріацію власного майна.

Учасники пресової конференції висловили негативне ставлення до тактики, „що послуговується таким фізичним і моральним терором” [218, 1938, 17 березня]. За висловом О. Назарука, – це був „делікатний осуд методу ОУН” [20, арк. 120]. Але проти такого висновку тупили представники тижневиків „Свобода”(УНДО) і „Наш прапор” (концерн І. Тиктора). Факт публікації в „Новій зорі” та деяких інших виданнях комунікату викликав протест з боку націоналістичної молоді.

У другій конференції 18 квітня 1938 р. не брали участі більшість націоналістичних видань, преса УНДО і часописи концерну І. Тиктора. А її учасники (представники друкованих органів ФНЄ, клерикальних кіл, Союзу

Українок, УСРП, УСДП) пропонували укласти мале пресове порозуміння [20, арк. 32-33]. Дискусія навколо цієї проблеми народила комунікат, який був опублікований. Видання, що його підписали, вирішили взаємно співпрацювати „...в захисті загроженого здоров'я та існування українського народу”:

- 1) обмінюватися взаємними інформаціями і поглядами щодо найважливіших справ загальнонаціонального значення і намагатися узгоджувати способи пресової оборони громадянського життя українського народу;
- 2) визначити засади лояльної пресової полеміки різних ідеологічних і політичних течій та груп всередині української нації та їх дотримуватись [211, 1938, 20 квітня].

О. Назарук оцінював пресову угоду як важливий здобуток у справі консолідації українського громадянства.

Другою проблемою, якої торкались учасники Контактного Комітету, було становище в українській кооперації. Своє зацікавлення нею вони пояснювали нездатністю проводу УНДО захистити кооперативний рух і прихилити його керівників на свій бік.

Як делегат Контактного Комітету О. Назарук разом із М. Стахівим, Д. Паліївим і М. Рудницькою взяв участь у двох зустрічах – 11 квітня і 10 травня 1938 р. – з кооператорами, від яких у розмовах брали участь О. Луцький, Ю. Шепарович і А. Палій [20, арк. 3].

Делегати Контактного Комітету виклали свій погляд на стан кооперативного руху. Зокрема, О. Назарук закликав активізувати „засадничу політику” і критикував практику, коли у верхах кооперативного руху акумулювалося становище політиків і кооператорів, що підсилювало опортуністичні тенденції у суспільстві. Представники Контактного Комітету пропонували керівникам кооперації спільно випрацьовувати шляхи оборони економічних інституцій, а також рекомендували здійснити приватизацію майна та децентралізацію кооперативного життя. При цьому домагались від кооперативної верхівки визначити свою політичну позицію щодо офіційного курсу УНДО [20, арк. 21].

Лідери кооперативного руху, полемізуючи з окремими тезами представників Контактного Комітету, були солідарні з ними в основному – необхідності консолідації національно-політичних сил для оборони українського суспільства від зовнішнього тиску. Можна вважати, що ініціатори цих зустрічей були задоволені їхніми результатами.

Як уже зазначалось, важливими для Контактного Комітету були взаємини із єпископатом Греко-католицької церкви. Записки О. Назарука та його листування засвідчують, що ієрархи УГКЦ, зокрема А. Шептицький і Г. Хомишин, були причетні до налагодження міжпартійних контактів, знали про діяльність цього Комітету.

Будь-які спроби консолідації між різними українськими течіями сприймалися у Варшаві та польськими „кресовими” осередками в Галичині вкрай негативно. Вже перші публікації на тему порозуміння, що з'явилися в українських часописах восени 1937 р., викликали гостру реакцію польських політичних видань. Двотижневик „Wola i Czup” – орган ветеранів Польської Військової Організації та Легіонерів – 20 грудня 1937 р. опублікував статтю, у якій на основі матеріалів української преси звинувачував Д. Левицького, О. Назарука і М. Стахіва у прагненні утворити центр української політики, спрямований проти Польщі.

Дії польської влади (заборона видавати друковані органи Союзу Українок „Жінка” й „Українка”) певною мірою збігалися з політикою офіційного керівництва УНДО, яке розглядало пресове порозуміння як спробу створити конкуруючий політичний центр і вживало практичних заходів з метою припинення пресової угоди.

Особливо керівництво УНДО намагалось вплинути на єпископат Греко-Католицької Церкви, домагаючись виходу редакцій католицьких видань з угоди. Якщо митрополит А. Шептицький наполягав на збереженні цієї угоди, то Г. Хомишин і Й. Сліпий (не без стороннього впливу) дотримувалися протилежних поглядів. Дискусія завершилась перемогою останніх – обидва католицьких часописи „Нова Зоря” і „Мета” у травні 1938 р. помістили роз’яснення мотивів своєї участі в укладенні угоди разом із виданнями, які стояли на протилежних до католицького світогляду позиціях [218, 1938, 8 травня]. Ці публікації були поміщені всупереч прагненням редакторів обох католицьких органів О. Назарука і В. Кузьмовича продовжувати зусилля у справі згуртування української преси [20, арк. 60-61].

Через тиждень часописи „Нова Зоря” і „Правда” на вимогу Г. Хомишина оголосили про припинення участі у пресовому порозумінні. Більше спільні акції української преси не практикувалися. Але сам О. Назарук продовжував працювати у Контактному Комітеті.

Стежачи за змінами в системі міжнародних відносин у 1938 р., О. Назарук вважав, що вони торкаються і українського питання в Польщі. Тому постійно нагадував про згуртування національних сил: „Гряде грізний час, який вимагає від нас консолідації, а де вона неможлива, то бодай поважного взаємного відношення до себе без огляду на різницю політичних поглядів” [218, 1938, 18 серпня].

Улітку 1938 р. учасники Контактного комітету розглядали можливості реалізації слушної ідеї закордонного Підготовчого конгресового комітету у Празі про створення Всеукраїнської національної ради, яка мала б стати загальнонаціональним органом (парламентом), центром координації різних політичних угруповань українців [20, арк. 99-100].

Важливим зовнішнім чинником, який сприяв кристалізації політичних сил, виявились вибори до сейму та сенату Польщі у листопаді 1938 р. УСРП, УСДП, ФНС і ДКО відмовилися від участі у виборах і вирішили об’єднати політичні сили на платформі опозиції до польської влади [111, арк. 9-10]. О. Назарук у листі до єпископа Г. Хомишина від 15 вересня 1938 р. інформував останнього: „Вчора, 14 с.м., на вістку про розв’язання сойму і сенату зійшлися представники українських політичних партій та організацій у Львові і запросили на нараду також мене. На дневнім порядку сходи́н було питання як поставитися українцям до недалеких соймових і сенатських виборів. По давній дискусії вирішено, що треба оснувати загальну Українську Національну Раду” [69, арк. 135].

УНДО на засіданні свого ЦК 29 вересня 1938 р. вирішило взяти участь у виборах до сейму і сенату. Таку ж позицію зайняло керівництво Української народної обнови. Вирішальний голос у прийнятті рішення належав Г. Хомишину. Це, однак, не перешкоджало О. Назарукові брати участь у діяльності Контактного Комітету. Таємна інструкція єпископа, яка рекомендувала не вступати „до ніякого представництва” [69, арк. 135], ставила О. Назарука в непевне становище у дискусіях щодо створення Всеукраїнської Національної Ради (ВНР).

Дискусія щодо програми і принципів творення ВНР показала значні розбіжності учасників Контактного Комітету навколо цих питань [397, с. 228-229]. У ній взяв участь О. Назарук серією статей у „Новій Зорі”. Він із сарказмом писав про проекти творення Національної Ради без участі партій (погляди Д. Левицького і В. Кузьмовича), порівнюючи їх із мильною бульбашкою [218, 1938, 17 листопада]. У 1938 р. так і не вдалося створити широкий загальнонаціональний орган.

З осені 1938 р. О. Назарук уважно стежив за розвитком подій на Закарпатті. Загалом, проголошення автономії Карпатської України у жовтні 1938 р., спроби

Угорщини приєднати ці українські землі, підтримка польським урядом угорських територіальних претензій сколихнули західноукраїнське суспільство. Характеризуючи тодішні настрої, О. Назарук у листі до ректора духовної семінарії в Станіславові о. Авксентія Бойчука 13 жовтня 1938 р. писав: „Тутешні поляки надзвичайно занепокоєні вражінням, яке на нашій народі викликають події за Карпатами (...). Є вісті про оживлення наших в цілій країні. Тут у Львові навіть малі діти інтересуються українською державою за Карпатами, а трохи старші хлопці втікають з дому, щоб пристати до тамошнього легіону” [63, арк. 82]. У листопаді мали місце нові маніфестації українців на підтримку Карпатської України. Польська влада знову вдалась до репресивних акцій проти активістів українських партій та організацій, посилення цензури до українських періодичних видань.

У зв'язку із загостренням політичної ситуації учасники Контактного Комітету вирішили організувати спільну акцію протесту проти дій польської влади [75, арк. 75]. 20 листопада 1938 р. у „Ділі” було вміщено заяву, під якою стояли підписи митрополита А. Шептицького та більшості єпископів УГКЦ, багатьох політичних і громадських діячів, у тому числі більшості членів Контактного Комітету [211, 1938, 20 листопада]. О. Назарук утримався від участі в колективній заяві, очевидно, під впливом Г. Хомишина. Автори заяви протестували проти масових репресій і застосування методів спільної відповідальності щодо українського населення у різних околицях краю, закликали „до братньої солідарності з неповинними жертвами та до впертої праці для успішної оборони слухних прав української нації” [211, 1938, 20 листопада].

Погіршення польсько-українських взаємин, події на Закарпатті (підтримка польським урядом прагнень уряду Угорщини) спричинили еволюцію позиції УНДО в бік критичного ставлення до політики нормалізації. Керівники цієї партії виступили з низкою публічних заяв, у яких давали зрозуміти, що дотеперішньому політичному курсу партії українські політики вважали ситуацію в західноукраїнському суспільстві, що склалась після падіння Карпатської України, сприятливою для урегулювання польсько-українських взаємин. О. Назарук у листі до польського громадського діяча з консервативного табору графа Станіслава Лося 16 березня 1939 р. підкреслював, що „ніколи досі не було ліпшого моменту до зміни стосунків між українцями і поляками, як на тлі тої дуже болісної для нас трагедії” [64, арк. 3]. Подібної думки дотримувалися й інші члени Контактного Комітету.

Саме у березні-травні 1938 р. відбулося ряд зустрічей представників українських політичних сил із польськими осередками. Проте польська сторона була представлена не правлячим табором у цих контактах, які в кінцевому підсумку не мали ніякого важливого значення. Зокрема, на зустрічі 3 травня 1939 р. з українського боку було підтверджено бажання до врегулювання відносин з державою і польським суспільством, а також сформульовано низку вимог щодо зміни національної політики уряду. З польського боку висловлювалась готовність до налагодження нормального співжиття українців і поляків у Галичині.

На засіданні Контактного Комітету 8 травня 1938 р., яке розглядало проблему польсько-українських відносин, референт О. Назарук висловився за ведення переговорів з польською стороною, мотивуючи цю свою думку потребою централізувати гостроту внутрішньополітичної ситуації [20, арк. 22].

Перші прояви порозуміння в українському середовищі звелися фактично нанівець весною 1939 р., коли обговорювалась відозва нового провідника ОУН Андрія Мельника, який замінив на цьому посту Євгена Коновальця (вбитого у травні 1938 р. більшовицьким агентом). Зміст документа, що зображав керівника

ОУН вождем нації, а український націоналізм єдиним і визнаним носієм чинної боротьби і містив звинувачення на адресу легальних партій, викликав гостру реакцію учасників Контактного Комітету. О. Назарук разом з В. Мудрим, Д. Левицьким, М. Стахів і М. Рудницькою наполягали на публічному відмежуванні від ОУН і осудові її діяльності. В. Кузьмович і Д. Паліїв відмовились від тієї заяви.

Усе-таки після довгих дискусій представники УНДО, УСРП і УНО ухвалили опублікувати полемічну брошуру, спрямовану проти ОУН. Текст праці під назвою „Підпільний націоналізм” підготував О. Назарук. [42, арк. 1-28]. На жаль, вона за браком часу так і не побачила світ.

Загалом, внутрішньополітична напруга позначилась на діяльності Контактного Комітету. О. Назарук утримувався від участі у спільних акціях, організованих Комітетом. Інші члени – В. Старосольський, Д. Паліїв і С. Герасимович – майже припинили свою діяльність.

Лише влітку 1939 р. розпочалась нова хвиля обговорення проблеми консолідації національних сил на сторінках української преси, при якому головною ідеєю було створення Українського Національного Проводу (УНП) – єдиного керівного органу. Практичне втілення цього задуму розпочалось наприкінці серпня 1939 р., після укладення радянсько-німецького договору про ненапад. Ідею створення єдиного національного центру підтримала Українська Греко-Католицька Церква. Певні подробиці початкової стадії цього процесу подав О. Назарук у листі до ректора духовної семінарії в Станиславові о. А. Бойчука 27 серпня 1939 р.: „... за апробатою Св. Юра твориться тут на гвалт щось в роді Національної Ради. Кузьмович вже приходив до мене в тій справі ...” [63, арк. 138].

Контактний Комітет на своїх засіданнях 28, 30, 31 серпня обговорював концепцію такого керівного органу. Зокрема, на останньому з них, де був присутній О. Назарук, представники УНДО вручили представникам Комітету проекти документів: 1) Конституції Українського Національного Проводу; 2) Правильника устрою, організації праці та компетенції УНП; 3) Маніфест до народу; 4) Особового складу УНП; 5) Декларації евентуального Конгресу Українських Громадян і 6) Запрошення на конгрес [63, арк. 140].

У проекті Конституції визначалось головне завдання Українського Національного Проводу – „сконсолідувати і скоординувати політичні та громадянські сили Українського Народу в Польщі” [63, арк. 1]. Лідери УНДО запропонували і персональний склад УНП. О. Назаруку не відводилося місця в президії, а числився він серед звичайних членів ради. У листі до А. Бойчука 1 вересня 1939 р. він нищівно розкритикував усі проекти УНДО, а особливо – намір залучення Єпископату церкви до політичних справ. О. Назарук вважав недоцільним „взагалі давати наші імена й підписи під акцією людям, які хочуть виключно самі рішати, а наші імена й підписи уважати за параван” [63, арк. 140].

Назарукову критику концепції консолідації УНДО підтримали М. Стахів і М. Рудницька, однак реалізувати справу Українського Національного Проводу не вдалося – 1 вересня 1939 р. розпочалася німецько-польська війна, а Контактний Комітет вже більше не збирався.

О. Назарук у Контактному Комітеті відіграв досить вагому роль. Він прекрасно розумів потреби національного руху відповідно до міжнародної ситуації, що складалась у другій половині 1930-х рр. Будучи своєрідним „двигуном” (та ще й секретарем) Контактного Комітету, він усвідомлював необхідність консолідації на ґрунті спільного захисту здобутків та самого існування нації.

Нападом Німеччини на Польщу 1 вересня 1939 р. розпочалась Друга світова війна. 22 вересня Львів уже був не в польських руках. Цікавий збіг помітив О.

Назарук: „Дивним збігом подій поляки вдержали Львів точно тільки днів, кілька вдержали його ми, українці, в 1918 р.: Львів був тоді в руках галицьких українців від 1 до 22 листопада” [135, с. 13].

Але українська інтелігенція не чекала, що цього ж дня – 22 вересня 1939 р. – у місто вступить Червона Армія. Деякі представники української інтелігенції того ж дня залишили місто. Серед них – віце-маршалок сейму Польщі, голова УНДО Василь Мудрий; редактор „Діла” Іван Кудрин-Рудницький; учений-філолог, професор Роман Смаль-Стоцький; голова спортивного товариства „Луг” Роман Дашкевич. Покинули місто й деякі наддніпрянські емігранти.

Незважаючи на перебування більшовицьких військ у Львові, не переривались зустрічі діячів різних українських організацій. Після 22 вересня 1939 р. вони відбувалися двічі на тиждень у помешканні Костя Левицького (в будинку „Дністра” на вул. Підвалля, 7, на 2-ому поверсі – навпроти помешкання Осипа Назарука).

На цих зустрічах обговорювали політичну ситуацію, утворили Допомоговий Комітет, одобрили самочинний вступ львівської молоді до міської міліції, а також ухвалили вислати делегацію до нової влади. До її складу включили Осипа Назарука, але в останній момент він вирішив не йти. О. Назарук вважав, що як католицький редактор дражнив би нову владу. А до складу делегації ввійшли Кость Левицький, Роман Перфецький, Степан Баран, Кирило Студинський і Зенон Пеленський.

На зустрічі з представниками нової влади – генералом Івановим та Міщенком – Кость Левицький виголосив до останнього промову, в якій акцентував на перших кроках, зроблених представниками української інтелігенції для налагодження співпраці. Для Міщенка співпраця була можлива лише тоді, коли українці стануть у становище радянської інтелігенції. Кость Левицький від імені депутації заявив про лояльність до радянської влади, але й зачепив проблеми існування Греко-католицької церкви, кількості українців у місті, видання щоденника „Діло”. Проте на ці питання чіткої відповіді з боку представників більшовицької влади почуто не було. Повернувшись до свого помешкання, Кость Левицький підсумував розмову коротко: „Слова були добрі, а діла побачимо” [135, с. 18].

Не дозволила радянська влада проведення української демонстрації перед будинком колишнього воєводства. Але багатьом українським діячам було запропоновано роботу. Зокрема, до керівництва шкільною освітою задіяно Юрія Полянського – візитатора середніх шкіл і Гриця Микитея – учителя середніх шкіл у Львові.

Перші дні нової влади переконували О. Назарука в тому, що необхідно залишитись і працювати лояльно, де призначать. Таку позицію займали і решта інтелігентів, що збирались у помешканні Костя Левицького. Осипа Назарука; зокрема, управа Союзу українських адвокатів призначила учителем української мови і термінології для адвокатів – євреїв і поляків.

Але після ув’язнення д-ра Івана Німчука, посла Володимира Целевича та, особливо, д-ра Костя Левицького Осип Назарук вирішив покинути Львів. Спонукав до цього ще той факт, що офіцери ДПУ питали про нього, коли робили ревізію у помешканні Костя Левицького.

2 жовтня 1939 року Осип Назарук вирушив зі Львова у напрямку Рави-Руської. У планах втікача був візит у Варшаві до оо. василіян, які б могли надати інформацію про українські емігрантські осередки, а потім до Берліна, відвідати гетьмана Скоропадського. У Раві-Руській, після деяких поневірянь, подорожуючому вдалось перебути у місцевого пароха, в будинку якого О. Назарук (відомий там як редактор „Нової Зорі”) дізнався про долю українців, які

звільнилися з польського концентраційного табору Береза Картузька. Під час мандрівки, чи радше втечі, О. Назарук натрапив на колони польських осадників, що втікали з українських земель, і величезні колони євреїв, як він назвав „exodus Ізраїля”. На обійсті пароха в Любичі Князівському О. Назарук зі своїм товаришем по подорожі ледь не втрапили до рук офіцерів ДПУ. Щасливо оминаючи міліцію та червоноармійців, втікачі опинилися на колишньому австро-російському кордоні у Белзці, потім в інших містах, і скрізь увагу О. Назарука привертала наслідки полонізації та утисків місцевого українського населення [135, с. 45].

На хвилі емоційно-релігійного екстазу О. Назарук по-своєму логічно трактував той жалюгідний стан, в якому опинилась Польська держава та церква, як справедливую відплату, своєрідну кару божу, критикував, на його думку, нездатність польського керівництва йти на переговори з Гітлером, зневажливе ставлення до національних меншин [135, с. 63].

7 жовтня, коли Осип Назарук перебував у Красноставі, місто, згідно з радянсько-німецькою угодою про корекцію зон окупації, відійшло під німецький контроль. Після кількох днів поневірянь О. Назарук 13 жовтня досягнув мети своєї подорожі – опинився у Варшаві.

31 березня 1940 р. Осип Назарук помер у Кракові.

Таким чином, реалії політичного життя Західної України 1930-х рр. (міжпартійна ворожнеча, гострі суперечності легальних партій і націоналістичного підпілля) та загострення міжнародних відносин в Європі переконали О. Назарука в необхідності активізації консолідаційних зусиль у краї. „Нормалізаційний” курс УНДО, започаткований у 1935 р., остаточно переконав у пошуку порозуміння. О. Назарук, як представник УНО, разом з М. Стахівим і М. Матчаком (УСРП), М. Рудницькою (Союз українок), Д. Левицьким і В. Кузьмовичем (опозиція УНДО), В. Старосольським (УСДП), Д. Паліївим (ФНЄ) знайшли форму порозуміння у нелегальному Контактному Комітеті, який сприяв міжпартійним взаємовідносинам, висловленню спільної позиції щодо оцінки політичних процесів у краї. О. Назарук активно підтримував консолідаційні зусилля української преси, став активним поборником пресового порозуміння у значущих суспільних справах. Через О. Назарука вдалося прилучити до консолідаційних процесів митрополита А. Шептицького та єпископа Г. Хомишина. Будучи своєрідним „двигуном” (та ще й секретарем) Контактного Комітету, він усвідомлював необхідність порозуміння українських сил напередодні Другої світової війни.

ВИСНОВКИ

Формування особистості та становлення суспільно-політичних поглядів О.Назарука (1883 – 1940 рр.) припало на час, коли Галичина перебувала у складі Австро-Угорської монархії. Сімейне виховання в дусі національної свідомості, патріотизму; навчання у народній школі та гімназії в Бучачі, Золочівській гімназії, в яких більшість вчителів займали антиукраїнську позицію, вплинули на зацікавлення громадською працею ще у шкільному віці. Переїхавши до Львова, завершивши навчання в Академічній гімназії, О.Назарук поринув у вир студентського руху – невід’ємної складової частини українського національного руху наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Національне піднесення серед українців Галичини, пробудження їх національної самосвідомості, боротьба за виборчу реформу, розширення українського представництва у вищих органах влади, створення українського університету, становлення та діяльність українських партій, їх участь у виборчих кампаніях, суспільно-політична атмосфера в краї на межі ХІХ – ХХ століть загалом мали вагомий вплив на формування світогляду молодого політика.

Здійснений історіографічний аналіз дозволяє зробити висновок, що громадська та політична діяльність О.Назарука досі не стала предметом спеціального комплексного дослідження. Наявні дослідження, хоч і є достатньо репрезентативними, у своїй більшості містять лише опосередковані твердження та інформацію, яка переважно розкриває окремі епізоди життя О.Назарука і його громадсько-політичної діяльності. Введені до наукового обігу джерела дали можливість створити цілісну картину життя і діяльності О.Назарука.

Навчаючись у Віденському та Львівському університетах (1902 - 1907рр.), беручи активну участь у численних політичних акціях „Молодої України”, „Академічної громади”, віденської „Січі”, як один із лідерів цих товариств, О.Назарук виявив зацікавлення програмами та діяльністю лівих українських партій. Значний вплив на його уподобання мало ознайомлення із новітніми тенденціями в європейському політичному русі, працями М.Драгоманова, І.Франка, М.Павлика, К.Маркса, Ф.Енгельса.

З 1904 р. О.Назарук виступав у суспільно-політичному житті краю як переконаний радикал. Редагуючи „Громадський голос”, беручи участь у численних вічах та передвиборчих акціях, він пропагував програму Української радикальної партії, роз’яснював політику австрійських властей, критикував позицію польської націонал-демократичної партії.

Пропагуючи плани здобуття національної державності, О.Назарук напередодні та в роки Першої світової відстоював концепцію, згідно з якою Галичина з її розвиненим національним рухом мала стати центром визвольних змагань українців і об’єднання усіх українських земель, або іншими словами – ідею галицького „Р’ємонту”.

Після короткотривалого перебування у концентраційному таборі „Талергоф” О.Назарук приєднався до Союзу визволення України, поділяючи основні його політичні постулати: здобуття державної самостійності й соборності України, орієнтацію на країни Четвертого Союзу.

Політико-ідеологічна та інформаційно-дипломатична праця О.Назарука у Швеції та Норвегії, де перебував за дорученням Союзу визволення України, була спрямована на пропаганду необхідності розв’язання українського питання серед відповідних політичних чинників скандинавських держав, що займали нейтральну

позицію у війні. У численних статтях у скандинавській пресі, а також „Віснику СВУ”, „Ukrainische Nachrichten” відстоював право українського народу на самостійне державно-політичне життя, орієнтацію на Центральні держави у роки війни.

Прагнучи консолідації національних сил на єдиній платформі, утворення інституції, яка б репрезентувала загально-політичні інтереси українського народу під час війни та координувала діяльність українських організацій, О.Назарук вітав утворення Загальної Української Ради. Увійшовши до її секретаріату, відстоював ідею створення самостійної держави на Наддніпрянщині, а Галичина, Буковина та Закарпаття мали бути об'єднані в один край з правами національно-територіальної автономії Австро-Угорщини.

Працюючи шефом „пресової квартири” Легіону Українських січових стрільців, О.Назарук своїм головним обов'язком вважав збір документів і матеріалів з героїчної історії стрілецтва. Плідна співпраця з Легіоном УСС дістала своє логічне завершення у низці публікацій на політичні теми, а також у виданні численних спогадів-репортажів: „Над Золотою Липою”, „Слідами Українських січових стрільців” та ін. Однак після закінчення Першої світової війни О.Назарук неодноразово критикував стрілецьких офіцерів і старшин за переорієнтацію, спрямовану проти уряду ЗУНР.

У 1917-20 рр. О.Назарук підтримав ідею національної революції. Як член Української радикальної партії увійшов до складу Української національної ради ЗУНР, виконував обов'язки секретаря її галицької делегації. За її дорученням виїхав до Києва просити гетьмана П.Скоропадського збройної допомоги у війні проти Польщі. Проте зустрічі з лідерами Українського Національного Союзу, Січового стрілецтва показали їхнє бажання взяти участь у боротьбі проти режиму П.Скоропадського. Однак пізніше О.Назарук неодноразово повертався до цього епізоду свого життя і визнав хибним рішення січових стрільців не піти на допомогу ЗУНР, а воювати проти гетьмана П.Скоропадського.

Як член Стрілецької ради взяв активну участь в антигетьманському повстанні, ставши тим самим на бік Директорії. За її дорученням вів переговори з німецьким командуванням, забезпечуючи нейтральність німецького війська у боротьбі Директорії з гетьманом П.Скоропадським та представниками Антанти в Одесі, намагаючись дістати їхню підтримку дій Директорії.

На посадах керівника Українського агентства та Головного управління преси і пропаганди входив до складу двох урядів Української Народної Республіки. Невдачі на фронтах, відступ Директорії з Києва спричинили підписання О.Назаруком (разом з Є.Коновальцем та А.Мельником) Проскурівської декларації (березень 1919 р.), у якій від імені Стрілецької ради погоджувався на радянську форму влади за умови забезпечення державності і соборності України, наведенні „ладу і порядку” в державі.

Нездатність Директорії зберегти державність викликала в О.Назарука розчарування демократично-республіканською й соціалістичною системою УНР, політикою С.Петлюри. Саме це можна вважати початком еволюції його світогляду в бік монархії, необхідної сильної влади, зосередженої в руках однієї людини. Набагато ґрунтовніше і системніше ці погляди оформились під час перебування О.Назарука в Канаді й США.

В екзильному уряді та в УНРаді ЗУНР (ЗОУНР) підтримував політику Диктатора Є.Петрушевича, спрямовану на здобуття самостійності Галицької держави. Будучи учасником делегації на Ризькій мирній конференції восени 1920 р., О.Назарук намагався відстояти державну незалежність і територіальну цілісність

ЗУНР. Як Уповноважений справ преси і пропаганди уряду, О.Назарук підтримував 1) зусилля Є.Петрушевича на міжнародній арені щодо визнання ЗУНР; 2) консолідаційні кроки українських партій; 3) критикував фінансову політику уряду; 4) не сприймав деструктивної, на його думку, позиції Української соціал-демократичної партії.

Перебуваючи у Відні, де українська політична еміграція територіально репрезентувала всі етнічні українські землі наддніпрянських і західноукраїнських політичних сил, О.Назарук став речником її консолідації у формі Всеукраїнської національної ради. Увійшовши до неї як член УРП, він захищав національну єдність українського народу та пропагував відновлення державної самостійності українських земель. Однак, коли відчутними стали розходження наддніпрянських та галицьких політиків після підписання членами Президії та Виконавчого комітету О.Грековим, О.Макаренком та О.Андрієвським 24 березня 1921р. Декларації, що підтверджувала умови Варшавського договору, О.Назарук разом із західноукраїнською територіальною групою покинув діяльність у Всеукраїнській національній раді.

Спостерігаючи складне фінансове становище уряду ЗУНР в екзилі, О.Назарук погодився на місію організації „Позички національної оборони” в Канаді, доручену йому Є.Петрушевичем. Завдяки допомозі українських організацій та часописів Канади йому (разом з І.Боберським) вдалося її провести успішно і результативно. Виступаючи в пресі, на численних вічах і зборах, О.Назарук переконував, що визвольні змагання за українську державність не завершилися, і закликав до єдиного фронту проти „ворогів і гнобителів” України. Після припинення „Позички національної оборони” в Канаді 15 серпня 1923 р. О.Назарук розірвав стосунки з урядом ЗУНР через те, що 1) після ухвали Ради послів країн Антанти Є.Петрушевич та його уряд втратили підтримку провідних політичних партій краю; 2) ліквідував „Уряд преси і пропаганди” навіть без його повідомлення.

У США (1923-1927) Осип Назарук остаточно порвав з ідеологією Української радикальної партії, під впливом В. Липинського став переконаним гетьманцем-монархістом. Завдяки титанічній праці в умовах „хаосу” йому вдається перевести Січові організації на гетьманську ідеологію. Із радикала-атеїста він перетворився на віруючого католика. Очолюючи редакцію „Америку”, О.Назарук у гострій боротьбі між прихильниками й противниками єпископа К. Богачевського став на бік перших.

Після повернення у Галичину в 1928-1939 рр. відбувається його подальша еволюція до католицизму. Очолюючи редакцію „Нової зорі”, працюючи в УХО, УКНП, УНО, він спричинився до утвердження консервативної політичної течії в західноукраїнському суспільстві 1930-х рр. Не поділяючи позиції УНДО, УСРП, УСДП, відкидаючи практику діяльності УВО і ОУН, він намагався знайти порозуміння з польськими політичними силами консервативного напрямку, але безрезультатно.

У 30-х рр. О.Назарук, як і весь український консервативно-клерикальний табір, виступав за нормалізацію польсько-українських відносин на засадах національно-територіальної автономії українських земель у складі Польщі. Разом із тим, О.Назарук був активним поборником консолідації західноукраїнського суспільства. Консолідаційні акції, в яких брав участь О.Назарук у 1930-х рр., були направлені на об'єднання зусиль національно-державницьких сил у боротьбі проти наступу польського режиму.

Реалії політичного життя Західної України 1930-х рр. (міжпартійна ворожнеча, гострі суперечності легальних партій і національного підпілля) та

загострення міжнародних відносин в Європі переконали О.Назарука в необхідності активізації консолідаційних зусиль у краї. „Нормалізаційний курс” УНДО, започаткований у 1935 р., остаточно переконав у пошуку порозуміння. О.Назарук, як представник УНО, разом з М.Стахівим і М.Матчаком (УСРП), Д.Паліївим (ФНЄ) знайшли форму порозуміння у нелегальному Контактному Комітеті, який сприяв налагодженню міжпартійних контактів, виробленню спільної позиції щодо оцінки політичних процесів у краї. О.Назарук активно підтримував консолідаційні зусилля української преси, став активним поборником пресового порозуміння у значущих суспільних справах. Через О.Назарука вдалося прилучити до консолідаційних процесів митрополита А.Шептицького та єпископа Г.Хомишина. Будучи своєрідним „мотором” (та ще й секретарем) Контактного Комітету, він усвідомлював необхідність порозуміння українських сил напередодні Другої світової війни.

На початку Другої світової війни О.Назарук був переконаний у необхідності залишитися у Львові і працювати лояльно щодо радянської влади. Однак після арештів відомих політичних діячів краю – К.Левицького, І.Німчука, В.Целевича, 2 жовтня 1939 р. вирішив залишити територію України і подався до Варшави. В останні півроку свого життя (помер 31 березня 1940 р. у Кракові) відійшов від активного політичного життя, лише підтримував контакти з П.Скоропадським та його оточенням.

Таким чином, О.Назарук виступав на суспільно-політичній арені першої половини ХХ ст. як активний, непересічний діяч, який прагнув здобуття української державності. Незважаючи на те, що часто змінював свої світоглядні позиції навколо проблем суспільно-політичного життя, шляхів розв’язання українського питання, увійшов в історію України як знаний політик, фаховий журналіст і публіцист, здібний адвокат. Досі вагомим залишається внесок О.Назарука в історію української суспільно-політичної думки як чільного ідеолога монархізму, католицизму, консерватизму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Архівні матеріали

Центральний державний історичний архів у м. Львові

1. Ф. 201 (Греко-католицька митрополича консисторія м. Львів 1806–1945 рр.), оп. 4в., спр. 503 – протокол єпископської конференції Греко-католицького єпископату, Рим. (21–29 жовтня 1929), 8 арк.
2. Ф. 348. (Товариство „Просвіта”, м. Львів 1868–1939 рр.), оп. 1, спр. 6812 – газетні статті, замітки та повідомлення про діяльність товариства „Скала”, (1935–1939), 56 арк.
3. Ф. 358 (Шептицький Андрей – уніатський митрополит 1865–1944 рр.), оп. 1, спр. 163 – листи Станіславівського єпископа Григорія Хомишина. Т. 2, (1931–1938), 206 арк.
4. Ф. 358, оп. 3, спр. 298 – Виписки із пастирських послань Хомишина Григорія та Шептицького Андрея зроблені Василюком В.), 104 арк.
5. Ф. 359 (Назарук Осип Тадейович, 1883–1940 рр. – адвокат, письменник, громадський і політичний діяч), оп. 1.
6. Спр. 1 – свідоцтво про народження та освіту, паспорти, посвідчення, автобіографія та інші особисті документи (1902–1940), 214 арк.
7. Спр. 2 – свідоцтва, посвідчення, записник та інші особисті документи Назарука О. як адвоката (1910–1940), 42 арк.
8. Спр. 9 – щоденник (1927–1931), 73 арк.
9. Спр. 11 – записна книжка (є автографи сотників і четарів УСС) (1915–1916), 89 арк.
10. Спр. 14 – записна книжка (про військові події на Київщині у 1920 р.) (1920), 94 арк.
11. Спр. 17 – записна книжка (1921–1922), 88 арк.
12. Спр. 19 – записна книжка (про перебування в Канаді як галицького посла) (1923), 43 арк.
13. Спр. 20 – записна книжка (1924), 62 арк.
14. Спр. 23 – записна книжка (1929–1931), 115 арк.
15. Спр. 24 – записна книжка (1929–1932), 132 арк.
16. Спр. 25 – записна книжка (1931–1933), 152 арк.
17. Спр. 26 – записна книжка (1933–1935), 117 арк.
18. Спр. 27 – записна книжка (виписки автора до історії Росії (1935)), 124 арк.
19. Спр. 29 – записна книжка (1935–1936), 119 арк.
20. Спр. 40 – записна книжка (протоколи засідань редакційної колегії „Нова зоря”, з правом використання цих записок тільки після смерті автора) (1937–1938), 43 арк.
21. Спр. 41 – записна книжка (записи автора про політичні справи) (1938), 117 арк.
22. Спр. 45 – записна книжка (протоколи засідань політичної партії, з правом використання цих записок тільки після смерті автора) (1938), 85 арк.
23. Спр. 46 – записна книжка (записи автора про політичні та редакційні справи) (1939), 107 арк.
24. Спр. 47 – записна книжка (записи про політичні справи) (1939), 93 арк.
25. Спр. 70 – поради Назарука О. для осіб, які будуть описувати спогади Стрільців (1915), 1 арк.
26. Спр. 71 – план збирання матеріалів до історії Українських Січових Стрільців, складений Назаруком О. (1915), 2 арк.
27. Спр. 72 – проект статуту Стрільської Ради, складений Назаруком О. (1915), 2 арк.

27. Спр. 74 – характеристики на старшину УСС Степанівну О. і старшого десятника Гаврилка М., написані Назаруком О. (1915), 7 арк.
28. Спр. 75 – „Зі споминів Олени Степанівни” – хорунжої УСС, записані Назаруком О. (1927), 9 арк.
29. Спр. 77 – нарис „До фронту” (про події 1915 р.) В справі є спогади Трильовського К. (1915), 37.
30. Спр. 79 – спогади Назарука О. „Враження з Волині в часі великої війни”, написані автором у формі листа (1916), 8 арк.
31. Спр. 81 – хроніка діяльності Комісаріату УСС у Володимир–Волинському від 10 березня 1916 р., описана Назаруком О. (1916), 7 арк.
32. Спр. 82 – спогади Назарука О. „Над Стрипою” (1917), 122 арк.
33. Спр. 93 – стаття „Україна та Східна Європа” (б/д), 20 арк.
34. Спр. 94 – стаття про відносини Східної України та Галичини (б/д), 92 арк.
35. Спр. 106 – стаття „Слова й дійсність. Польські відповідальні чинники та українська проблем” (б/д), 18 арк.
36. Спр. 110 – стаття „Експериментальна політика” (1933), 29 арк.
37. Спр. 113 – стаття „Партійність і партійництво” (б/д), 7 арк.
38. Спр. 114 – стаття „Значіння партій” (б/д), 5 арк.
39. Спр. 115 – стаття „Про страх перед партіями” (б/д), 13
40. Спр. 116 – стаття „Вплив війни і революції на галицькі політичні партії” (б/д), 5 арк.
41. Спр. 117 – стаття про діяльність ФНЄ (Фронт Національної єдності) (б/д), 69 арк.
42. Спр. 119 – стаття „Підпільний націоналізм” (аналіз та зауваження щодо відозви Мельника А.) (1939), 133 арк.
43. Спр. 120 – стаття „УНО й УНДО на тлі волинської справи” (коротка історія УНДО й сучасність) (1936), 29 арк.
44. Спр. 121 – стаття „Партія Чортотлику” (з історії УНДО) (1926) 14 арк.
45. Спр. 122 – стаття „Взірець одломовщини. 4–а резолюція УНДО проти розкладової роботи комунізму”. 1–а частина. (1936), 21 арк.
46. Спр. 123 – стаття „Тартарен з Тараскону. Моторовий УНДО на верхах Ундівських Альп” (1936), 48 арк.
47. Спр. 124 – стаття „УНДО й большевизм” („Проти розкладової роботи комунізму”). II– а частина. (1936), 17 арк.
48. Спр. 125 – стаття „Рибалка Панас Круть” (про Барана Ст. та його діяльність в партії УНДО) (1936), 15 арк.
49. Спр. 126 – стаття „Резолюції радикалів” (1936), 73 арк.
50. Спр. 127 – стаття „Слово до робітників” (про українську монархію) (1939), 154 арк.
51. Спр. 129 – стаття „Хаос в москвофільській ідеології” (б/д), 6 арк.
52. Спр. 130 – стаття „Самоврядування, його значення і види” (б/д), 20 арк.
53. Спр. 131 – стаття „В справі оцінки діяльності Липинського В.” (з приводу некрологу, поміщеного в „Новій Зорі”) (1931), 11 арк. „Сили воюючих держав”. Фрагменти (б/д), 4 арк.
55. Спр. 135 – стаття „Хто розвалив українську армію й держав” (відповідь на статтю Ганкевича Л.). Фрагмент (б/д), 3 арк.
56. Спр. 138 – стаття „Польща в очах українця” (б/д), 6 арк.
57. Спр. 140 – стаття „Радикали і релігія”. (б/д), 34 арк.
58. Спр. 146 – стаття „Жінка і нація”. (б/д), 3 арк.

59. Спр. 155 – статті та рецензії та огляд преси на релігійно–церковну тематику (1934), 162 арк.
60. Спр. 187 – рецензія на статтю „Оцінка одної статті Гавриїла Костельника” (1930). 5 арк.
61. Спр. 188 – рецензія на реферат Бохенського О. „Підстави польсько–українського порозуміння”, опублікований в журналі „Нова Зоря”. (б/д), 11 арк.
62. Спр. 194 – листи до Бойчука А., том I. (1932–1937), 106 арк.
63. Спр. 195 – листи до Бойчука А., том II. (1937–1939), 149 арк.
64. Спр. 202 – листи до Лося С. (1933–1939), 180 арк.
65. Спр. 204 – листи до кореспондентів з прізвищами на букви „О–Р”. 78 арк.
66. Спр. 205 – листи до Скоропадського П. (1935–1939), 205 арк.
67. Спр. 206 – листи до Скоропадських Єлизавети і Данила (1936–1939), 55 арк.
68. Спр. 208 – листи до Хомишина Г., том I (1929–1936), 183 арк.
69. Спр. 209 – листи до Хомишина Г., том II (1936–1939), 207 арк.
70. Спр. 210 – листи до о. Чернодолі І. (1936–1939), 57 арк.
71. Спр. 212 – листи до кореспондентів з прізвищем на букви „Х–Я” (1919–1939), 55 арк.
72. Спр. 214 – листи до невстановлених кореспондентів про соборну Українську державу (1922), 9 арк.
73. Спр. 215 – Листування з Генеральним консульством Польщі в Нью-Йорку, Національними банками про отримання грошового вкладу (б/д), 66 арк.
74. Спр. 216 – Листи Андрієвського, Андрієва Г., Андроховича К. і Арамиса (1928–1937), 7 арк.
75. Спр. 217 – Листи Архикацапа В. (Каренина-Білінського В.), Атаманця Д., Бабелюка С. і Бабина В. (1928–1938), 14 арк.
76. Спр. 234 – Листи Гетьмана М., Геца Л., Гіжовського Р. і Гірняка Н. (1935–1939), 36 арк.
77. Спр. 235 – Листи Гладилевича І., Гладунка Л., Глібовицького В. і Глібовицького К. до О. Назарука (1928–1936), 9 арк.
78. Спр. 240 – Листи Гранта А. і Греголинського Д. (1933–1938), 64 арк.
79. Спр. 246 – Листи Домбчевської І., Дорошенка В. і Дорошенка Д. (1915–1935), 18 арк.
80. Спр. 332 – Листи Хомишина до О. Назарука (1935–1939), 141 арк.
81. Спр. 347 –промова Назарука О., виголошена на засіданні членів Української Національної Ради у Відні. (1922), 27 арк.
82. Спр. 351 – відповідь Назарука О. на доноси і звинувачення Моха О. проти головного редактора газети „Нова Зоря”. Характеристика на Моха О., написана Назаруком О. (1938), 254 арк.
83. Спр. 352 – статут, протоколи, запрошення та інші документи про діяльність „Союзу українських адвокатів” у Львові, зібрані Назаруком О. (1929–1939), 210 арк.
84. Спр. 368 – програма, протоколи засідань, накази та інші документи про діяльність Української радикальної партії (1915–1923), 106 арк.
85. Спр. 369 – інструкції, протоколи засідань, звіти та інші документи про діяльність Українських Січових Стрільців (1915–1935).
86. Спр. 370 – протоколи, рішення, уповноваження та інші документи про діяльність Західноукраїнської Народної Республіки (1916–1922, 1929), 253 арк.

87. Спр. 371 – статут, декларації, резолюції та інші документи про діяльність Української національної ради (1918–1922), 56 арк.
88. Спр. 373 – статут, бюлетні, листи та інші документи про діяльність Гетьманської управи об'єднаних хліборобських та інших класових організацій, том I (1920–1937), 125 арк.
89. Спр. 374 – Те ж, т.2. (1937-1938, 1940), 269 арк.
90. Спр. 378 – доповідь Назарука О. виголошена на засіданні групи українських консерватистів у Львові та протокол її обговорення (1927), 9 арк.
91. Спр. 379 – меморандум, протоколи, листування та інші документи про діяльність української католицької преси (1927–1938), 83 арк.
92. Спр. 380 – статут, резолюції, листи та інші документи про діяльність партії Української Народної Обнови (1930–1936), 134 арк.
93. Спр. 381 – протоколи, обіжники, повідомлення та інші документи про діяльність комісії по підготовці Всеукраїнського національного конгресу у Львові (1934–1937), 269 арк.
94. Спр. 383 – статuti, протоколи, резолюції та інші документи про діяльність товариства „Скала” в м. Станіславі (1935–1940), 238 арк.
95. Спр. 384 – реферат Назарука О., виголошений на загальних зборах делегатів читалень товариства „Скала” в м. Станіславі (1936), 47 арк.
96. Спр. 385 – звернення і заява громадських діячів до українського народу з протестом проти репресій польського уряду над українським населенням в Галичині (1937), 10 арк.
97. Спр. 397 – звіт, протоколи, листування та інші документи про діяльність Української християнської організації (УХО) у Львові, Лист Назарука О. до управи УХО (1925–1928), 25 арк.
98. Спр. 405 – статут, звіти, протоколи, програми занять та інші документи про діяльність Батьківського кружка при філії державної гімназії у Львові, зібрані Назаруком (1933–1938), 136 арк.
99. Спр. 465 – відкритий лист до редакції „Українського прапора” з приводу опублікованої в ній статті Назарука О. „Вічуючі діти” (1921), 2 арк.
100. Ф. 406 (Редакція української газети „Нова зоря”, Львів), оп. 1, спр. 16 – листування з культосвітніми релігійними організаціями і приватними особами про висланя і поміщення статей, об'яв та інформацій. Т. 1. (1926–1936), 109 арк.
101. Спр. 18 – листування з товариством „Скала” про поміщення статей, участь у зборах товариства та інше (1933–1939), 34 арк.
102. Спр. 22 – листи передплатників газети „Нова Зоря” з критикою діяльності УХО і „Нової Зорі” (1928–1939), 62 арк.

Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО):

103. Ф. 2 (Станіславське воєводське управління, м. Станіславів 1921–1939 рр.), оп. 1, спр. 744 – щотижневі звіти Станіславського управління про політичну ситуацію у воєводстві (20 вересня 1930 – 31 січня 1931), 18 арк.
104. Спр. 749 – щомісячні звіти Станіславського воєводського управління про політичну ситуацію у воєводстві (9 травня 1931 – 9 грудня 1931), 22 арк.
105. Спр. 899 – листування з повітовими старостами про організацію у Станіславському воєводстві Української Католицької Народної партії; програма цієї партії (24 лютого 1932 – 3 січня 1933), 20 арк.

106. Спр. 937 – статті митрополита Шептицького про діяльність Українського Католицького Союзу, що були поміщені у газетах „Мета”, „Діло” (29 квітня 1932 – 22 липня 1932), 8 арк.
107. Спр. 1002 – листування з Міністерством внутрішніх справ про представлення брошури єпископа Хомишина „Українська проблема”, (1 лютого 1933 – 1 квітня 1933), 6 арк.
108. Спр. 1347 – свідчення повітових староств про передвиборчу агітацію, яку проводили різні політичні партії в повітах Станіславського воєводства (21 серпня 1935 – 27 вересня 1935), 10 арк.
109. Оп. 3, спр. 319 – листування із Станіславським повітовим староством про затвердження статуту українського товариства „Скала” в м. Станіславі (5 березня 1934 – 29 серпня 1934), 4 арк.
110. Ф. 68 (Управління державної поліції Станіславського округу м. Станіслав, 1921–1939 рр.), оп. 2, спр. 387 (Історія виникнення і програми діяльності українських буржуазних націоналістичних партій УНДО, ФНС, УНО (14 квітня 1937), 56 арк.
111. Ф. 69 (Станіславське повітове управління державної поліції, (1921–1939 рр.)), оп. 1, спр. 592 (Інформації про діяльність української організації Українська Народна Обнова у м. Станіславі (19 березня 1936 – 17 червня 1937), 24 арк.
112. Спр. 747 – повідомлення спостерігачів державної поліції про діяльність греко-католицького духовенства в повіті (15 травня 1937 – 3 січня 1938), 28 арк.

Держаний архів Львівської області (ДАЛО):

113. Ф. 110 (Львівське міське староство, м. Львів. 1920-1939 рр.), оп. 1, спр. 1117 – справи спостереження за діяльністю Української Народної Обнови, Української Католицької Народної партії у м. Львові (1931–1933), 38 арк.
114. Ф. 110, оп. 3, спр. 1601 – справа про конфіскацію української брошури „Єпископ Григорій Хомишин як „Спаситель народу” (14 березня 1933), 4 арк.
115. Ф. 296, оп. 1, спр. 3. інформація про діяльність УКНП (1930 р.), 8 арк.
116. Ф. 350 (Львівська дирекція поліції), оп. 1, спр. 2888 – звіт про діяльність УНО (5 березня 1934 – 9 грудня 1935 р.), 46 арк.

Праці О. Назарука Монографії, брошури

117. Назарук О. В Будапешті: враження і думки з 34 Євхаристійного Конгресу в травні 1938 р. – Львів: Наклад УНО, 1938. – 160 с.
118. Назарук О. В княжім Крилосі: Враження, описи, рефлексії й одна проблема: чи відкрита катедра князя Ярослава Осмомисла була православна чи католицька? – Львів: Наклад УНО, 1937. – 34 с.
119. Назарук О. Венеція: Катедра Св. Марка. – Львів: Бібліотека УНО, 1934. – 294 с.
120. Назарук О. Військо й політика / Просвітні листки УСС. Крем’янець, 1919. – 16 с.
121. Назарук О. Вражіння з Волині: З приводу 3’їзду ВУО. – Львів, 1938. – 116 с.
122. Назарук О. Вчасна весна в північній Алберті: З моїх подорожних записок. – Львів: УНО, 1929. – 32 с.
123. Назарук О. В’ячеслав Липинський – відновитель державної ідеології України і монархізм український і французький. – Чікаго, 1926. – 32 с.
124. Назарук О. Галицька делегація в Ризі. Спомини учасника. – Львів: Накладом УНО, 1930. – 170 с.

125. Галичина й Велика Україна. – Трактат присвячений українським жінкам і військовим. – Львів: Нова зоря, 1936. – 156 с.
126. Назарук О. Греко-католицька церква й українська ліберальна інтелігенція: загальний огляд сучасної української кирині на церковній області в краю і на еміграції. – Львів: Нова зоря, 1929. – 148 с.
127. Назарук О. До історії революційного часу на Україні. Українські політичні партії, їх союзи і теорії. – Вінніпег, 1924. – 19 с.
128. Назарук О. Ескізи зі школи життя. Раб, хам, дурень (сатира). – Кам'янець на Поділля, 1919. – 24 с.
129. Назарук О. Ерема кай аноніми: Політична брошура, призначена для гартування будучих українських провідників. – Львів, 1936. – 126 с.
130. Назарук О. Жінка і суспільність. Реферат. – Львів, 1934. – 48 с.
131. Назарук О. Жіноча справа. З приводу I-го Українського жіночого конгресу. – Львів, 1934. – 32 с.
132. Назарук О. З Волині. – Львів, 1929. – 52 с.
133. Назарук О. З кривавого шляху УСС. – Львів, 1917. – 142 с.
134. Назарук О. За що боремося (Популярний нарис устрою України). – Кам'янець на Поділля, 1919. – 48 с.
135. Назарук О. Зі Львова до Варшави. Утеча перед совітами в пам'ятних днях 2–13 жовтня 1939. – Львів, 1995. – 95 с.
136. Назарук О. Замах на церкву. – Львів, 1939. – 94 с.
137. Назарук О. Значіння партій: Про різницю між партійністю і партійництвом. – Львів, 1934. – 82 с.
138. Назарук О. Ідеологічні основи української народної католицької партії. – Львів, 1931. – 64 с.
139. Назарук О. Казка про державу. – Кам'янець, 1919. – 31 с.
140. Назарук О. Київ і значення традиції. – Чикаго, 1926. – 28 с.
141. Назарук О. Князь Ярослав Осмомисл. Українська історична повість з 12 століття в 2 томах. – Кам'янець на Поділля: Видання Просвіти. –
142. Назарук О. Корупція в державнім життю. – Львів–Відень, 1921. – 14 с.
143. Назарук О. Культура публічного виступу. – Львів, 1931. – 24 с.
144. Назарук О. На калиновім мості. – Львів, 1919. – 28 с.
145. Назарук О. На спокійнім океані. – Вінніпег, 1924. – 42 с.
146. Назарук О. Над Золотою Липою: В таборах українських січових стрільців. – Вена, 1918. – 104 с.
147. Назарук О. Націоналізм Донцова й інші мишугізми. – Львів, 1934. – 53 с.
148. Назарук О. Наш Єпископат в Америці і боротьба проти нього. – Філадельфія, 1926. – 32 с.
149. Назарук О. Огні Срібної Землі (історичне оповідання з часів національно-релігійної боротьби в Карпатській Україні). – Львів, 1932. – 42 с.
150. Назарук О. Організаційний отченаш. – Чикаго, 1924. – 40 с.
151. Назарук О. По перших виборах: На підставі загального рівного права голосування: Огляд сил і тактика українських партій. – Львів, 1907. – 73 с.
152. Назарук О. Преса. – Львів: Нова зоря, 1932. – 36 с.
153. Назарук О. Про вшехполяків, їх історію, теорію й таємну організацію. – Львів, 1907. – 120 с.
154. Назарук О. Про Івана Франка. – Львів: Накл.: „Громад. голосу”, 1910. – 24 с.
155. Назарук О. Про карпатських опришків (Розвідка). – Львів, 1911. – 40 с.

156. Назарук О. Про політичні партії. – Крем'янець на Волині, 1917. – 46 с.
157. Назарук О. Про старі пам'ятки Поділля. До Бакоти (Вражіння з подорожі до Українських Помпеїв). – Кам'янець на Поділля, 1919. – 31 с.
158. Назарук О. Про українські повстання. Соколовський і сусідні групи. – Кам'янець на Поділля, 1919. – 34 с.
159. Назарук О. Рік на Великій Україні. Конспект споминів з української революції. – Відень: Видання Українського прапора, 1920. – 344 с.
160. Назарук О. Робітництво і релігія; ідея-преса-вкладка. Найкоротша історія України: Наука для діячів. – Чикаго, 1926. – 30 с.
161. Назарук О. Роксоляна (Історична повість), жінка халіфа й падішаха. – Львів: Нова зоря, 1930. – 301 с.
162. Назарук О. Розмова в Ільдіз-Кіоску про державні справи. З великої легенди Сходу (політична сатира). – Кам'янець на Поділля, 1919. – 44 с.
163. Назарук О. Світогляд Івана Франка. Чи може християнський нарід прийняти і ширити культ його? – Філядельфія, 1926. – 32 с.
164. Назарук О. Слідами українських Січових стрільців. – [Б.М.]: видання СВУ, 1916. – 153 с.
165. Назарук О. Студенство й політика. – Відень, 1921. – 16 с.
166. Назарук О. Суд Олекси Довбуша й інші оповідання. – Львів, 1907. – 39с.
167. Назарук О. Терор в минувшині. – Львів, 1931. – 42 с.
168. Назарук О. Тома Томашівський. Робітник – піонер української преси в Америці. – Чикаго, 1924. – 58 с.
169. Назарук О. Українська Солтанка Роксоляна (інформаційна розвідка). – Кам'янець на Поділля, 1919. – 64 с.
170. Назарук О. Хроніка руху української академічної молодіжи у Львові // Січ. Альманах. – Відень, 1908. – С. 9-24.
171. Назарук О. Що се є суспільні кляси, боротьба кляс, буржуазія, пролетаріат, капіталізм і організація. – Львів, 1907. – 48 с.
172. Назарук О. Що то є нарід або нація. – Львів, 1911. – 28 с.
173. Назарук О. Що то є: Суспільні кляси, боротьба кляс, буржуазія, пролетаріат, капіталізм і організація. – Львів: Накладом Павла Волосенки, 1907. – 38 с.
174. Назарук О. Як називається наш рідний край і нарід. – [Б.М.], 1915. – 16 с.
175. Як писати мемуари (пояснення і практичні вказівки) (писали з Ів. Кравецьким). – Львів, 1929. – 72 с.

Статті

176. Вибори до російської думи і тактика російської соціал-демократії (після А.Лініча подав Назарук) // Громадський голос. – 1907. – 1 мая; 18 мая.
177. Дев'ятий з'їзд польських соціалістів у Кракові // Новий громадський голос. Радикальна часопись. – 1904. – 17 падолиста.
178. Др. О.Назарук редакторам „Січ. Вістей”. До відома всьому січовому загалу і всім українцям // Січові вісти. – 1923. – 25 листопада.
179. Лист О.Назарука до Є.Петрушевича 1 серпня 1923 р. // Українські Робітничі Вісті. – 1923. – 15, 22, 26 грудня.
180. Новий тип: українсько-руський вшехлайдак // Громадський голос. – 1907. – 18 червня.
181. По літах праці в Америці // Січ. – 1926. – 15 березня.
182. Пресове порозуміння // Нова зоря. – 1938. – 5 травня.
183. Про двох царів глибокої Росії: голод і скорбут // Громадський голос. – 1906. – 14 грудня; 21 грудня; 28 грудня.

184. Про милянську баньку // Нова зоря. – 1938. – 17 листопада.
185. Чому тепер можливо і потрібно скликати Всеукраїнський Національний Конгрес // Воля. – Т.4. – Відень, 1920. – 27 листопада.
186. Ще в справі Всеукраїнського Національного Конгресу // Воля. – Т.4. – Відень, 1920. – 4 грудня.
187. Як працюють жида (З з'їзду молодечих робітників, членів ЖПЗД) // Громадський голос. – 1906. – 15 червня.
188. Spectator. Хроніка з нашого життя. З Золочева // Молода Україна. – 1901. – Ч.3. – С. 110-112.

Опубліковані документи і матеріали:

189. Альманах Станіславської землі. Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. Т. 2. – Париж, Сідней, Торонто, Нью-Йорк, 1995. – 900с.
190. Відозва Преосвященного Григорія Хомишина до Всечесного духовенства Станиславівської єпархії // Нова зоря. – 1928. – Ч. 101. – 30 грудня.
191. Відозва Преосвященного Григорія Хомишина до Всечесного духовенства Станиславівської єпархії о пресі як дуже важній зброї нинішньої доби. – Станиславів, 1931. – 13 с.
192. В'ячеслав Липинський. Архів. Т. 7: Листи Осипа Назарука до В'ячеслава Липинського. – Філадельфія, Пенсильванія, 1976. – 530 с.
193. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. – Т. 1: Листопадова 1918 р. національно-демократична революція, проголошення ЗУНР. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001.
194. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944. Церква і суспільне питання. Пастирські вчення та діяльність. – Т. II, кн. 1. – Львів: Місіонер, 1998. – 1–570 с.
195. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944. Церква і суспільне питання. Пастирські вчення та діяльність. – Т. II, кн. 2. – Львів: Місіонер, 1998. – 571–1090 с.
196. Пастирський лист Григорія Хомишина до Всечесного клира і вірних Станиславівської єпархії про політичне положення українського народу в польській державі. – Львів, 1931. – 37 с.
197. Пастирський лист Григорія Хомишина до клира єпархії Станиславівської про византийство. – Станиславів, 1931. – 40 с.
198. Пастирський лист Григорія Хомишина про грозу духовної руйни. – Станиславів, 1931. – 47 с.
199. Пастирський лист трьох владик про Католицьку Акцію. – Львів, 1937. – 13 с.
200. Програми Народно-демократичної і радикальної партій. – Коломия, 1913. – 28 с.
201. Програмова заява Української католицької партії. – Львів, 1930. – 2 с.
202. Рудницька М. Статті–Листи–Документи / Упор. М. Дядюк. – Львів, 1998. – 844 с.
203. Статут товариства „Скала”. – Станиславів, 1937. – 24 с.
204. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали. – Т. 1–2. – [Б.М.]: Сучасність, 1983. – 426 с.
205. Protokoll über die Verhandlungen des Gesamtparteitages der Sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich. Abgehalten zu Wien vom 9. bis zum 13. November 1903. – Wien, 1903. – 237 s.

Періодичні видання:

206. Америка. – Філадельфія. – 1925-1927.
207. Вісник Станіславівської Єпархії. – Станіславів. – 1931, 1933, 1935.
208. Вістник. – Відень. – 1914.
209. Воля. – Відень. – 1920–1921.
210. Громадський голос. – Львів. – 1904-1939.
211. Діло. – Львів. – 1907–1939.
212. Канадійський ранок. – 1923-1924.
213. Канадійський українець. – 1923-1925.
214. Католицька Акція. – Львів. – 1934.
215. Мета. – Львів. – 1935-1938.
216. Молода Україна. – Львів. – 1901.
217. Нива. – Львів. – 1923–1939.
218. Нова зоря. – Львів–Станіславів. – 1923–1939.
219. Новий час. – Львів. – 1923–1939.
220. Правда. – Львів. – 1928–1939.
221. Республіка. – 1919.
222. Розбудова держави. – 1931–1939.
223. Свобода. – Львів. – 1907, 1922-1939.
224. Свобода. – Джерзи Сіті. – 1922-1926.
225. Січ. – 1924, 1925, 1926.
226. Січові вісті. – 1923, 1924.
227. Стрілець. – Кам'янець-Подільський-Станіславів.- 1919-1920.
228. Українське слово. – 1928.
229. Український голос. – Перемишль. – 1923–1939.
230. Український прапор. – 1921–1923.
231. Українські Робітничі Вісті. – 1923.
232. Шлях нації. – 1933–1939.
233. Biuletyn polsko-ukrainski. – 1929–1935.
234. Gazeta Lwowska. – 1923–1939.
235. Kurier Lwowski. – 1923–1939.
236. Slowo Polskie. – 1923–1939.
237. Sprawozdanie z zycia mniejszosci narodowych. – Warszawa. – 1928–1939.
238. Sprawy Narodowosciowy. – Warszawa. – 1931–1935.

Спогади:

239. Євген Коновалець та його доба / За ред. Ю. Бойка. – Мюнхен: Видання Фундації ім. Є. Коновальця, 1974. – 1019 с.
240. Кедрин І. Життя, події, люди. Спомини і коментарі. – Нью Йорк: Видавнича кооператива "Червоної калини", 1976. – 724 с.
241. Коновалець Є. Спомини й уваги. Причинки до історії української революції // Історія січових стрільців. – Воєнно-історичний нарис. – К.: Україна, 1992. – С. 287-346.
242. Крип'якевич І. П. Спогади (автобіографія) // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць. – Вип. 8. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. – С. 19–57.

243. Кучабський В. Від первочинів до проскурівського періоду // Історія січових стрільців. – Воєнно-історичний нарис. – К.: Україна, 1992. – С. 12-201.
244. Макух І. На народній службі. Спогади / Серія „Спадщина”. – Київ: Основні цінності, 2001. – 226 с.
245. Чернецький А. Спомини з мого життя /Серія „Спадщина”. – Кн. 15. – Київ: Основні цінності, 2001. – 168 с.
246. Шах С. Львів – місто моєї молодости. – Мюнхен: християнський голос, 1956. – 362 с.

Монографії та статті:

247. Автономія та провід УНДА // Громадський голос. – 1938. – 17 червня.
248. Айненкель А. Політика Польщі відносно українців у міжвоєнний період. Вибрані проблеми // Україна–Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків „Українсько–польські відносини в 1918–1947 роках.” (Варшава, 22–24 травня 1997). – Світовий союз воїнів Армії Крайової. Об’єднання українців у Польщі, 1998. – С. 29-47.
249. Андрусяк М. Нариси з історії галицького москвофільства. – Львів: Просвіта, 1935. – 86 с.
250. Андрухів І. Католицька Акція та її виховний вплив на українську молодь Галичини//Джерела. Науково–методичний вісник.– 1997.– № 2.–С.36-42.
251. Антонович М. В’ячеслав Липинський, твори, архів, студії. Т. 7. Листи Осипа Назарука до В’ячеслава Липинського [рецензія // Український історик. – 1978. – № 1-3. – С. 173-177].
252. Баран С. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. – Мюнхен: Вернигора, 1947. – 151 с.
253. Васьків А. Греко–католицька церква і діяльність Католицької Акції в Східній Галичині (30–ті роки ХХ століття) // Історія релігій в Україні. Тези повідомлень IV круглого столу. (Львів, 9–10 травня 1994 р.) – Київ–Львів, 1994. – С. 30–33.
254. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914-1923 рр. У 2-х тт. – Т.1. – Жовква: Місіонер, 1998. – 524 с.
255. Віднова політичної пропаганди // Січові вісти. – 1924. – 20 липня.
256. Волинець С. Передвісники і творці Листопадового зриву. Західно–українські громадські і політичні діячі. – Вінніпег: Тризуб, 1965. – С.242–243.
257. Гайковський М. УГКЦ в часи митрополитування Андрея Шептицького // Київська Церква. – 2001. – № 2–3. – С. 32–48.
258. Гал.[ицький] протикомуністичний фронт і Україна // Діло. – 1937. – 13 листопада.
259. Гелей С. Василь Кучабський: від національної ідеї до державності. Українська консервативна політична думка першої половини ХХ ст. та її вклад в історичну науку. – Львів: Коопосвіта, 1998. – 532 с.
260. Гетьман Павло і рід його // Січ. – 1925. – 15 травня.
261. Гнатюк В. Національне відродження австро-угорців (1772–1880 рр.) – Відень, 1916. – 48 с.
262. Грицан А. Міжпартійна боротьба за вплив на „Просвіту” на Прикарпатті 1921–1939 рр. // Галичина. Науковий і культурно–просвітній краєзнавчий часопис. – 2000. – № 4. – С. 61–65.
263. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ ст. Нариси політичної історії. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.

264. Данилович С. Пояснення програми русько–української радикальної партії. – Львів: Накл. ред. „Громадського голосу”, 1897. – 48 с.
265. Дашкевич Я. Східна Галичина: етнічні відносини, національні міфи та менталітети // Україна в минулому. – Київ–Львів, 1994. – Вип. 6. – С. 78–93.
266. Дебата між п.М.Січинським і д-ром О.Назаруком перед українським фабричним виробництвом у Кліленді. Відповідь д-ра О.Назарука // Січ. – 1925. – 15 березня.
267. Добрецова В.В. Націоналізм і релігія на службі антикомунізму. – К.: Вища школа, 1976. – 204 с.
268. Дядюк М. В Липинський на сторінках щоденника й у листах Осипа Назарука // Молода нація. – 2002. – № 4. – С. 127–160.
269. Дядюк М. Комісія старої історії України НТШ у Львові (За матеріалами записників Осипа Назарука, 1935–1936 рр.) // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2001. – № 8. – С. 306–330.
270. Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин: питання українсько-польського порозуміння (1904-1939). – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – 69 с.
271. Єдиний шлях. Рефлексії з приводу процесу УВО // Нова зоря. – 1930. – 3 липня.
272. Єпископ Григорій Хомишин як „спаситель народу”. Лист пресвітера до єпископа. – Львів, 1933. – 48 с.
273. З вірою і терпінням. Єпископ мученик Григорій Хомишин. – Івано-Франківськ: Нова зоря. – 1997. – 31 с.
274. За поглиблення політичної освіти українського громадянства // Нова зоря. – 1930. – 27 липня.
275. Зайцев О.Ю. Націоналізм і національна демократія: витоки конфлікту (1920–1930-і рр.) // Сучасність. – 1994. – № 2. – С. 70–76.
276. Заклик Головного Отамана // Січ. – 1924. – 10 листопада.
277. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: історія / Кер. авт. кол. та відп. ред. Карпенко О. Ю. – Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001. – 628 с.
278. Збори академіків // Громадський голос. – 1907. – 11 червня.
279. Збудуймо сильну Січ. Централізація думки. (Перша стаття з приводу п'ятого з'їзду Січового) // Січові вісти. – 1924. – 20 вересня.
280. Земля українському народові // Діло. – 1939. – 7 березня.
281. З'їзд українських нотаблів // Українське слово. – 1928. – 27 лютого.
282. І.К. Де джерело неспокою // Діло. – 1938. – 19 листопада.
283. Історичні постаті Галичини ХІХ–ХХ ст. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1961. – 248 с.
284. Історія суспільних рухів і політичних партій України (ХІХ–ХХ ст.) / За заг ред. докт. істор. наук Я.И.Малика. – Львів: ЛДУ, 1998. – 327 с.
285. Каппелер А. Національний рух українців у Росії та Галичині: спроба порівняння // Україна – культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 1992. – Вип. 1. – С. 107–108.
286. Карпенко О. Утворення Західно-Української Народної Республіки // Міжнародна наукова конференція, присвячена 75-річчю ЗУНР 1–3 листопада 1993 р. Матеріали. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 6.
287. Качкан В. Історико-культурологічні і політичні візії Осипа Назарука // Збірник праць і матеріалів на пошану Л.І.Крушельницької / Ред. М.М.Романюк. – Львів, 1998. – С. 169-179.

288. Качкан В. Проти блудного блиску чужої ідеї (культурологічні рефлексії Осипа Назарука) // Хай святиться ім'я твоє: Українознавство та пресологія (XIX – перша половина XX ст.) / Наук.ред. М.Романюк. – Кн.3. – Львів: Фенікс, 1998. – С. 172-177.
289. Качмар В. За український університет у Львові. Ідея національної вищої школи у суспільно-політичному житті галицьких українців (кінець XIX – початок XX ст.). – Львів: ЛДУ, 1999. – С. 57.
290. Киричук О. Християнські засади в політичному житті Галичини (к. XIX – перша половина XX ст.) // Історія релігій в Україні. Тези повідомлень IV круглого столу. (Львів, 9–10 травня 1994 р.) – Київ–Львів, 1994. – С. 83–85.
291. Ковалюк Р. Український студентський рух на західних землях XIX–XX ст. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. – 420 с.
292. Комар В. Політика Польщі щодо українців Галичини (1919–1939 рр.): основні напрямки та етапи // Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. – 2001. – № 5–6. – С. 290–295.
293. Комар В. Спроби нормалізації польсько-українських відносин у Другій Речі Посполитій // Українсько-польські відносини в Галичині в XX ст. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 236–242.
294. Комар В. Українське питання в політиці Польщі (1935–1939) // Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. – 1998. – № 1. – С. 99–105.
295. Кондратюк В.О., Зайцев О.Ю. Україна в 20–30-х роках. Суспільно-політичне життя XX століття. – Львів, 1993. – 74 с.
296. Конференція української преси // Нова зоря. – 1938. – 17 березня.
297. Коротка історія української державності // Січ. – 1925. – 25 січня.
298. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж– Нью-Йорк–Львів, 1993. – 660 с.
299. Красівський О. Галичина у першій чверті XX ст.: проблеми польсько-українських стосунків. – Львів: УАДУ при Президентові України, Львівський філіал, 2000. – 416 с.
300. Красівський О. За українську державу і церкву. – Львів, 1995. – 86 с.
301. Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр.: Проблеми взаємовідносин. – К.: УАДУ, 1998. – 304 с.
302. Крив'як Б. Роль „Нової зорі” в релігійному та національно-патріотичному вихованні галицького суспільства // Київська церква. – 2000. – № 4. – С. 64–71.
303. Кугутяк М. Галицькі українці в боротьбі за державну незалежність у 1920–1923 рр. // Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. – 1998. – № 1. – С. 56-66.
304. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. 1939). – Івано-Франківськ, 1993. – 204 с.
305. Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918–1929). – Т. 1. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – 536 с.
306. Кугутяк М.В. Проблема українського університету в суспільно-політичному русі Східної Галичини (1848–1918) // Науковий збірник Українського Вільного університету. Матеріали конференції “Український Вільний Університет з минулого в майбутнє”. – Мюнхен–Львів, 1993. С. 18–19.

307. Кугутяк М. Українські політичні партії і ЗУНР // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – № 6.
308. Кугутяк М. Українське національно-демократичне об'єднання: активізація діяльності, посилення громадсько-політичних впливів (1928–1930) // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2000. – № 4. – С. 90–96.
309. Кугутяк М. Українсько-польські стосунки 20–30-х років: від конфронтації до нормалізації // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21–22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ, 1997. – С. 18–27.
310. Кучерепа М. Національна політика Другої Речіпосполитої щодо українців (1919–1939 рр.) // Україна-Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків „Українсько-польські відносини в 1918–1947 роках.” (Варшава, 22–24 травня 1997). – Світовий союз воїнів Армій Крайової. Об'єднання українців у Польщі, 1998. – С. 11–28.
311. Кушнір-Якименко М. Чому неможливо скликати нині Всеукраїнський Національний Конгрес // Воля. – Т.4. – Відень, 1920. – 20 листопада.
312. Левинський В. Війна чи мир в українському громадянстві? // Громадський голос. – 1937. – 23 жовтня.
313. Левицький Д. Від великих проблем до конструктивної праці // Діло. – 1939. – 27 липня.
314. Левицький Д. За сильний національний провід // Діло. – 1938. – 5, 7, 8 жовтня.
315. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. – Львів, 1926. – С. 430.
316. Левицький К. Партійне суперництво та авторитетний провід // Діло. – 1939. – 10 серпня.
317. Лисенко О. Є. Релігійне питання у теорії та практиці українського націоналізму в першій половині ХХ століття // Український історичний журнал. – 2000. – № 6. – С. 29–51.
318. Лисяк П. Політичні веснянки // Національна політика. – 1939. – 23 квітня.
319. Лисяк-Рудницький І. Історичне есе. – Т. 1-2. – К.: Основи, 1994. – 1170 с.
320. Лисяк-Рудницький І. Між історією й політикою. – Мюнхен: Сучасність, 1973. – 442 с.
321. Лисяк-Рудницький І. Назарук і Липинський: історія їхньої дружби та конфлікту // В'ячеслав Липинський. Архів. Т. 7. – Листи Осипа Назарука до В'ячеслава Липинського. – Філадельфія, Пенсильванія, 1976. – С. ХУ–ХСУІІ.
322. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – Львів: Ін-т українознавства НАНУ, 1998. – 526 с.
323. Литвин М.Р., Науменко К.Є. Історія ЗУНР.– Львів: Інститут українознавства НАНУ, Олір, 1995. – 368 с.
324. Макаруч С.А., Киричук Ю.А. Західна Україна 1917–1939 рр. в радянській історіографії // Вісник Львівського ун-ту. – Пит. історіограф. – 1983. – Вип. 19. – С. 10–17.
325. Макаруч С.А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. – Львов: Вища школа, 1983. – 255 с.
326. Марчук В. Греко-католики в Другій Речі Посполитій // – Галичина. 2001. – № 5–6. – С. 302–307.

327. Марчук В. Українська греко-католицька Церква: історичний нарис. – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – 164 с.
328. Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. / Прикарпатський університет ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 464 с.
329. Матяш І. Українська архівна періодика 1920-1930-х рр.: історія, бібліографія, бібліометрія. – К., 1999. – 477 с.
330. Мельничук П. Владика Григорій Хомишин – Патріот, місіонер, мученик. – Львів, 1997. – 416 с.
331. Міжнародна ситуація та пропаганда української справи // Діло. – 1938. – 29 березня.
332. Москалюк М. Взаємовідносини Української християнської організації з УНДО: шлях від співробітництва до конфронтації // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2000. – № 3. – С. 91–97.
333. Москалюк М. Державотворча концепція українських християнських суспільників у міжвоєнній Галичині (1920–1939 рр.) // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. 2000. – № 4. – С. 97–101.
334. Москалюк М. Проблема целібату в християнсько-суспільному житті Галичини 20–30 рр. ХХ ст. // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. 1997. – № 1. – С. 58–62.
335. Москалюк М. Українська католицька народна партія і проблема польсько-українського порозуміння // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 221–224.
336. Москалюк М. Український християнсько-суспільний рух Галичини в 20-х рр. ХХ ст. – К.: Стилос, 1998. – 56 с.
337. На новій дорозі // Січові вісти. – 1924. – 10 червня.
338. Найлучший журнал // Січ. – 1925. – 25 січня.
339. Нарис історії „Просвіти” / Р. Іваничук, Т. Комаринець, І. Мельник, А. Середяк. – Львів–Краків–Париж: Просвіта, 1993. – 232 с.
340. Нариси з історії суспільних рухів і політичних партій в Україні ХІХ–ХХ ст.) / За заг. ред. Малика Я.Й. – Львів: Світ, 2001. – 296 с.
341. Неоімперіалізм // Нова зоря. – 1938. – 18 серпня.
342. Олесюк М.М. Єдність інтернаціональних устремлінь. – Львів: Вища школа, 1982. – 176 с.
343. Павлишин О. Українська Національна Рада ЗУНР–ЗОУНР: реконструкція особового складу (жовтень 1918 р. – червень 1919 р.) // Матеріали засідань історичної та археологічної комісії НТШ в Україні. – Вип. 2 (1995–1997 рр.). – Львів, 1993. – С. 246–252.
344. Папежинська–Турек М. Візантизм чи латинство? Дискусія в українській пресі Галичини міжвоєнного періоду про культурні цінності // Ковчег. Наук. збірник із церковної історії. – Ч. 3. – Львів, 2001. – С. 403–414.
345. Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. Історико-архівні нариси. – К., 2003. – 256 с.
346. Патер І. Союз визволення України. Проблеми державності і соборності. – Львів: Інститут українознавства НАНУ, 2000. – 326 с.
347. Перевезій В. Греко-католицька церква в умовах українсько-польської конфронтації 20–30 рр. ХХ ст. – К.: 1998. – 46 с.

348. Перевезій В. Українська греко-католицька церква в політичній структурі східногалицького суспільства в 20–30-х рр. ХХ століття // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. – №1. – 1999 р. – С. 73–81.
349. Перевезій В. Українська греко-католицька церква у східногалицькому суспільстві 20–30-роках ХХ ст. // Розбудова держави. – 1998 р. – № 11–12. – С. 120–125.
350. Перевезій В. Просвітницька діяльність Української греко-католицької церкви в 20–30 роках ХХ століття // Автореф. дис. канд. іст. наук. – К., 1998. – 18 с.
351. Перегляд Позички Національної Оборони // Канадійський українець. – 1923. – 19 вересня.
352. Пилипів І. Державотворча політика греко-католицької церкви у суспільно-політичному житті Західної України 20–30 років ХХ ст. // Українське державотворення: уроки, проблеми, перспективи. – Ч. 1. – Львів, 2001. – С. 90–95.
353. Пилипів І. Культурно-просвітницька діяльність української греко-католицької церкви в 20–30-их роках ХХ ст. // Проблеми інтеграції науково-освітнього потенціалу в державотворчому процесі. Випуск 2. – Тернопіль – Севастополь – Суми, 2002. – С. 279–283.
354. Пилипів І. Питання церковної єдності в діяльності УГКЦ в 20–30-ті роки ХХ ст. // Історичні науки. Т. 6 (8). – Кам'янець-Подільський, 2001. – С. 489–498.
355. Потульницький В. Нариси з української політології (1819-1991). Навч. посібник. – К.: Либідь, 1884. – 320 с.
356. Провіренне Позички Національної Оборони в Канаді // Український прапор. – 1923. – 23 червня.
357. Промова делегата галицького уряду до д-ра Осипа Назарука // Свобода. – Джерзи Сіті, 1922. – 31 жовтня.
358. Промова д-ра О. Назарука // Канадійський українець. – 1923. – 25 квітня.
359. Просвітницький рух в Галичині. Який досвід винесло з нього греко-католицьке духовенство? – Львів: Скала, 1937. – 191 с.
360. Процес українських академіків // Громадський голос. – 1907. – 6 вересня.
361. ХУ з'їзд українсько-руської радикальної партії відбутий у Львові дня 20 і 21 падолиста 1904 // Новий громадський голос. – 1904. – 1 грудня.
362. Радикали і радикалізм. – Львів: Накл. ред. „Громадського голосу”, 1896. – 28 с.
363. Реєнт О. Павло Скоропадський. – К.: „Альтернативи”, 2003. – 298 с.
364. Реферат д-ра О. Назарука на п'ятім з'їзді січовім // Січові вісти. – 1924. – 10 липня.
365. Ріпецький С. Українське січове стрілецтво. – Львів: НТШ, 1995. – 426 с.
366. Рубльов О.С. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних й культурних процесах (1914-1939). – К.: Ін-т історії України НАН України, 2004. – 648 с.
367. Руське віче у Львові // Громадський голос. – 1906. – 7 грудня.
368. Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України / ост. третина ХІХ ст. – 1939 р. / – Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 1999. – 280 с.
369. Сенік Я. Назарук О.Т. // Українська журналістика в іменах. – Львів, 1996. – Вип. 3. – С. 217.
370. Сидорчук-Потульницька Т. Гетьманський рух напередодні Другої світової війни та Осип Назарук // Записки НТШ. Праці історично-філософської секції. – Львів, 199. – Т. 238. – С. 136–153.

371. Скала і Просвіта. Які різниці між ними ідеологічні, статутіві і організаційні. – Львів, 1937. – 50 с.
372. Сливка Ю.Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). – К.: Наук. думка, 1985. – 271 с.
373. Соляр І. Я. Всеукраїнська Національна Рада (1921 р.) // Український альманах. – 2001. – Варшава: Об'єднання українців у Польщі, 2001. – С.108.
374. Соляр І. Я. Консолідаційні спроби українських політичних сил у другій половині 1920 року // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2000. – № 7. – С. 312-318.
375. Соляр І. Українське національно-демократичне об'єднання: перший період діяльності (1925–1928). – Львів, 1995. – 72 с.
376. Сосновський М. Шляхи реалізації концепції всеукраїнської єдності// Перший світовий Конгрес вільних українців: Матеріали. – Вінніпег; Нью-Йорк; Лондон, 1969. – С. 3-48.
377. Справозданє з'їзду // Громадський голос. – 1907. – 11 січня.
378. Стахів М. Проти хвиль. Історичний розвиток українського соціалістичного руху на західних українських землях. – Львів, 1934. – 268 с.
379. Стеблій Ф. Початки українського національного руху в Галичині // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, – 1995. – Вип. 2. – С.59-70.
380. Стемпень С. Поляки і українці в II Речіпосполитій: спроба діалогу // Україна–Польща: історична спадщина і свідомість. – Вип. 1. – Київ–Перемишль, 1993. – С. 9–18.
381. Сухий О. Галичина: Між сходом і заходом. Нариси історії XIX – початку XX ст. – Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. – 206с.
382. Томашівський С. Десять літ українського питання в Польщі. – Львів, 1929. – 48 с.
383. Трощинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. – К.: Інтел, 1994. – 259 с.
384. Український Національний Конгрес в Америці // Свобода. – Львів, 1922. – 26 листопада.
385. У справі державній. Резолюції п'ятого з'їзду січового у Філадельфії // Січові вісти. – 1924. – 10 червня.
386. Феденко П. Український громадський рух у XX ст. – Подєбради, 1934. – 224 с.
389. Фелінські М. Українці у відродженій Польщі. – Львів, 1931. – 686 с.
390. Хруслов Б. Політика УНДО напередодні II-ої світової війни // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 1999. – № 3. – С. 181–188.
391. Хто править Україною // Січ. – 1925. – 21 лютого.
392. Цегельський Л. Нікчемна напасть на гладкій дорозі // Свобода. – 1907. – 13 червня.
393. Церковна справа в Америці // Січ. – 1924. – 1 вересня.
394. Чижевський П. “Наглядні уроки” (Міркування з приводу Всеукраїнського Національного Конгресу) // Воля. – Т.3. – Відень, 1920. – 11 вересня.
395. Чоповський В.Ю. Українська інтелігенція в національно-визвольному русі на Західній Україні (1918–1939). – Львів: Край, 1993. – 168 с.

396. Швагуляк М. Військові плани „Зміцнення польського характеру” східних воєводств держави (березень 1938 р.) // Записки НТШ. – Т. 238. – Львів, 1999. – С. 562–583.
397. Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України // Записки НТШ. – Т. ССХХVIII. – С. 207-248.
398. Швагуляк М. Осип Назарук: сторінки біографії // Український Ліс. – 1995. – № 1. – С. 57–58.
399. Швагуляк М. Партиїні поділи і загальнонаціональні інтереси. Проблема політичної консолідації українського національного руху Галичини (1919–1939) // Сучасність. – 1994. – № 2. – С. 77–82.
400. Швагуляк М. Пацифікація. Польська репресивна акція у Галичині 1930 р. і українська суспільність. – Львів, 1993. – 52 с.
401. Швагуляк М. . Степан Томашівський і західно-українських консерватизм // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Зб. наук. праць. – Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип’якевича, 1997. – Вип. 3-4. – С. 299-316.
402. Швагуляк М. Суспільно–політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років ХХ ст. // Записки НТШ. – Т. ССХХII. – С. 126-147.
403. Швагуляк М. Українські консерватори і справа українсько–польських взаємин (1921–1939 рр.) // Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa. – Torun, 1997. – S. 371–384.
404. Що таке восприїмчивість? Або: про таємницю всякої суспільної науки й організації // Січ. – 1925. – 1 вересня.
405. Що таке ідеологія? // Січ. – 1925. – 1 вересня.
406. Що таке фанатизм? Або: про те, коли буде Українська держава // Січ. – 1925. – 1 липня.
407. Ajnenkiel A. Polska po przewrocie majowym. Zarys dziejow politycznych polski 1926–1939. – Warszawa, 1980. – 228 s.
408. Ajnenkiel A. Ustroj i prawo Drugiej Rzeczypospolitej // Polska odrodzona 1918–1939. Panstwo, spoleczenstwo, kultura/ Pod red. J. Tomickiego. – Warszawa: Wiedza powczeczna, 1982. – S. 55–127.
409. Belcikowska A. Stronictwa i związki polityczne w Polsce. – Warszawa, 1925.
410. Bochenski A., Los S., Baczkowski W. Problem polsko–ukrainski w ziemi czerwienskiej. – Warszawa^ Polityka, 1938. – 243 s.
411. Borucki V. Histiria Polski do 1997 roku. – Warszawa: MadA, 1998. – 362 s.
412. Brzoza Cz. Ukrainska reprezentacja parlamentarna w II Rzeczypospolitej // Krakwskie zeszyty ukrainoznawcze. – Krakow, 1993. – Т. I–II.
413. Chodkiewicz A. Zarys historii Kosciola greckokatolickiego // Chrzescijanin w swiecie. – 1984. – № 10. S. 1–29.
414. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowosciowej rzadow polskich w latach 1921–1939.– Wroclaw, Warszawa, Krakow, Gdansk, 1979.
415. Darski J. Ukraina. Historia, wspolczesnosc, konflikty narodowe. – Warszawa, 1993. – 380 s.
416. Friszke A. Koscioly wschodnie w Drugiej Rzeczypospolitej // Wiesz. – 1988. – № 7–8. S. 75–98.
417. Holzer J. Mozaika polityczna drygiej Rzeczypospolitej.– Warszawa, 1974. – 378 s.
418. Hroch M. Social Preconditions of National Revival/ – Cambrige, 1985/ – P. 185–191.

419. Kulesza W. Koncepcje ideowo-polityczne obozu rządzącego w Polsce w latach 1926–1935. – Wrocław, 1985. – 268 s.
420. Medrzecki W. Województwo wołyńskie 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych. – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, 1988. – 320 s.
421. Pajewski J. Budowa Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1926. – Kraków, 1995. – 478s.
422. Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej. 1922–1926. – Kraków, 1979. – 390 s.
423. Paprocki S. Kwestia ukraińska. – Londyn, 1949. – 260 s.
424. Piotrkiewicz T. Kwestia ukraińska w Polsce w koncepcjach pilsudczyzny. 1926–1930.– Warszawa, 1981. – 346 s.
425. Stepień S. Polacy–Ukraińcy: tradycje wspólnej przeszłości czy scieranie się racji narodowych? // Polska–Niemcy–Ukraina w Europie. – Rzeszów, 1996. – S. 122–131.
426. Stepień S. Życie religijne społeczności ukraińskiej w Drugiej Rzeczy Pospolitej // Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. T. 1. – Przemyśl, 1990. – S. 207–227.
427. Tomaszewski J. Rzeczpospolita wielu narodów. – Warszawa, 1980. – 290 s.
428. Tomicki J. Partie polityczne // Polska odrodzona 1918–1939. Państwo, społeczeństwo, kultura/Pod red. J. Tomickiego. – Warszawa: Wiedza powcześnie, 1982. – S. 349–407.
429. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923.– 1929.– Kraków, 1989. – 258 s.
430. Torzecki R. Kwestia ukraińska w polityce III Rzeczy (1933–1945). – Warszawa, 1972. – 332 s.
431. Tymowski M., Kieniewicz J., Holzer S. Historia Polski. – Warszawa: Editions spotkania, 1991. – 399 s.
432. Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski (1918–1989)/Pod red. Drozda R. – Słupsk–Warszawa, 2000. – 220 s.
433. Zieba A. Metropolita Andrej Szeptycki // Kwartalnik historyczny. – Rocznik XCII. – Warszawa, 1985. – № 4. – S. 885–889.

ЗМІСТ

ВСТУП	
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ	
1.1. Огляд джерел.....	
1.2. Історіографія проблеми.....	
РОЗДІЛ II. ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ. СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ОСИПА НАЗРУКА (1883-1918 рр.)	
2.1. Участь у студентському русі та робота в УРП	
2.2. Діяльність Осипа Назарука у роки Першої світової війни....	
РОЗДІЛ III. ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ОСИПА НАЗРУКА (1918-1922 рр.)	
3.1. Участь у Листопадовій національно-демократичній революції 1918 р. Співпраця з Директорією УНР.....	
3.2. Державно-політична діяльність у складі екзильного уряду ЗУНР.....	
РОЗДІЛ IV. СВІТОГЛЯДНА ЕВОЛЮЦІЯ ОСИПА НАЗРУКА В ЕМІГРАЦІЇ (1922-1927 рр.): ВІД РАДИКАЛІЗМУ І СОЦІАЛІЗМУ ДО МОНАРХІЗМУ, КАТОЛИЦИЗМУ, КОНСЕРВАТИЗМУ	
4.1. Робота в місії “Позички національної оборони” в Канаді....	
4.2. Еволюція світоглядних орієнтирів під час громадської діяльності у США.....	
РОЗДІЛ V. ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ (1927-1939 РР.)	
5.1. Завершення світоглядної еволюції до українського католицького консерватизму.....	
5.2. Участь у консолідаційних процесах в українському політичному таборі в 1930-х рр.....	
ВИСНОВКИ	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	

Технічна сторінка

